

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Τεύχος 111 • Μάρτιος 1991 • Δρχ. 400

Άνοιχτή έπιστολή του Ντεμπραί στους σοσιαλιστές • Τέλος του μαρξισμού; Τέλος του κομμουνισμού; Στόν άστερισμό του λαϊκισμού • Μειονότητες, μή-όνότητες • Τρεις σημαντικές θεατρικές παραστάσεις

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μάρτιος 1991
τεύχος 111
Κέκροπος 2, 105 58 'Αθήνα
τηλ. 3239645, 3228791
τιμή τεύχους 400 δρχ.

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Χάρης Γολέμης, Κώστας Γαβρόγλου, Λάκης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Γιάννα Κατσιμπούρα, Διονύσης Καψάλης, Βάσω Κιντή, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λιβαδάς, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Βούλα Τσινόρεμα

Έκδότης: Άγγελος Έλεφάντης, Κέκροπος 2, Άθήνα 105 58, τηλ. 3228791, 3239645. Διαχείριση: Σπύρος Δελέγκας. Έκτύπωση: Θαν. Γκόνης, Χαριλάου Τρικούπη 18, τηλ. 3620383. Έπιμέλεια, δόρθωση: Γιάννα Κατσιμπούρα.

ΠΡΟΣΦΟΡΑ
Όλα τὰ τεύχη
τοῦ ΠΟΛΙΤΗ
ἀπὸ τὸ 1 ἕως τὸ 102
(1976-1989)
μόνο μὲ 10.000 δρχ.

Περιεχόμενα

Περὶ θριάμβων, ...	5
Γιώργου Καρρά, Ἐκ τοῦ Περισσοῦ	6
Χάρη Γολέμη, Νέα ἐποχὴ στὴ Μέση Ἀνατολή	7
Δαμιανοῦ Παπαδημητρόπουλου, Τὸ σύντομο διάλειμμα τοῦ πολέμου	9
Ὁ Πολίτης, Στιγμαῖα κι αὐθόρμητα	10
Δαμιανοῦ Παπαδημητρόπουλου, Μειονότητες, μὴ ὄντοτες	12
Ρεζίς Ντεμπραί, Ἀνοιχτὴ ἐπιστολὴ στοὺς σοσιαλιστές	16
Γιώργου Κόκκινου, Λήψεις, καταλήψεις, ἀντιλήψεις	24
Λάκη Δεδουσόπουλου, Ἡ κρίση καὶ ἡ ἀνεργία	26
Ἀριστείδη Μπαλτά, Τζιχάντ στό Γενικό Τμήμα τοῦ ΕΜΠ	29
Μπάμπη Νούτσου, Ἐκπαιδευτικοί, ἐρωτηματολόγιο	33
Μελίνας Σεραφεϊνίδου, Τὰ δημοσιογραφικά μηνύματα ὡς προϊόν γραφειοκρατικῶν δομῶν	38
Ζώρζ Λαμπικά, Τέλος τοῦ κομμουνισμοῦ; Τέλος τοῦ μαρξισμοῦ; ...	45
Ἄγγελου Ἐλεφάντη, Στόν ἀστερισμό τοῦ λαϊκισμοῦ	52
Ἡλία Κανέλλη, Ἑλληνικός κινηματογράφος: κλειστό παράθυρο στόν κόσμο	57
Δηῶς Καγγελάρη, Θεάτρο Τέχνης: εἰκόνες ἀπὸ δύο παραστάσεις ..	61
Νίκου Πολίτη, 1843, τοῦ Ἀντρέα Σταΐκου	63
Μαριάννας Δήτσα, Giuseppe Ungaretti	65

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΒΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Ἐτήσια (12 τεύχη) 3.000 δρχ.
Ἐξάμηνη (6 τεύχη) 1.500 δρχ.
ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εὐρώπη ἐτήσια: 3.500 δρχ.
Ἄλλες χώρες, ἐτήσια: 4.000, ἐξάμηνη 2.000

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ: Ἐτήσια: 2.000.

Περί θριάμβων...

Έτσι λοιπόν θριάμβευσε ή νέα τών πραγμάτων τάξη. 'Ο «πόλεμος τών άστρων» άκτινοβόλησε στην έρημο και ή φαντασία τών σεναριογράφων του «Ράμπο» βρήκε ίσο της και όμοιο τήν πραγματικότητα. Ένας προς χίλιους ήταν τά θύματα του «πολιτισμού» στή μάχη κατά τής «βαρβαρότητας». Ούτε στον καιρό του Διγενή και τών άπελατών, ούτε στον καιρό τών Ζουλού και τών 'Ινδιάνων δέν έγιναν παρόμοια. Θριάμβος λοιπόν και άναμόρφωση τής τάξης τών πραγμάτων...

Έγινε ό κόσμος μας τόσο άπλός; Έγινε έρμαιο τών έρευνητικών κέντρων, τής τεχνολογίας και του κεφαλαίου που τά τροφοδοτεϊ, ή ιστορία; Έχει δικαιώματα και έλπίδες ή θέληση τών πολλών άπέναντι στα μέσα τών τεχνικών;

Η μάχη του πετρελαίου και τής έρήμου δέν άπάντησε στα έρωτήματα αυτά. Ένα άθλιο καθεστώς θέλησε νά παίξει με τή φωτιά, με τήν ψευδαίσθηση δύναμης που δίνουν οι αριθμοί, τά χημικά άέρια, οι πύραυλοι και προπαντός ή ώμή περιφρόνηση τής ανθρώπινης ζωής και τών όποιων κανόνων. Άνακάλυψε με έκπληξη ότι όλα αυτά είναι φτωχά και αδύναμα, όπως πάμπολλες φορές παρόμοια καθεστώτα τό έχουν, στο παρελθόν, άνακαλύψει. Τά ξέραμε και τά ξέρουμε όλ' αυτά. Δέν μās βοηθούν νά άπαντήσουμε στην ουσία τών πραγμάτων. Γιατί τά καθεστώτα αυτά είναι πρόσκαιρα υποπροϊόντα μιās χρονίας άνησυχίας και δυσαρέσκειας, που σιγοκαίει στα εκατομμύρια τών Άράβων και όχι μόνο αυτών. Είναι προβολές μιās βαθιάς, άδιάκοπης κίνησης που όλοένα και ώριμάζει στην άφάνεια σκέψεις, ανθρώπους και καταστάσεις.

Υποφιαζόμαστε βάσιμα ότι ή εξέλιξη τών πραγμάτων, ή ιστορία, όρίζεται από αυτούς τους άφανείς κόσμους. Και περιμένουμε τήν επόμενη έκρηξη σ' ένα χώρο που μυριάδες ήφαιστεια ψάχνουν διαδρομή προς τήν επιφάνεια. Καλό δέ νά προετοιμαζόμαστε γι' αυτή και για όσα θά αλλάξει και θά φέρει. Πέρα από τίς έκτυφλωτικές έντυπώσεις, οι άριστεροί πρέπει ν' άναδεικνύουν τό ουσιαστικό και νά συνδιαλέγονται με όσα είναι νά έρθουν, για νά κατανοήσουν, νά εξηγήσουν, νά δυναμώσουν τήν συνείδηση του έαυτου τους και τών γύρω τους, ώστε νά μήν τους παρασύρουν άβουλα στο διάβα τους τά έπερχόμενα γεγονότα.

Ἐκ τοῦ Περισοῦ

Τό ὅτι στό **ΚΚΕ** ὁ κόσμος, τά μέλη εἶχαν ἀποκλειστικό προορισμό νά προπαγανδίζουν τή γραμμή, νά ψηφουσυλλέγουν, νά σκαρφίζονται ἐπιχειρήματα, ξεπερνώντας καί τήν ἴδια τήν ἡγεσία τους σέ εὐρηματικότητα, γιά νά δικαιολογοῦν τά ἐκάστοτε καί τά διαρκῶς ἀδικαιολόγητα, νά προτάσσουν τά στήθη καί τήν ἀξιοπρέπεία τους γιά νά δέχονται, αὐτοί, τίς ἐνστάσεις καί ἐνίστε τή χλεύη τῶν ἄλλων ἀριστερῶν καί τοῦ μαζικοῦ χώρου τους, ὥστε νά παραμένουν ἀπρόσβλητοι οἱ ἡγέτες τους πίσω ἀπό τό ἀνθρώπινο αὐτό τεῖχος τῆς σπαταλημένης αὐτοθυσίας, ἐκεῖ στός πάνω ὀρόφους τοῦ Περισοῦ· καί τό ὅτι, ἀκόμα, αὐτή ἡ «δουλειά πρὸς τά ἔξω» ἦταν ταυτόχρονα καί ἡ βασική δουλειά πρὸς τά μέσα γιατί, βάζοντας ἀπέναντι ἕνα συλλήβδην ἐχθρικό «ἔξω», ὀριζε συνάμα καί τό ἐσωτερικό τοῦ κόμματος σάν χώρο συντεταγμένης προετοιμασίας γιά τή συμπαγή ἐμφάνιση (καί ψυχολογία) τῶν πανταχόθεν πολιορκημένων μελῶν, ἐπιτρέποντάς τους νά ἀναπαράγονται ὁ καθένας ξεχωριστά καί ὅλοι μαζί ὡς κόμμα — ὅλα αὐτά ἦταν γνωστά σέ πολλούς ἀπό μᾶς. (* Ἄλλο ἂν αὐτό δέν ὠφέλησε οὔτε ἐμᾶς οὔτε κανέναν ἄλλον· ἴσως γιατί κι ἐμεῖς δέν ἀντέξαμε νά δοῦμε τά τρία κακά τῆς δικῆς μας μοίρας).

Ἄλλά τά μέλη εἶχαν καί «δικαιώματα», τό δικαίωμα στήν ἐνότητα. Οἱ ἀποπάνω — οἱ σεβάσιμοι ἀντάρτες καί οἱ μονιμάδες τοῦ μηχανισμοῦ, οἱ κομμουνιστογιάπηδες «εἰδικοί» καί οἱ ἐπαγγελματίες συνδικαλιστές, μαζί καί τό Γραφεῖο Διεθνῶν Σχέσεων — ὄφειλαν ἀπό τή μεριά τους νά τηροῦν τά συμφωνημένα: νά σέβονται τυπικά τήν ἀξιοπρέπεια τῶν μελῶν, ἀπορροφώντας τίς ἐντάσεις μέ τό τελετουργικό τοῦ ἀπό ἄμβωνος κηρύγματος μέ τίς ἄμεσα ἀναγνωρίσιμες λέξεις. Ἡ πολιτική μποροῦσε συχνά νά εἶναι ἡ ὅποιαδήποτε, ἀρκεῖ ἡ ὄνοματοδοσία τῆς νά τηροῦσε τοὺς τύπους καί ὁ παράλληλος κομματικός λόγος, ὁ πρὸς τά μέσα, νά διατηροῦσε τή συνοχή του. Σύμφυτη μ' αὐτά ἦταν καί ἡ ἄλλη ἀνειλημμένη ὑποχρέωση τῆς ἡγεσίας: νά εἶναι, καί κυρίως νά φαίνεται, παντοῦ καί πάντα, ἐνωμένη — ἔστω καί μόνο ὅπως προσποιοῦνται τή συζυγική ἁρμονία οἱ γονεῖς χάρι τῆς συναισθηματικῆς ἰσορροπίας τῶν παιδιῶν. Καί δέν τῆς ἦταν δύσκολο νά παραμένει ἐνωμένη γιά ὅσο ἐνιαία καί ἀδιαίρετη ἔμοιαζε στά μάτια τῆς ἡ πραγματικότητα μέσα στόν διπολισμό τῆς.

Μέχρι πού ἡ πραγματικότητα πῆρε ἐκδίκηση, δείχνοντας τό καλειδοσκοπικό τῆς πρόσωπο. Τό σάπισμα τῆς ἡμέτερης Εὐρώπης καί ἡ ἀποκάλυψη ὅτι τό Μόσκοβο δέν μποροῦσε πλέον νά ἀποτελεῖ τήν πηγὴ τῆς ἐρμηνείας τοῦ κόσμου ἀλλά ἀπαιτοῦσε τό ἴδιο ἐρμηνεία — καί ποιά; Οἱ ἀλλαγές, κοινωνικοῦ περισσότερο χαρακτήρα, πού ξετυλίγονταν ἀπό καιρὸ μέσα στό **ΚΚΕ**. Οἱ πιέσεις τοῦ πολιτικοῦ συστήματος πού, σέ συνδυασμό μέ τά παραπάνω, ἔκαναν τό **ΚΚΕ** νά παραπαίει σέ ἕνα παρατεταμένο βάλς ἐξιτασιῶν ἀνάμεσα στους «δύο ἐταίρους τοῦ δικομματισμοῦ». Τοῦτο τό ξεσπάθωμα τῆς πραγματικότητας, πού τό **ΚΚΕ** μέ ἰδρώτα εἶχε κρατήσει «ἔξω» ἀπό τίς γραμμές του, σήμανε καί τό τέλος του. Τό κόμμα ἦταν κομμένο καί ραμμένο γιά μιά πραγματικότητα χωρὶς ἀντιφάσεις.

Ἐξέλιπαν, μέ δύο λόγια, οἱ ἐξωτερικοί λόγοι πού μόνοι αὐτοὶ ἐπέτρεπαν τήν ἐσωτερική, τήν κομματική ἐνότητα. Ἄλλά τό **ΚΚΕ** δέν ἦταν, τελικά, παρά ἡ ἐνότητά του. Ἐμοιαζε ἀνέκαθεν ἀναμφισβήτητο ὅτι τό **ΚΚΕ** στήριζε τή συνοχή του στήν ἰδεολογική του ἐνότητα. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἐκεῖνο πού κυρίως χαρακτήριζε τό κόμμα ἦταν μιά «ἄλλη» ἐνότητα: ἡ ψυχική ἐνότητα, ἡ ὁμοθυμία, ἡ ὁμόνοια, ἡ ἀσφάλεια ὅτι αὐτό πού κάνω ἐγώ ἐδῶ τώρα, τό ἴδιο ἀκριβῶς κάνουν ἄλλοι καί χιλιάδες ἄλλοι ἴδιοι μέ μένα σέ ὁλόκληρη τήν ἱεραρχία. Ἡ αἴσθηση τῆς ἐνότητας, ἡ ἐνότητα καθαυτή.

Γιά τό **ΚΚΕ** καθρέφτης τῆς ἐνότητάς του ἦταν τό λεῖο εἶδωλο τῆς πραγματικότητας. Μέ τό πού ράγιζε αὐτό, τό κόμμα ἔχασε τή ραχοκοκαλιά του. Φάνηκε δηλαδή ἀμέσως πόσο — ἐκτός τῶν ἄλλων — τζούφια, σαθρή, ἐπιδερμική ἀλλά καί χρησιμοθηρική ἦταν αὐτή ἡ φοβερὴ καί τρομερὴ ἰδεολογική ἐνότητά του, ἔτοιμη νά ἀνοίξει σάν βεντάλια. Ἀπὸ τόν Μιτερὰν μέχρι τόν Μαρσέ. Κι ἀκόμα παραπέρα, ἐκατέρωθεν.

Δια γυμνού σφραγιστού

Σούμα λοιπόν του συνεδρίου ήταν μοιραία ή βαβούρα του ήγαικου φραξιονισμού γιά τό πολιτικό, οικονομικό και άλλο πάπλωμα, μείον τά μέλη, τόν κόσμο τής 'Αριστεράς. Γι' αυτόν δέν περίσσεψε τίποτα. Δέν χωράει στους λογαριασμούς τών αρχηγών του πού δίνουν πιά τή μάχη του δικού τους πολιτικού σαρκίου. Οί μέν δέν έχουν νά του πούν τίποτα· οί δέ δέν έχουν νά του πούν παρά τά ίδια. Οί μέν, οί μοντέρνοι, συγκροτούνται μέσω τηλεόρασης και Συνασπισμού γιά μιά πολιτική πού ακριβώς θά είναι έξ όρισμού απαλλαγμένη από τίς δουλειές τής οργανωμένης, τής επικίνδυνα οργανωμένης βάσης. Οί δέ, οί πλειοψηφίσαντες, κάνουν τό μόνο πού ξέρουν και πάντα έκαναν: ανάγουν τή χρεοκοπία τους σέ κομματικό καθήκον. Λές και ή βάση παραμένει εκείνο τό παλιό καλό αντικείμενο τής ύπερβατικής κομματικής ένότητας, πού οί άποπάνω είχαν μάθει νά ρίχνουν συμπαγές στά τραπέζια τών εκάστοτε πολιτικών τους διαπραγματεύσεων. Λές και τά πράγματα αλλάζουν γιά νά παραμείνουν, πρός χάριν του κ. Φλωράκη και τής κ. Παπαρήγα, ίδια.

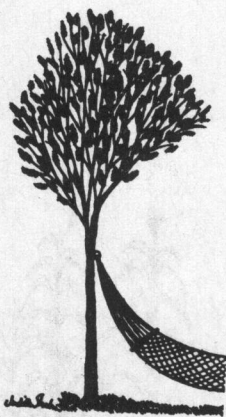
Ο κόσμος λοιπόν περισσεύει. ΚΚΕ δηλαδή παύει, και τυπικά μέ τό συνέδριο, νά υπάρχει έτσι όπως τό ξέραμε και έτσι όπως τό ίδιο ήξερε τόν εαυτό του. Δεκαετίες τώρα ή οργανωμένη 'Αριστερά τροφοδοτεί τόν άνενταχτισμό. Σήμερα όλόκληρη ή 'Αριστερά είναι πρακτικά άνένταχτη. Μόνο πού ή λέξη χάνει πλέον τό νόημά της. 'Ακόμα και κείνοι οί άριστεροί πού θά 'θελαν, σήμερα δέν έχουν πλέον πού νά ένταχθούν...

Γιώργος Καρράς

Νέα εποχή στή Μέση 'Ανατολή

Μετά τόν στρατιωτικό θρίαμβο τών συμμαχικών δυνάμεων και τήν άποκατάσταση τής διεθνούς νομιμότητας, μιά νέα εποχή ανατέλλει στή Μέση 'Ανατολή υπό τήν έποπτεία του προέδρου Μπούς και τήν έγγωση του στρατηγού Σβάρτσκοφ. 'Ο έμίρης του Κουβέιτ, 'Αλ Σαμπάκ, επιστρέφει στήν πολυαγαπημένη του πατρίδα, κομίζοντας πακέτο δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων δυτικού τύπου, πού φτάνουν έως και τήν παραχώρηση ψήφου στις γυναίκες. Και ένώ οί Κουβείτιανές πανηγυρίζουν, οί γυναίκες τής Σαουδικής 'Αραβίας άρκοονται πρός τό παρόν στήν άπόλαυση του πρόσφατου δικαιώματός τους νά οδηγούν αυτοκίνητο, άφου ό βασιλιάς τής χώρας τους, Φάχτ, περιορίζει τίς φιλοδοξίες του στή στρατιωτική μετεκπαίδευση και άλλων (άρρένων) μελών τής οικογένειάς του μετά τή συγκλονιστική άπόδοση του άνιψιού του στρατηγού Χαλίτ Μπίν Σουλτάν στά διάφορα «μπίφινγκς», όπως είδαμε και στό CNN. 'Ο πρωθυπουργός του 'Ισραήλ, Σαμίρ, προετοιμάζει τή νέα σειρά επιχειρημάτων του κατά τής ίδρυσης παλαιστινιακού κράτους, ενισχύοντας ταυτόχρονα τό πυρηνικό του όπλοστάσιο, του όποιου τήν τρομοκρατική μοναδικότητα στήν περιοχή άμφισβήτησε πρός στιγμή του διεθνούς τρομοκράτη. 'Ο πρόεδρος τής Συρίας 'Ασαντ, απαλλαγμένος πιά από τό στίγμα του διεθνούς τρομοκράτη, προχωρεί άκάθεκτος στήν εφαρμογή του μααθικου σοσιαλισμού του, κάμπτοντας κατά τόν γνωστό τριτοκοσμικό τρόπο τίς άντιστάσεις τής αντιπολίτευσης. 'Ο πρόεδρος τής Τουρκίας, 'Οζάλ, χρησιμοποιεί τήν συμβολή του στή σύρραξη ως πολιορκητικό κριό τών πυλών τής ΒΟΚ, προσφέροντας, αντί τής άποχώρησης τών στρατευμάτων του από τήν Κύπρο, ένα νέο κύκλο χρήσιμων συνομιλιών. Τέλος, ό πρόεδρος του 'Ιράν, Ραφσαζανί, άπολαμβάνει τήν άπρόσμενη αναβάθμισή του, συνδυάζοντας τήν ισλαμική του δημοκρατία μέ επιχειρηματικές δραστηριότητες πού αναλαμβάνει από κοινού μέ δυτικούς (μεταξύ τών όποιων και ελληνικούς) επιχειρηματικούς φορείς.

Βέβαια, ή ανατολή τής νέας εποχής σκιάζεται κάπως από τους καπνούς πού βγάζουν οί καιόμενες πετρελαιοπηγές του Κουβέιτ και του 'Ιράκ. Χιλιάδες 'Ιρακινοί και πολλοί Κουβείτιανοί στρατιώτες και πολίτες έχουν χάσει τή ζωή τους ένώ οί χειρουργικής ακρίβειας βομβαρδισμοί τής Βαγδάτης, τής Βασόρας και άλλων πόλεων έχουν καταστρέψει γέφυρες, δρόμους κι άεροδρόμια, σχολεία κι εργοστάσια και προκάλεσαν μόνο 40.000 θύματα μεταξύ τών άμάχων. 'Ομως, όλα διορθώνονται στό οικονομικό επίπεδο, έστω και μέ τόν προσωρινό παραμερισμό

Στα χυμνοί αφάλας

των δυνάμεων της αγοράς. Οι ύπουργοί 'Εξωτερικών και 'Εμπορίου των Δυτικών Συμμάχων, πρώην πλασιέ χημικών όπλων στον Σαντάμ, ανασύρουν από τά βαλιτσάκια τους τίς προσφορές των εθνικών τους κατασκευαστικών εταιρειών και διεκδικούν για λογαριασμό τους διάφορα κομμάτια της ανοικοδομητικής πίτας, του Κουβέιτ κατ' αρχήν, αλλά και του 'Ιράκ, αν ο Χριστός τά φέρει δεξιά και τή θέση του χασάπη πάρει κάποιος νουνεχής στρατιωτικός, ως πούμε ό στρατηγός 'Ιμπραήμ άλ Νταούντ. 'Επιπλέον, ή παραγωγή του πετρελαίου στην περιοχή αυξάνεται σιγά σιγά, ώστε νά μήν χρειάζεται ή πρόωρη εξάντληση των αποθεμάτων της Βενεζουέλας για τή διατήρηση της τιμής του στά γνωστά λογικά επίπεδα, δηλαδή σ' αυτά πού δέν θά ένισχύσουν τίς πρόσφατα αναζωπυρούμενες, πληθωριστικές τάσεις στις χώρες του ΟΟΣΑ.

Και ένω όλα αυτά τά θαυμάσια συμβαίνουν στη Μέση 'Ανατολή, ή σύγχρονη, κατά τήν αντίληψη της, ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατική 'Αριστερά κάνει τόν άπολογισμό της ευγενούς δράσης της, πού άφωνοι από θαυμασμό παρακολούθησαν και κάποιοι 'Ελληνες προοδευτικοί δημοσιογράφοι της *Αύγης* και του *Βήματος*. Πρώτος μεταξύ ίσων, ό Μιτεράν του Γαλλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος, από τούς πρωταγωνιστές αυτού του «πιό δίκαιου στην ιστορία της ανθρωπότητας» πολέμου, πού άφου μέ τά μιράζ και τούς λεγεωνάριους του εξαφάνισε τή δικτατορική άπειλή του Σαντάμ από τόν Κόλπο, προετοιμάζεται δραστήρια για νέες διπλωματικές πρωτοβουλίες και «διαφοροποιήσεις», οι όποιες θά αυξήσουν τήν έπιρροή της Γαλλίας στην περιοχή, ένω παράλληλα είναι έτοιμος νά προωθήσει και κάποιες πωλήσεις όπλων σέ νέους πελάτες, όπως π.χ. στο 'Ιράν ή τή Συρία. Στην άλλη πλευρά της Μάγης, ό Κίνοκ του Βρετανικού 'Εργατικού Κόμματος, άφου λαχάνιασε για νά μήν αυξηθεί ή διαφορά δημοτικότητας πού τόν χωρίζει από τόν νέο συντηρητικό «πατέρα της νίκης» Μείτζορ, έλπίζει νά εξαργυρώσει τήν εθνική του ύπευθυνότητα μέ κάποιες ψήφους στις επικείμενες εκλογές. Κι ακολουθούν ό Κράζι, ό Γκονζάλες και άλλοι.

*'Ισως έχουν δίκιο όσοι πιστεύουν ότι ό πόλεμος στον Κόλπο έπληξε άνεπανόρθωτα τήν πολιτική και πολιτισμική έπαφή των άραβικών λαών μέ τόν δυτικό κόσμο. Ποιός θά άρνηθεί ότι και ή έπικοινωνία των άριστερών μέ τή φιλοπόλεμη και ύποκριτική ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία είναι πιά έξίσου προβληματική;

Χαράλαμπος Γολέμης

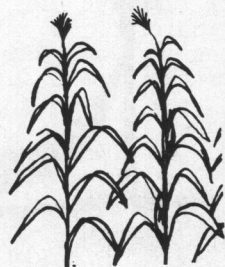
Τό σύντομο διάλειμμα του πολέμου

Ο πόλεμος του 'Ιράκ μέ τίς 'Ηνωμένες Πολιτείες (γιατί περί αυτού πρόκειται) είχε πολλές πλευρές. 'Εκεί πού είχαν φτάσει τά πράγματα λίγο πριν αρχίσουν οι χερσαίες έπιχειρήσεις, κανείς δέν περίμενε ότι οι έπιχειρήσεις αυτές θά τελειώσουν τόσο γρήγορα, τόσο εύκολα για τούς 'Αμερικανούς. Και μόνο ή διάθεση του 'Ιράκ για συνθηκολόγηση τήν τελευταία ώρα άφηνε νά διαφανεί ότι ή στρατιωτική του δύναμη είχε πλέον εξουδετερωθεί, ότι οι άεροπορικές έπιχειρήσεις είχαν πετύχει τόν στόχο τους: ή άεροπορία για πρώτη φορά είχε ουσιαστικά κερδίσει έναν πόλεμο, οι χερσαίες δυνάμεις άπλως «διεκπεραίωσαν» τή νίκη. 'Η άμερικανική στρατηγική της από άέρος ύπεροχής απέδωσε και μέ τό παραπάνω.

Κάπως έτσι θά μείνει στην ιστορία και στή μνήμη του μέσου πολίτη του «πολιτισμένου κόσμου» ό σύντομος αυτός πόλεμος. *Όσο για τίς καταστροφές στον έναμιση μήνα των έπιχειρήσεων, αυτές μεταφράζονται τώρα πιά σέ δισεκατομμύρια δολάρια και όλοι τρίβουν τά χέρια τους, καθώς τό κρήμα θά κυκλοφορήσει μέ πιό γοργούς ρυθμούς. *Άλλο ένα εύτυχές αποτέλεσμα της άμερικανικής στρατηγικής του από άέρος μακελειού.

'Αλλά ως πάροουμε τά πράγματα από τήν άνάποδη πλευρά. *Ας φανταστούμε ότι ήταν οι 'Ηνωμένες Πολιτείες πού είχαν εισβάλει σέ ένα ελεύθερο και ανεξάρτητο κράτος (δέν είναι δά ή πρώτη φορά) και είχαν καταλύσει τήν ανεξαρτησία του. Και ότι (για πρώτη φορά) πολυεθνική δύναμη του ΟΗΕ, μετά από τηλεσίγραφα και οικονομικούς αποκλεισμούς, ανάλαμβανε και στρατιωτική δράση για νά εκδιώξει τόν εισβολέα (ΗΠΑ) από τό κατεχόμενο κράτος. *Αναλάμβανε δράση πάνω στην ίδια στρατηγική της από άέρος ύπεροχής. Που πάει νά πεί βομβαρδισμοί στην καρδιά των 'Ηνωμένων Πολιτειών και βιβλική καταστροφή των πάντων: πόλεις, γεφύρια, εργοστάσια, άμαχοι — τίποτα δέν θά έμενε όρθιο ώσπου νά γονατίσει ό εισβολέας.

'Αδιανόητο — και δέν έννοούμε έδω μόνο τήν άφετηρία της ύπόθεσης αλλά τήν κατάληξη της. Είναι άδιανόητο για τόν «πολιτισμένο άνθρωπο» ή στρατιωτική νίκη νά έπιτευχθεί μέσα από μιά τέτοια μαζική έξόντωση του έμψυχου και του άψυχου ύλικού των αντιπάλων. Είναι άδιανόητο χιλιάδες τόνοι βομβών νά σαρώνουν ό,τι βρεθεί στό διάβα τους. *Ένας τέτοιος πόλεμος θά έμενε στην ιστορία των πολιτισμένων λαών ως ό πόλεμος της ντροπής — οι άνθρωποι θά δυ-

Στα χερσινού σφραγιστού

σκολεύονταν νά τόν ξεχάσουν περισσότερο απ' όσο δυσκολεύτηκαν νά ξεχάσουν τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Θά δυσκολεύονταν, γιατί δέν θά ήταν άποδεκτό τό επιχείρημα ότι όλη αυτή ή μαζική έξόντωση είναι άπαραίτητη γιά νά έλαχιστοποιηθούν τά θύματα τών δικών μας φαντάρων.

Τί θέλουμε νά πούμε μέ όλα αυτά; "Ότι αυτό πού πολλοί πιστεύαμε πρίν ξεκινήσει ό πόλεμος, ότι δηλαδή οι 'Αμερικανοί διαθέτουν τήν τεχνολογική ύπεροχή και τό 'Ιράκ υπερείχε στά «ϊδεολογικά όπλα» ήταν λάθος. Οι 'Αμερικανοί είχαν και ιδεολογική ύπεροχή, ένα ύπερσύγχρονο ιδεολογικό όπλοστάσιο πού άκούει στό όνομα ρατσισμός. 'Ο ρατσισμός ήταν ή άπαραίτητη προϋπόθεση γιά νά τεθεί sé εφαρμογή ή συγκεκριμένη πολεμική στρατηγική, πού τελικά έδωσε τή νίκη. Τήν τόσο αναίμακτη νίκη, άφού στό ρατσισμό μετράνε μόνο τά δικά μας θύματα.

Πολλοί παρομοίωσαν τόν Σαντάμ μέ τόν Χίτλερ. 'Αλλά ένα από τά κύρια γνωρίσματα του ναζισμού, ό ρατσισμός και ή μαζική έξόντωση τών άλλοφύλων, ήταν προνόμιο όχι του Χουσεΐν αλλά τών «πολυεθνικών», όχι του 'Αραβα αλλά του Δυτικού. 'Ο 'Αραβας σ' αυτόν τόν πόλεμο φέρθηκε σάν τόν φοβισμένο δούλο πού ζητάει τή χειραφέτησή του από τόν άφέντη - δύναστη, χωρίς καλά καλά νά έχει χειραφετηθεί μέσα του ό ίδιος, άφού φοβάται ακόμα τήν όργή του άφέντη. 'Ο Εύρωπαίος φέρθηκε σάν πραγματικός άφέντης, πού δέν φοβάται τίποτα και δέν ύπολογίζει τίποτα, προκειμένου νά κρατήσει τόν δούλο στη θέση πού του άρμόζει. Και κυρίως δέν ύπολογίζει τόν δούλο, άφού ό δούλος είναι προτιμότερος νεκρός παρά έλεύθερος. 'Ο Σαντάμ είχε άπειλήσει μέ χημικά και βιολογικά όπλα αλλά δέν τόλμησε νά χρησιμοποιήσει «βρώμικα» μέσα κατά του ξανθού γένους, ενώ τά είχε χρησιμοποιήσει μέ περισσή εύκολία κατά τών 'Ιρακινών άδελφών του, τών Κούρδων και άλλων. Οι Δυτικοί, αντίθετα, δέν άπείλησαν μέ τίποτα, χρησιμοποίησαν όμως όλα τά μέσα, καθαρά και βρώμικα, φροντίζοντας μόνο νά μή χαλάσει τό ήματζ του στρατού και του «φαίαρ φαίτ» στά μαζικά μέσα ενημέρωσης. Γιά αισθητικούς κυρίως λόγους, γιατί στην ουσία τήν δυτική κοινή γνώμη δέν τήν πολυένοιαζε — ούτε κανείς ταρακουνήθηκε ιδιαίτερα από τίς εικόνες μέ τίς κατεστραμμένες πόλεις και τά πτώματα.

"Ενα από τά φοβερά ιδεολογικά όπλα του Σαντάμ ήταν τό επιθετικό 'Ισλάμ, ό ιερός πόλεμος, ό πόλεμος πού όλα τά επιτρέπει — και κυρίως τήν έξόντωση τών άπίστων. Τρίχες. "Ενα άλλο δυνατό (κατά Σαντάμ) όπλο, ήταν ή άδυναμία τών δυτικών κοινωνιών νά πολεμήσουν τά αντιπολεμικά κινήματα πού ταραίζουν συνειδήσεις και σπέρνουν έσωτερικά εμπόδια. Και πάλι τρίχες. Τά αντιπολεμικά κινήματα, όσο περιθωριακά κι άν είναι, δέν παύουν νά είναι αναπόσπαστο τμήμα και γνώρισμα του δυτικού πολιτισμού και νά ύπόκεινται σ' αυτόν. Τό αντιπολεμικό κίνημα στη Δύση έχει έπιτυχία, «βρίσκει τόν έαυτό του» θά λέγαμε, κάθε πού ό πόλεμος άποβαίνει sé βάρος «μας», όπως στό Βιετνάμ, κάθε πού ύπάρχουν θύματα, δεινά, καταστροφές γιά μäs. Τότε δικαιώνεται τό αντιπολεμικό κίνημα και φουντώνει. 'Αλλιώς, ή αντίθεση στη φρίκη του πολέμου δέν είναι παρά μία γενική, διανοητική στάση, χωρίς αντιστοιχία μέ τόν συγκεκριμένο πόλεμο, άφού αυτός δέν μäs πλήττει. 'Ως αιχμές τής αντίθεσης μέ τόν πόλεμο έρχονται άλλα πράγματα στην έπιφάνεια, πού μäs άγγίζουν, όπως ή οικολογική καταστροφή, ή ιεραρχική οργάνωση του στρατού, ή «έκπαίδευση στην καταστροφή», ή λογοκρισία κ.ά. Τό αντιπολεμικό κίνημα είναι ή φωνή τής ένστικτώδους άμυνας τής δυτικής κοινωνίας, όχι ή φωνή τής συνειδήσής της. Είναι ή συνείδηση γιά τόν έαυτό της και όχι ή συνείδηση γιά τούς άλλους, άφού τέτοια συνείδηση δέν μπορεί νά έχει ό Δυτικός, ή κι άν τήν έχει, περνάει πάντα μέσα από τόν έαυτό του. Τό αντιπολεμικό κίνημα, στην ύπαρκτή του μορφή, δέν είναι ούτε αντιθετικό ούτε κατ' ανάγκη περιθωριακό, είναι συμπληρωματικό γνώρισμα τής δυτικής κοινωνίας. 'Ως τέτοιο συμβάλλει περισσότερο στη συνεκτικότητά της παρά στη διάσπασή της και δέν μπορεί ποτέ νά είναι όπλο του αντιπάλου. Τό αντιπολεμικό κίνημα δέν είναι εμφύλιος πόλεμος.

'Αντίθετα, sé «εμφύλιο πόλεμο», sé έσωτερική σύγκρουση στό ιδεολογικό επίπεδο, ύπόκειται ό 'Αραβας, άκριβώς γιατί ή δυτική ιδεολογία έχει εισχωρήσει μέσα στον κόσμο του και τόν έξουσιάζει. Λένε ότι οι ιδεολογικές προϋποθέσεις κρίνουν τήν έκβαση ενός πολέμου, και είναι sé μεγάλο ποσοστό άλήθεια. Σ' αυτόν τόν πόλεμο οι ιδεολογικές προϋποθέσεις ήταν μέ τή μεριά τής Δύσης. Κι άν έμείς οι Δυτικοί —όσο κριτικοί κι άν θελήσαμε νά είμαστε— δέν τό είδαμε αυτό νωρίτερα, δέν μπορούσαμε δηλαδή νά δούμε τή συνεκτικά επιθετική φύση του δικού μας πολιτισμού, τής δικής μας κοινωνίας, τήν άσύστολα άδιατάρακτη αυτοεπιβεβαίωσή της, άν σταθήκαμε μέ τρόπο άπέναντι στά δθθεν φοβερά ιδεολογικά όπλα του ξένου, του 'Αραβα, αυτό δέν είναι παρά μία άκόμα άπόδειξη τής συνεκτικότητας του δυτικού κόσμου. Γιατί προϋπόθεση τής συνεκτικότητας είναι νά μήν γνωρίζεις, νά μήν θέτεις ύπό κρίση τόν έαυτό σου και τίς αντιφάσεις του.

Τόν πόλεμο αυτό τόν κερδίσαμε όλοι μας — άπλώς τόν διεκπεραίωσαν οι άπεσταλμένοι στον Κόλλο στρατιωτικοί μας εκπρόσωποι. Μπορούμε νά είμαστε περήφανοι ότι είμαστε ίκανοί γιά άκόμα χειρότερα πράγματα απ' όσο νομίζαμε.

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος

ΣΤΥΜΙΑΪΑ

Άστικές συγκοινωνίες και φιλελεύθερη ιδιοφυΐα

Ολιβερή είναι πιά ή εικόνα αυτών που μᾶς κυβερνοῦν. Γιατί ἂν οἱ γενικές ἀναφορές στήν ἀνάγκη νά ιδιωτικοποιηθεῖ ἡ οἰκονομία μποροῦν νά ἀντιμετωπισθοῦν ὡς τό ἰδεολογικό στίγμα τῆς κυβέρνησης, στήν πράξη τά πράγματα εἶναι πάντα πιο σύνθετα καί ὁ καθένας ἀναγκάζεται νά βάλει νερό στό κρασί του. Ἄλλιῶς μόνο γιά ἰδεολογικό ψώνιο μποροῦμε πιά νά μιλάμε.

Ὁ λόγος περί τῆς ιδιωτικοποίησης τῆς Ἐπιχείρησης Ἀστικῶν Συγκοινωνιῶν (ΕΑΣ), πού μετά ἀπό ὀριμη σκέψη ξεφούρνισε πρὶν δύο βδομάδες τό Ὑπουργικό Συμβούλιο. Καί ἔφεραν καί στήν τηλεόραση γραμματεῖς καί φαρισαίους γιά νά μᾶς ἐξηγήσουν γιατί ἡ ιδιωτικοποίηση εἶναι ἡ μόνη λύση: γιά νά ἀποβάλλει, λέει, τό προσωπικό τῆ δημοσιοῦπαλληλικῆς νοτροπία. Αὐτό ἦταν τό μόνο ἐπιχείρημα πού εἶχαν.

Μά σοβαρά, γιά τά ἐλλείμματα τῆς ΕΑΣ φταίει ἡ «δημοσιοῦπαλληλικῆ νοτροπία» τοῦ προσωπικοῦ; Δηλαδή ἂν οἱ ὁδηγοί τῶν λεωφορείων ἦταν ιδιωτικοὶ ὑπάλληλοι, θά πήγαιναν πιο γρήγορα μέσα στό κυκλοφοριακό χάος, θά ἔκαναν περισσότερα δρομολόγια; Κι ἂν ἡ τιμὴ στά εισιτήρια τῆς ιδιωτικῆς ΕΑΣ παραμείνει στίς 50 (ἢ καί στίς 100) δραχμές, ὑπάρχει περίπτωση ἡ ἐπιχείρηση νά πάψει νά εἶναι ἐλλειμματική; Ἄν ἡ «ιδιωτικὴ» ΕΑΣ δέν καταργήσει ἄγωνα δρομολόγια, ἂν δέν περικόψει δρομολόγια πού γίνονται σέ ἄγονες ὥρες, ὑπάρχει τρόπος νά μειώσει τά ἐλλείμματά της;

Ἄλλὰ ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὅλα αὐτά δέν πρέπει νά γίνου, δέν πρέπει δηλαδή νά λεωφορεῖο νά ἀκριβήνει ὑπέρμετρα οὔτε πρέπει νά καταργηθοῦν τά ζημιόγωνα δρομολόγια, γι' αὐτό τά λεωφορεῖα ἀνήκουν στό Δημόσιο, ὄχι μόνο στήν Ἀθήνα ἀλλὰ σέ ὅλες τίς πόλεις τῆς Ἑυρώπης. Οἱ ἀστικές συγκοινωνίες «ἐξ ὀρισμοῦ» δέν εἶναι κερδοφόρος

ἐπιχείρηση, κι ἂν θελήσουμε νά τὴν μετατρέψουμε σέ τέτοια τότε παύουν νά ὑπηρετοῦν τό σκοπό τους. Μήπως τὴν δεκαετία τοῦ '70, πού οἱ ἀστικές συγκοινωνίες ἦταν ιδιωτικές, δέν εἶχαν τά ἴδια ἐλλείμματα καί τά ἴδια προβλήματα μέ σήμερα; Τελικά ἡ ιδιωτικοποίηση δέν εἶναι παρά προκάλυμμα τῆς ἀνεπάρκειας καί τῆς ἀνικανότητος τῶν ὑπευθύνων. Γιά νά κρύψουν τίς δικές τους εὐθύνες καί τὴ δική τους ἄγνοια, τά βάζουν μέ τό προσωπικό καί τὴ δημοσιοῦπαλληλικὴ νοτροπία του. Μισοῦν τόν κόσμο καί περιφρονοῦν τίς ἀνάγκες του. «Μά λέτε νά εἶμαστε μαζοχιστές καί νά μᾶς ἄρσει ἡ πολιτικὴ πού ἀκολουθοῦμε;», ρωτοῦσε κάποτε ὁ κ. Μητσοτάκης. Περὶ μαζοχισμοῦ δέν ξέρομε, λίγος σαδισμός ὅμως σίγουρα ὑπάρχει.

Θεῖα δίκη;

Περίεργα πράγματα θά συμβοῦν ἀπὸ τὴν ἐρχόμενη Δευτέρα (11 Μαρτίου) καί μετά. Τὴν ὥρα πού θά διεξάγεται ἡ δίκη τοῦ Ἄ. Παπανδρέου πού Εἰδικὸ Δικαστήριό, ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας Κ. Καραμανλῆς ἔχει κατὰ νοῦ νά βάλει μπροστά τὴ σύσκεψη γιά τὴ συνεννόηση τῶν τριῶν κομμάτων σέ θέματα ἐθνικῆς στρατηγικῆς. Μιά συμφωνία πού ἀρχικά ἐπρόκειτο νά ἀφορᾶ τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ, ὅπως ἀποκαλύφθηκε ὅμως ἀπὸ τὸν κ. Ἄγγελόπουλο κρίνεται ἀπαραίτητο νά περιλάβει καί τά οἰκονομικά θέματα, τό σύνολο τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς δηλαδή. Στὴ σύσκεψη, ἂν ποτὲ γίνῃ, θά μετέχει βέβαια καί ὁ Ἄ. Παπανδρέου, ἔχοντα ἔτσι ἕναν πρόσθετο λόγο νά ἀπουσιάσει ἀπὸ τὴ δίκη του, πού θά γίνῃ λίγες ἑκατοντάδες μέτρα μακριά.

Εἶναι πλέον φανερό ὅτι βρισκόμαστε μπροστά στὴ χρεοκοπία τῆς μονοκομματικῆς στρατηγικῆς τῆς ὀλομέτωπης σύγκρουσης, πού ἐπέλεξε ἡ Νέα Δημοκρατία (ἡ κυρίαρχη τάση της) τὴν περίοδο τῶν ἀλλεπάλληλων ἐκλογικῶν ἀναμετρήσεων. Ἡ Νέα Δημοκρατία τοῦ κ. Μητσοτάκη ἀπέτυχε ὡς κυβέρνηση καί στήν οἰκονομικὴ πολιτικὴ καί στήν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ, πιο σωστά ἀπέδειξε ὅτι δέν εἶχε κἂν πολιτικὴ, ὅτι ἡ ὄλη της πολιτικὴ πρόταση ἀναλωνόταν καί ἀποσκοποῦσε στήν ἄνοδο τοῦ κόμματος στήν ἐξουσία. Ἐπρεπε ὅμως νά ἀποδειχθεῖ ἡ ἀποτυχία, γιά νά ἐρθοῦν ἀναδρομικά στό φῶς οἱ διαφωνίες γιά τὴ σύνολη πολιτικὴ

λύση καί ἐπέλεξε ἡ Ν.Δ. ἀπὸ τό 1989 καί μετά, τὴ λύση τῆς σύγκρουσης ἀντὶ γιά τὴ λύση τῆς συνεννόησης. Ἐννοοῦμε ἐδῶ βέβαια τίς διαφωνίες μέσα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ συντηρητικὴ παράταξη καί τοὺς πιο ἐπιφανεῖς ἐκπροσώπους της (ἂς μὴν ξεχνᾶμε καί τίς πρόσφατες δηλώσεις τοῦ κ. Ζολῶτα γιά τὴν ἀνεπάρκεια τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τῆς κυβέρνησης).

Νά κάνουμε μιά πρόβλεψη; Ἄν ἡ δίκη τοῦ Ἄ. Παπανδρέου δέν ἀναβληθεῖ, ἂν ἡ ἐξέλιξη τῆς δίκης πηγαινῇ πρὸς ὄξυνση, τότε τά λεγόμενα κεντροδεξιὰ σενάρια καί οἱ ἀντίστοιχες πιέσεις θά ἐνταθοῦν — καί θά προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὴ συντηρητικὴ παράταξη. Μιά ἀποτυχημένη κυβέρνηση, ὅπως αὐτὴ τῆς Ν.Δ., δέν μπορεῖ νά στηρίξει, νά «δικαιώσει», τὴν πολιτικὴ τῆς πώλωσης καί οἱ σῶφρονες συντηρητικοὶ θά θελήσουν νά ἐπέμβουν πρὶν εἶναι ἄργά. Ἄν μὴ τί ἄλλο, ἐπειδὴ ξέρομε ὅτι τό ΠΑΣΟΚ εἶναι ἀκόμα σέ θέση νά κινητοποιήσει κάποιους ἐργαζομένους, νά μπλοκάρει τὴν ὅποιαδήποτε σωστὴ ἢ λάθος οἰκονομικὴ πολιτικὴ, ἰδιαίτερα ἂν αἰσθανθεῖ ὅτι ἀδικεῖται, διώκεται, ἐξοβελίζεται. Ὁ κ. Μητσοτάκης ἀπὸ κατήγορος κινδυνεύει νά βρεθεῖ κατηγορούμενος.

Αὐθαιρεσία σημερινή καὶ αὐριανή

Πάνω ἀπὸ ἑκατό μέρες φυλακισμένοι ὁ Κογιάννης, ἡ Μπέργκνερ κι ὁ Μπουκετσίδης. Ἄπὸ αὐτές, οἱ δύο μῆνες προτοῦ νά ἀνοίξει ἡ δικογραφία, τά «στοιχεῖα» τῆς ὁποίας φτάνουν στά χέρια τοῦ ἀνακριτῆ κάνα δύο μῆνες ἀφοῦ ἐκδόθηκε τό ἔνταλμα σύλληψης. Δακτυλικά ἀποτυπώματα, λέει, καί μάλιστα σέ κινητὰ ἀντικείμενα. Καλὰ καλὰ δέν στοιχειοθετοῦν οὔτε τὴν κλίση τους ὡς μαρτύρων. Τώρα ξανά νέες κατηγορίες χωρὶς κανένα ἀπολύτως νέο στοιχεῖο: ἀπὸ ἀπλή συνέργεια, φυσικὴ αὐτοργία. Ἡ ἐξοντωτικὴ ἀπεργία πείνας τῶν φυλακισμένων καταφέρνει ἄπλως νά φωντῶσει «ἀνθρωπιστικὰ αἰσθήματα» στό μεταλλικὸ πρόσωπο τῆς κυβερνητικῆς καί κρατικῆς αὐθαιρεσίας. Κατὰ τά ἄλλα, λέει, ὁ λόγος στήν ἀνεξάρτητη δικαιοσύνη. Ψέματα. Ξανά καί ξανά τό ἴδιο σενάριο. Ἡ ἐπίδειξη «ἀντιτρομοκρατικοῦ ἐργου» στόν ἴδιο εὐάλωτο χῶρο τοῦ ἐξακοινοβουλευτικοῦ ριζοσπαστισμοῦ. Μέ τὴν πρόθεση ἡ

ὅποια συμπαράσταση νά περάσει ὡς «φοκκλόρ» ἀντιαυταρχικῶν ἐπιτροπῶν καί συναυλιῶν, νά μείνει δηλαδή ὑπόθεση τοῦ ἴδιου αὐτοῦ εὐάλωτου χώρου, περιθωριακή καί, ἐπομένως, ἀσήμαντη. Καλά θά ἦταν νά γίνει ἔτσι, νά περάσει δηλαδή «στό ντούκου» μιά τόσο τερατώδης παραβίαση στοιχειωδῶν δικαιωμάτων, νά ἐθιζόμαστε δηλαδή σιγά σιγά ὅλοι στό ὅτι —καλῶς ἢ κακῶς— τέτοια περιμένουν ὄσους ἐμφανίζουν συμπεριφορές ἀπειθαρχες καί ἀτίθασες, ἔξω ἀπό τίς νόρμες τῆς «πολιτικῆς». Γιατί τά τρία τωρινά θύματα τῆς κρατικῆς αὐθαιρεσίας, καί ἄλλα παλιότερα, εἶναι καί πειραματόζωα μιᾶς γενικότερης στρατηγικῆς. Ἐκείνης πού θέλει νά σύρει μιά ἀμειλικτη διαχωριστική γραμμή ἀνάμεσα στίς «συντεταγμένες κοινοβουλευτικές διαδικασίες» οἰκουμενικοῦ τύπου καί σέ ὅποιαδήποτε ἄλλη ἀντίληψη καί πρακτική γιά τήν πολιτική. Αὐτή ἡ δεύτερη πρέπει νά ἐξωθηθεῖ διά τῆς βίας στά σκοτάδια τοῦ περιθωρίου καί τῆς «παρανομίας», νά ἐμφανιστεῖ ὡς ὑποκείμενη στήν δικαστηριακή πρακτική. Ἡ ἐπίσημη πολιτική νά μείνει μόνη μέ τόν ἑαυτό της, μόνο κριτήριο καί μέτρο τοῦ ἑαυτοῦ της. Ἄνικανη νά ἀντιπαρατεθεῖ μέ τήν ὅποια ἄρνησή της, τήν παρατέμπει ἀπευθείας στόν νόμο. Ὡστε κάποτε τό δίλημμα γιά τοὺς πολίτες νά γίνει: Μέ τήν «πολιτική» ἢ μέ τήν «τρομοκρατία»;

Τρόπος τοῦ λέγειν

Κατά τήν ἀνάληψη τῶν καθηκόντων τοῦ νέου ἀρχηγοῦ τῆς ΕΛΑΣ, ὁ ὑπουργός Δημόσιας Τάξης ἔβγαλε τόν καθιερωμένο λόγο. Κεντρικό σημεῖο του ἡ ἀξίωση τοῦ κ. ὑπουργοῦ ἀπό τοὺς ἀστυνομικούς «νά εἶναι τίμιοι κατά τή διάρκεια τῆς ὑπηρεσίας τους». Ἐναν καλῶ λόγῳ εἶχε ὁ κ. ὑπουργός καί γιά τόν ἀπερχόμενο ἀρχηγό: «Σωστός καί τίμιος ἄνθρωπος». Ὁ νέος ἀρχηγός ἔθεσε τό ἴδιο ζήτημα: ζήτησε ἀπό τό σῶμα «σχολαστική ἀποφυγή κάθε ἀναξιοπρεποῦς ἢ παράνομης πράξης».

Ἀξιόπαινες οἱ ἐκκλήσεις τῶν ἐπτελαρχῶν πρὸς τό σῶμα νά κόψει τίς παρανομίες. Ἀλλά ἄς μὴ εἴμαστε καί ἀπόλυτοι. Συχνά συμπαθέστερα εἶναι τά ὄργανα τῆς τάξης ὅταν τήν διασαλεύουν παρά ὅταν τήν τηροῦν. Συμπαθέστερες ἐνίοτε καί οἱ μπαγαποντιές, οἱ λοβιτοῦρες καί οἱ παρανομίες τους ἀπό τή νομιμότητά τους.

Ἄμεσα θύματα εἶναι σήμερα οἱ τρεῖς ἀθθαίρετα φυλακισμένοι. Μαζί τους

ὅμως ὁ ρόλος τοῦ θύματος ἐπιφυλάσσεται καί γιά ἕνα σωρό ἄλλους. Οἱ τυπικές ἀνακοινώσεις τῆς Ἄριστερᾶς εἶναι λίγες, ἐλάχιστες, γιά τήν ὑπεράσπιση τοῦ Κογιάννη, τῆς Μπέργκνερ, τοῦ Μπουκετσιδη. Ἐξίσου λίγες εἶναι καί γιά τή δική της αὐτοάμυνα, τήν αὐτοάμυνα ὄλων μας.

Δημοκρατικές διαδικασίες

Μέ εὐνοϊκά σχόλια ἔγινε δεκτὴ ἡ παρέμβαση τοῦ πρωθυπουργοῦ, ἡ ὁποία ἐπέτρεψε νά ψηφιστεῖ ὁμόφωνα στή Βουλή ἡ σύσταση ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς γιά τή δολοφονία τοῦ Ν. Τεμπονέρα. Προηγουμένως οἱ κυβερνητικοί ἐπιτελεῖς εἶχαν δώσει ὠραία μάχη γιά νά μὴ σηματοποιηθεῖ ἐπιτροπή. Ἐφτασαν μάλιστα νά χρησιμοποιοῦν ἐπιχειρήματα τοῦ τύπου: ἐπιτροπές γίνονται μόνο γιά τήν «ἐξέταση ζοφερῆς σημασίας θεμάτων πού ἐγγίζων τό σύνολο τοῦ λαοῦ», ἐνῶ ἐδῶ προφανῶς ἀγγίχτηκε ἕνα καί μόνο ἄτομο.

Ὁ κ. Μητσοτάκης «ἄδειασε» καί ἐξέθεσε τοὺς συνεργάτες του γιὰ τό πολὺ ἀπλά διαπίστωσε, στήν πορεία τῆς συζήτησης, ὅτι ἡ ἐξεταστικὴ ἐπιτροπὴ δέν θά ἦταν τίποτα περισσότερο ἀπὸ ἀναπαραγωγὴ τῆς συζήτησης πού διεξαγόταν στή Βουλή. Ἐκεῖ ἡ ἀντιπολίτευση ἀναφέρθηκε στοὺς κουκουλοφόρους τραμπούκους τῆς Δεξιᾶς, τόν Σπίνο καί τόν Καλαμπόκα, τό παρακράτος. Ἀπὸ τῆς μεριάς του, ὁ εἰσηγητὴς τῆς Ν.Δ. ἐξήγησε ὅτι «κάθε πολίτης ἔχει ὑποχρέωση νά συλλάβει τοὺς παρανομοῦντες καί νά τοὺς ὀδηγήσει στήν Ἀστυνομία. Μέ τίς ἐπιχειρήσεις καταλήψεων παραβιάστηκε τό Σύνταγμα». Ἐπομένως «ὁ τραμπουκισμὸς βρίσκεται σέ ἐκείνους πού μπαίνουν στό σχολεῖο μέ ἐπικεφαλῆς τόν δήμαρχο». Γενικότερα, συνόψισε ὁ ὑπουργός Δημόσιας Τάξης, «ἡ ἀναταραχὴ εἶχε σχεδιαστεῖ ἀπὸ καιρό καί προωθήθηκε μέσω τῶν περιφερειακῶν ὀργανώσεων τῆς ΟΛΜΕ».

Τί παραπάνω θά κάνει ἡ ἐξεταστικὴ ἐπιτροπὴ, σκέφτηκε ὁ κ. Μητσοτάκης, ἀπὸ τό νά ἀναπαράγει αὐτόν τόν «διάλογο»; Ἄφου καί ὅλοι οἱ μάρτυρες θά εἶναι εἴτε καταληψίες καί καθηγητές εἴτε ΟΝΝΕΔίτες καί «ἀγανακτισμένοι γονεῖς»; Πολιτικό τό πρόβλημα καί κάθε ἀπόφαση τῆς ἐπιτροπῆς, ἂν ὑπάρξει, θά εἶναι ἐκ τῶν προτέρων διαβλητὴ ἀπὸ τοὺς ὑπολοίπους. Ἄφου ἡ κουβέντα γίνεται πού γίνεται, ἄς τήν κάνουμε τήν ἐπιτροπὴ νά ἔχουμε καί

δημοκρατία. Ἡ Βουλή ψήφισε ἀπλῶς ὁμόφωνα ὅτι οἱ ἐξεταστικὲς ἐπιτροπές δέν ἔχουν περιεχόμενο. Κατὰ τὰ ἄλλα, ἀκόμα ἀναμένεται παρέμβαση τοῦ πρωθυπουργοῦ γιά ἐκείνη τὴ σύνταξη στήν οἰκογένεια τοῦ καθηγητῆ...

50% + 1

Τό λένε καί τό ξαναλένε πολλοί, τοῦ ΚΚΕ, τῆς ΕΑΡ, τῆς Νέας Πορείας: Κατὰ τὴ συγκρότηση τῆς νέας ἡγεσίας τοῦ Συνασπισμοῦ θά πρέπει ὁπωσδήποτε νά ληφθεῖ ὑπόψη πὸς οἱ «συντηρητικοί» τοῦ ΚΚΕ ἀποτελοῦν «μειοψηφία στόν Συνασπισμό», ὅτι τό «ἀνανεωτικό» ρεύμα εἶναι «πλειοψηφικό στόν Συνασπισμό», ὅτι τέλος πάντων ἀριθμητικά κυριαρχεῖ ἡ ἀνανέωση καί ὁ ἐκσυγχρονισμός.

Ἄφου τὸ θέτουν λοιπὸν ἀριθμητικά, κάναμε κι ἐμεῖς τίς πράξεις ἀλλὰ τὰ νούμερα δέν βγαίνουν. Ἄν θεωρηθεῖ π.χ. ὅτι τό ΚΚΕ εἶναι 10%, τὰ ἀποτελέσματα τοῦ συνεδρίου μεταφράζονται σὺν ὅτι οἱ «συντηρητικοί» εἶχαν τό 5,2% τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος καί οἱ «ἀνανεωτικοί» τό 4,8%. Προσθέτοντας ἕνα 0,3% γιά τὴν ΕΑΡ καί ἕνα 0,1% γιά τὴ Νέα Πορεία, καταλήγουμε σέ ἰσοπαλία. Βέβαια ἀπὸ τόν λογαριασμό περισσεύει ὁ κ. Πρωτοπαπᾶς. Ἴσως αὐτὸς νά γέρνει τελικὰ τὴν πλάστιγγα...

Τὰ εἰκοσάχρονα τῆς ΕΑΡ

Ὁ κ. Κύρκος ἔδωσε πρόσφατα μιά συνέντευξη σχετικὴ μέ τό συνέδριο τοῦ ΚΚΕ. Συγκρίνοντας αὐτό μέ τό κόμμα του, εἶπε: «Ἡ ΕΑΡ εἶναι ἐθισμένη στήν ἀναζήτηση τῆς ἐνότητας μέσα ἀπὸ τὴ διαφορετικότητα γιὰτί, ἐπὶ εἰκοσι χρόνια, ἔχει διαμορφώσει ἤδη μιά διαφορετικὴ στάση σέ πάρα πολλὰ πράγματα μέ διαδικασίες ἀνοιχτές...».

Μά ἐάν ἡ ΕΑΡ ἦταν εἰκοσι ἐτῶν, τότε δέν θά ἐμφανίζοταν πρό ὀλίγων ἐτῶν ὡς «ὁ νέος φορέας τῆς Ἄριστερᾶς», γιὰτί θά εἶχε ἤδη παλιώσει. Ἐάν πάλι ἡ ΕΑΡ ἦταν τό ἴδιο τό ΚΚΕ Ἐσωτερικοῦ ὀλόκληρο, θά ἔπρεπε νά εἶχαν ἐγκαίρως ἐνημερωθεῖ τουλάχιστον ἐκεῖνοι πού σήμερα δέν βρίσκονται στήν ΕΑΡ ἀλλὰ καί οἱ ψηφοφόροι, γιά νά ξέρουν τί ψηφίζουν. Ἐάν πάλι ἡ ΕΑΡ ἦταν τό μισό ΚΚΕ Ἐσωτερικοῦ, τότε δέν ὑπάρχει ὡς ΕΑΡ ἐπὶ εἰκοσι χρόνια. Ἐκτὸς ἐάν ὁ φίλος Κύρκος ἐννοεῖ ὅτι ἡ ΕΑΡ ὑπῆρχε καί λειτουργοῦσε ὡς ἀποψη «μέ ἀνοιχτές διαδικασίες» ἤδη ἀπὸ εἰκοσαετίας. Σέ αὐτό πραγματικὰ κανεῖς δέν μπορεῖ νά τοῦ πεῖ τίποτα...

Ἐθνικισμοῦ ἀναβιώσεις:

Μειονότητες, μή ὄντότητες

τοῦ Δαμιανοῦ Παπαδημητρόπουλου

Παραλίγο νά κατεδαφιστεῖ συθέμελα τὸ ἔθνος. Νέες ἐθνικές συμφορές στὸν ὀρίζοντα, νάτη πετάχτηκε ἡ ἀέναη ἐπιβουλή κατὰ τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος τῆς χώρας πού ἀπεργάζονται ἀπὸ κοινοῦ Τοῦρκοι καὶ Σέρβοι, ὑποπτες ὀργανώσεις στὸν Καναδά καὶ τὶς ΗΠΑ, σέ τελευταία ἀνάλυση τὸ Στέιτ Ντηπάρτμεντ πού ἀποφασίζει γιὰ τὴ νέα τάξη πραγμάτων κατὰ βούληση καὶ κρατᾶει τὶς τύχες τοῦ κόσμου στὰ χέρια του.

Ἔστερα ἦρθε ἡ λυτρωτικὴ ἀνακούφιση, ἡ «δικαίωση» μὲ τὴν διευκρινιστικὴ ἐπιστολὴ Σωτήρχου πρὸς τὸν ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν ἀλλὰ βᾶσταξε λίγο: οἱ δηλώσεις τῆς κας Τατγουίλερ ὅτι ἡ ἐπιστολὴ Σωτήρχου δὲν ἀποτελεῖ ἐπίσημο ἔγγραφο καὶ ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ἔκθεση τοῦ Στέιτ Ντηπάρτμεντ γιὰ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα δὲν θά διορθωθεῖ στὰ σημεῖα πού ἀφοροῦν τὴν Ἑλλάδα μᾶς ξαναγύρισαν πίσω στὶς μαῦρες σκέψεις γιὰ τὸ ζοφερό ἐθνικὸ μέλλον πού ἀπεργάζονται οἱ γύρω μας, ὁ κόσμος πού μᾶς περιβάλλει. Κανείς δὲν μᾶς νιώθει, εἴμαστε μόνοι: Πεισματικά διατρανώνουμε τὸ δίκιο μας καὶ παθητικὰ ὑπομένουμε τὸ ριζικὸ μας. Ἄναδελφοι, πού ἔλεγε κι ὁ ἄλλος. Καὶ φοβισμένοι.

Κι ὁμως, ἡ ἐπιστολὴ Σωτήρχου περιεῖχε ὀρισμένες διευκρινήσεις, αὐτονόητες ἴσως ἀλλὰ καθόλου αὐτονόητες σ' αὐτὴ τὴ χώρα πού ζοῦμε. Δὲν ἐννοῶ ἐδῶ τὶς διευκρινήσεις πού μᾶς ἐνδιέφεραν καὶ γιὰ τὶς ὁποῖες πανηγύρισαμε ἀλλὰ κάποιες ἄλλες παραγράφους, πού τὶς προσπεράσαμε ἔτσι, ὡς καχύποπτοι πού ξέρουμε νά ξεχωρίζουμε τὸ ζουμί ἀπὸ τὴ σάλτσα. Ἄς ἐπαναλάβουμε λοιπὸν μερικές ἀπὸ τὶς σάλτσες τοῦ κ. Σωτήρχου:

«Οἱ ΗΠΑ θεωροῦν τὴν ἐλληνικὴ δημοκρατία ὡς ἓνα σταθερὸ δημοκρατικὸ καθεστῶς, ἀποφασισμένο νά προστατεύει ὅλα τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα ὄλων τῶν πολιτῶν του. Τίποτα στὴν ἔκθεση τοῦ 1991 γιὰ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα δὲν νομιμοποιεῖ διεκδικητικὲς βλέψεις ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἢ τῆς ἐπικρατείας της. (...) Ἡ κυβερνήσή μας καὶ ἡ δική σας ἔχουμε ἐργασθεῖ σκληρὰ γιὰ τὴν προώθηση τῶν ἀρχῶν τοῦ Ἑλσίνκι. (...) Ὁ ἀμερικανικὸς νόμος ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸ Στέιτ Ντηπάρτμεντ νά καταρτίζει καὶ νά ὑποβάλλει στὸ Κογκρέσο μιά ἐτήσια ἔκθεση γιὰ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα σέ κάθε χώρα τοῦ κόσμου. Αὐτὸ εἶ-

ναι τὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο ἔχουμε τὴν ὑποχρέωση νά συζητοῦμε εἰδικότερα τὴν κατάσταση τῶν μειονοτήτων. Γι' αὐτὸν τὸ λόγο ἔχουμε εἰδικὴ εὐθύνη νά παρέχουμε στὸ Κογκρέσο πλήρεις ἐκθέσεις ἐπ' αὐτῶν τῶν θεμάτων. Εὐχομαί ὅτι οἱ παραπάνω παρατηρήσεις προσδίδουν στὴν ἔκθεση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων τοῦ 1991 γιὰ τὴν Ἑλλάδα μιά χρήσιμη διάσταση...».

Ἀπομόνωσα εἰδικὰ τὶς καθ' ἡμᾶς σάλτσες, ἢ ἔστω κοινοτοπίες, γιὰτὶ κατὰ τὴ γνώμη μου ἀποτελοῦν τὴν οὐσία, πῶ σωστά τὸ πλαίσιο τοῦ ὄλου θέματος. Ἀποτελοῦν μιά ρασιοναλιστικὴ ὑπόμνηση στὸ βασιλεῖο τοῦ ἱρασιοναλισμοῦ, ὅπως εἶναι πιά σήμερα ἡ Ἑλλάδα. Τί λέει λοιπὸν ὁ κ. Σωτήρχος; Λέει μὲ ἀπλά λόγια ὅτι στὴν Ἀμερικὴ ἔχουμε ἓνα νόμο πού μᾶς ὑποχρεώνει νά ὑποβάλλουμε στὸ Κογκρέσο μιά ἔκθεση γιὰ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα. Καὶ ἡ ἔκθεση πρέπει νά εἶναι σωστὴ («πλήρης»). Νά μὴν ὑπάρχουν δηλαδὴ ἀποκρύψεις, μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ αὐτὲς ἐξυπηρετοῦν τὴν ἐσωτερικὴ ἢ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ φίλων χωρῶν. Αὐτὴ εἶναι μιά «χρήσιμη» διάσταση (ἐννοεῖ ἡ μόνη διάσταση) γιὰ νά τοποθετηθεῖ κανεὶς τὴν ἔκθεση γιὰ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα.

Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα, ὅ,τι κι ἂν ἀναφέρει ἡ ἔκθεση γιὰ μύριες ὄσες μειονότητες «δὲν νομιμοποιεῖ διεκδικητικὲς βλέψεις ἐναντίον τῆς Ἑλλάδας ἢ τῆς ἐπικρατείας της». Καί, μιά καὶ πηγαίνετε φιρί φιρί, «οἱ ΗΠΑ παραμένουν ὑπερασπιστὲς τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος τῆς Ἑλλάδας» καὶ «εἶναι ἀποφασισμένες νά ἐνισχύσουν τὴν ἀσφάλεια καὶ τὴν εὐημερία τῆς Ἑλλάδας». Νά πού τοὺς βάλαμε πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι μας χωρὶς νά ὑπάρχει λόγος. Τοῦ χρόνου θά τρέμουμε μήπως οἱ τριτεγγυητὲς τῆς ἐδαφικῆς μας ἀκεραιότητος ἀνακαλύψουν καμιάν ἄλλη μειονότητα καὶ ἀποσύρουν τὶς ἐγγυήσεις. Εἴμαστε ἔθνος ὑπὸ τὴν κηδεμονία τοῦ ψυχαναλυτῆ μας. Τοῦ ψυχαναλυτῆ τῶν ὀνείρων καὶ τῶν φαντασιώσεών μας.

ΜΕ ΤΗ ΣΦΡΑΓΙΔΑ ΤΗΣ ΛΩΖΑΝΝΗΣ

Ἄς περάσουμε γιὰ λίγο ἀπὸ τὴν οὐσία, δὲν βλάπτει, ὅσο κι ἂν μᾶς μοιάζει πεζή. Ὑπάρχει λοι-

Κανείς δὲν μπορεῖ νά κόψει φέτες τὰ Βαλκάνια, πολὺ περισσότερο πού δὲν μπόρεσε (καὶ δὲν θά μπόρεσει) νά κόψει φέτες τὸ Ἰράκ.

πόν μιά έκθεση, ή όποία μιλάει γιά μειονότητες και συγκεκριμένα γιά τουρκικής καταγωγής μειονότητα και γιά σλαβόφωνους Μακεδόνες, Σλαβομακεδόνες, σκέτους Σλάβους ή σκέτους Μακεδόνες, όπως τό πάρει κανείς. Κατ' άρχήν, έδω στήν Έλλάδα υπάρχει ένα ζήτημα τίτλου, όνομασίας. Αναγνωρίζουμε (λόγω διατύπωσης τής Συνθήκης τής Λωζάννης) μουσουλμανική μειονότητα, δέν αναγνωρίζουμε όμως τήν ύπαρξη Τούρκων μέσα σ' αυτή. Υπάρχουν, βέβαια, αλλά έμεις κάνουμε πώς δέν τούς ξέρουμε. Αναγνωρίζει λοιπόν ένα τμήμα τής μειονότητας τόν έαυτό τής ως Τούρκους, τήν αναγνωρίζουμε και έμεις αλλά ως μουσουλμάνους. Ζήτημα τίτλου υπάρχει και μέ τούς Σλαβομακεδόνες. Η Μακεδονία είναι ελληνική, οί Μακεδόνες είναι Έλληνες, λέμε έμεις. Και μās είναι αδύνατο νά κατανοήσουμε πώς κάποιοι άλλοι, πού δέν είναι Έλληνες αλλά Σλάβοι, άποκαλούν τούς έαυτούς τους Μακεδόνες. Και τό πράγμα δέν σταματά εκεί αλλά είναι και φορτισμένο ιστορικά από τή διεκδίκηση του σλαβικού παμμακεδονισμού, τής Μακεδονίας του Πιρίν και τής Μακεδονίας του Αιγαίου.

Τό θέμα τής Μακεδονίας και τής Βαλκανικής γενικότερα είναι λοιπόν φορτισμένο ιστορικά, καθώς δέν είναι μόνο ή Έλλάδα αλλά και ή Βουλγαρία και ή Σερβία πού δέν έβαζαν νερό στό κρασί τους. Διεκδικούσαν όλη τήν περιοχή και βάφτιζαν τούς πληθυσμούς κατά βούλησιν ως Έλληνες, Βούλγαρους και Σλάβους αντίστοιχα. Αυτό πρίν 70 και 80 χρόνια. Ύστερα ήρθε ή Συνθήκη τής Λωζάννης. Πέρασαν από τότε 60 χρόνια, οί συνθήκες άλλαξαν, τά κράτη τής Βαλκανικής παγιώθηκαν αλλά έμεις κολλήσαμε εκεί. Μιλά ή Συνθήκη τής Λωζάννης γιά μουσουλμάνους; Υπάρχουν μουσουλμάνοι. Αναφέρει τίποτα γιά Σλαβομακεδόνες; Δέν υπάρχουν Σλαβομακεδόνες. Η Συνθήκη τής Λωζάννης έχει καταντήσε τό θεμέλιο τής εθνικής μας ένότητας, ή πηγή ύπαρξης του έθνους. Η τελευταία γραμμή άμυνας μιάς χώρας πού μέ τή Μικρασιατική Καταστροφή τής κόπηκαν τά φτερά τής επέκτασης και γαντζώθηκε στή Συνθήκη γιά νά χτίσει πάνω σ' αυτήν τό έθνικό της μέλλον: Δέν διεκδικούμε τίποτα, δέν παραχωρούμε τίποτα, τό δόγμα.

Όλα αυτά ήταν δικαιολογημένα, τήν περίοδο του Μεσοπολέμου. Σήμερα, πού οί καιροί άλλαξαν, πού ό κόσμος έχει ευαισθητοποιηθεί άπέναντι στα μειονοτικά προβλήματα, τό νά μένουν οί Έλληνες πολιτικοί προσκολλημένοι στή Συνθήκη τής Λωζάννης, στήν έθνική πολιτική του Μεσοπολέμου, είναι τουλάχιστον θλιβερό. Καί είναι βλαβερό ακόμα και γιά τά συμφέροντα πού επιδιώκουν νά έξυπηρετήσουν. Γιατί τιόν δραγε θά μπορέσουν νά πείσουν ότι δέν υπάρχει τουρκική μειονότητα στήν Έλλάδα, όταν ή αλήθεια είναι ότι υπάρχει τέτοια μειονότητα. Όταν μάλιστα τό κείμενο τής Διασκέψης τής Κοπεγχάγης αναφέρει ότι τό νά άνήκεις σέ μιά μειονότητα είναι θέμα συνειδησιακής έπιλογής, τότε πόσους μπορούμε νά πείσουμε ότι δέν υπάρχουν Τούρκοι, επειδή έτσι τό όρίζουμε έμεις, όταν οί ίδιοι οί μειονοτικοί δηλώνουν Τούρκοι;

Μέ τούς Σλαβομακεδόνες τά πράγματα είναι πιό σύνθετα, καθώς δέν υπάρχει έκφρασμένη μειονοτική έπιλογή από τήν ίδια τή μειονότητα — τό θέμα γιά τήν ώρα τίθεται άπ' έξω, από τά Σκόπια. Ιστορικά είναι σχεδόν αδύνατο νά καθοριστεί ό αριθμός των Σλαβομακεδόνων στήν Έλλάδα, άφού πολλοί από τούς σλαβόφωνους είχαν ελληνική εθνική συνείδηση (και αντίστροφα). Μετά τόν Έμφύλιο πολλοί πήγαν στή Γιουγκοσλαβία ένω από αυτούς πού έμειναν πολλοί άφομοιώθηκαν καθώς δέν υπήρχε τό θρησκευτικό φράγμα. Έν πάση περιπτώσει, όμως, υπάρχουν μειονοτικά χωριά, σλαβόφωνα χωριά, στή Φλώρινα, τήν Καστοριά και άλλου. Καί άνεξάρτητα από τό γεγονός ότι οί άνθρωποι δέν βάζουν κανένα θέμα και πολλοί άπ' αυτούς είναι πιθανό ότι προτιμούν νά ζούν στήν Έλλάδα παρά στα Σκόπια, είναι άτοπο γιά μās νά λέμε ότι τέτοια μειονότητα δέν υπάρχει. Είναι και κουτό νά δημιουργούμε θέμα εκ του μη όντος. Γιατί μπορεί, παλιά, πίσω από τό γλωσσικό νά κρυβόταν τό έθνικό και πίσω από τό έθνικό ή εδαφική διεκδίκηση, σήμερα όμως τέτοια διεκδίκηση δέν μπορεί νά υπάρξει πραγματικά μέ βάση τό μειονοτικό. Κι αν κάποιες χώρες τής περιοχής συνεχίζουν νά έχουν εδαφικές φαντασιώσεις, άπλως σπαταλούν τό χρόνο τους και τήν ένέργειά τους. Όμως δέν είναι δικαίωμά μας νά

Η έκθεση του Στέητ Ντιπάρτμεντ γιά τίς μειονότητες «δέν νομιμοποιεί διεκδικητικές βλέψεις εναντίον τής Ελλάδας ή τής Επικράτειάς της», λέει ό κ. Σωτήρχος. Καί προσθέτει: «Οί ΗΠΑ παραμένουν υπερασπιστές τής εδαφικής άκεραιότητας τής Ελλάδας». Έτσι είμαστε έθνος υπό τήν κηδεμονία του ψυχαναλυτή μας.

τροφοδοτούμε τις φαντασιώσεις αυτές με αντίστοιχες (αντίπαλες) δικές μας φαντασιώσεις περί ανυπαρξίας μειονοτήτων, φαντασιώσεις που ρίχνουν λάδι στη φωτιά, συντηρούν τό θέμα δίνοντας επιχειρήματα στους άλλους, και τελικά καθιστούν την συμπεριφορά μας υποπτη και κατακριτέα.

Είπαμε προηγουμένως ότι με τους Σλαβομακεδόνες υπάρχει ένα ζήτημα τίτλου, και η σχετική διαμάχη αναζωπυρώθηκε μεταπολεμικά με την ίδρυση της Δημοκρατίας των Σκοπίων. Η ονομασία της 'Ομόσπονδης Δημοκρατίας ως Μακεδονικής αλλά και η αντίληψη του εαυτού της ως τμήματος μόνο του μακεδονικού έθνους δεν μπορούσε παρά να εκληφθεί ως μία διαρκής επιθετική παρουσία από την Ελλάδα. 'Αλλά αν πάρουμε τό θέμα της ονομασίας, θά πρέπει να παραδεχθούμε ότι όσο δικαίωμα έχουμε εμείς ν' αποκαλούμε ένα τμήμα της Βόρειας Ελλάδας Μακεδονία, άλλο τόσο έχουν και οι Σκοπιανοί. Τό δικό μας τό δικαίωμα πάει ίσως μακρύτερα, ως την αρχαία Ελλάδα. Τό δικό τους δικαίωμα βγαίνει από τή ρωμαϊκή, βυζαντινή και όθωμανική εποχή, όταν ή έπαρχία της Μακεδονίας είχε διευρυνθεί και περιελάμβανε και τή δική μας και τή δική τους Μακεδονία, κι όχι μόνο. 'Αφού λοιπόν τώρα τελευταία έχουμε πάψει ως έθνος νά αναζητούμε τις πηγές μας στην αρχαία εποχή και βρίσκουμε τόν εαυτό μας όλοένα περισσότερο μέσα από τό Βυζάντιο και τήν όρθοδοξία, ως είμαστε τουλάχιστον συνεπείς και λιγότερο αντιφατικοί. Τό Βυζάντιο δέν ήταν έθνικό κράτος, ό όρος Μακεδονία δέν περιέγραφε κάποια έθνότητα ή κάποια φυλή, και έν πάση περιπτώσει δίνει και σέ άλλους τό ιστορικό δικαίωμα ν' αποκαλούν τόν τόπο τους Μακεδονία.

Αυτά ως πρός τήν ιστορία, γιά νά έχουμε τή συνειδησή μας ήσυχη δηλαδή. Γιατί στή σύγχρονη εποχή ή ιστορία δέν παίζει κανένα ρόλο. Καί είναι έτσι άνευ αντικειμένου ή (έθνική) προσπάθεια νά αποδείξουμε τήν ιστορική ελληνικότητα της Μακεδονίας μέσω ανασκαφών και ερημάτων που πάνε 2500 χρόνια πίσω. "Ο,τι και νά συνέβαινε πριν 2500 χρόνια, και άνεπιτυχείς δηλαδή νά ήταν οι ανασκαφές, κανείς δέν μπορεί σήμερα νά άμφισβητήσει στά σοβαρά τήν ελληνικότητα της (δικής μας) Μακεδονίας, με τήν έννοια ότι άποτελεί, έν έτει 1990, αναπόσπαστο τμήμα του ελληνικού κράτους και κατοικείται στή συντριπτική της πλειοψηφία από Έλληνες, από ανθρώπους που αναγνωρίζουν τους εαυτούς τους ως Έλληνες, μετέχουν της ελληνικής παιδείας και δηλώνουν Έλληνες. Αυτό είναι που ενδιαφέρει, που μετράει. Καί όσο μάταιο είναι γιά τους άλλους νά άμφισβητούν τήν (συγχρονική) ελληνικότητα της ελληνικής Μακεδονίας, άλλο τόσο μάταιο είναι και γιά μäs νά άμφισβητούμε ότι υπάρχουν κάποιοι πληθυσμοί που άνήκουν στή σλαβομακεδονική μειονότητα. "Οποιος εκατέρωθεν άμφισβητεί τήν πραγματικότητα, στό τέλος θά φάει τό κεφάλι του.

"Αν λοιπόν αναγνωρίσουμε ότι στήν εποχή μας, και πολύ σωστά, τό έθνικό - μειονοτικό έχει διαχωρισθεί από τό φυλετικό και από τό έδαφικό, αν πάσουμε νά αναζητούμε τή φυλετική προέλευση γιά νά γνωματεύσουμε τί στήν πραγματικότητα είναι μία μειονότητα και αν «δικαιούται ιστορικά» νά υπάρχει, αν πάσουμε

νά βαφτίζουμε έθνικά τούς ανθρώπους ανάλογα με τήν έθνικότητα του εδάφους που κατοικούν, αν δεχθούμε κοντολογίς αυτό που γράφει ή έκθεση του Στέητ Ντηπάρτμεντ (20 έως 50 χιλιάδες σλαβόφωνοι δέν μπορούν ακόμα και με τά παλιά κριτήρια νά στοιχειοθετήσουν σοβαρή έδαφική διεκδίκηση) και αν με βάση αυτή τήν παραδοχή διερευνήσουμε τις προθέσεις των γειτόνων μας γιά τά περαιτέρω και γιά τις σχέσεις καλής γειτονίας, είναι σίγουρο ότι τό θέμα θά έληγε εκεί, αφού κανείς δέν θά είχε τίποτε άλλο νά προσθέσει. Καί αν πάλι έδρισκε κάτι νά προσθέσει, τότε θά άποδεικνυόταν ή πραγματική διάσταση της διαφοράς και ή άνεδαφικότητα των αιτιάσεων των γειτόνων μας. Κανείς δέν μπορεί νά χρησιμοποιεί σύγχρονες ευαισθησίες γιά νά έξυπρητήσει φθαρμένες επιδιώξεις. Καί αν όντως υπάρχουν τέτοιες φθαρμένες επιδιώξεις, είναι κέρδος νά τις άποκαλύψουμε. Καί άκριβώς γι' αυτό τό λόγο είναι σίγουρο ότι δέν θά άποκαλυφθούν. Καί αν δέν άποκαλυφθούν, θά σβήσουν — γιατί έτσι σβήνουν αυτά τά πράγματα.

ΤΟ ΔΕΝΤΡΟ ΚΑΙ ΤΟ ΔΑΣΟΣ

'Αλλά εμείς, είπαμε, είμαστε πιο πονηροί από τόσο: Δέν βλέπουμε τήν ουσία, βλέπουμε τις Ιντριγκες φτωχοκακόμοιρων γειτόνων, που προσαθούν κι αυτοί, όπως κι εμείς, νά επιπλεύσουν όπως όπως σέ μιάν εποχή της όποιας τις τύχες καθορίζουν άλλοι. Βλέπουμε τούς Σκοπιανούς του Καναδά νά ευαισθητοποιούν τήν εκεί κοινή γνώμη και άνησυχούμε βαθύτατα, χωρίς ν' αντιλαμβανόμαστε ότι κι αν ακόμα οι Σκοπιανοί καταφέρνουν και ευαισθητοποιούν τό Στέητ Ντηπάρτμεντ γιά τό μειονοτικό, στήν ουσία οι (πολιτικές) επιδιώξεις των μέν και των δέ είναι τόσο έξέρες μεταξύ τους, τόσο αντίθετες, ώστε νά είναι διαχρονικά άσύμπτωτες. Μäs τό υπενθυμίζει και ό κ. Σωτήρχος («Οί ΗΠΑ θεωρούν τήν ελληνική δημοκρατία ως ένα σταθερό δημοκρατικό καθεστώς») αλλά εμείς παραμένουμε συντονισμένοι σέ άλλες συχνότητες.

Βλέπουμε τήν (υπερκινητική είναι ή αλήθεια) Τουρκία νά προσβλέπει σέ άπίθανα μουσουλμανικά τόξα και δέν αντιλαμβανόμαστε ότι αν αρχίσουμε νά παρακολουθούμε τήν Τουρκία στήν κινητικότητα της δέν θά χάνει μόνο αυτή τήν ώρα της, θά τήν χάνουμε κι εμείς. Κανείς δέν μπορεί νά κόψει φέτες τά Βαλκάνια, πολύ περισσότερο που δέν μπορεί σέ (δέν θά μπορείσει) νά κόψει φέτες τό 'Ιράκ (έστω νά άποκτήσει λόγο στά Ιρακινά πράγματα μέσω κάποιας άσημαντης μειονότητας). Καί δέν θά μπορείσει γιά τόν ίδιο άπλούστατο λόγο: Οί ιδιαίτερες επιδιώξεις της Τουρκίας και της pax americana είναι, σέ τελευταία ανάλυση, άσύμπτωτες. Στόν σημερινό γάμο οι μέν χρησιμοποιούν τούς δέ, πιο πολύ όμως χρησιμοποιούν οι 'Αμερικανοί τούς Τούρκους — κι αυτό δέν θ' άργήσουν νά τό καταλάβουν οι τελευταίοι. Δέν θ' άργήσουν δηλαδή νά καταλάβουν τά (πολύ στενά) όρια της πολιτικής του προσκολληματος, που έχουν επιλέξει ως τρόπο ύπαρξης.

"Όσο μάταιο είναι γιά τούς άλλους νά άμφισβητούν τήν (συγχρονική) ελληνικότητα της ελληνικής Μακεδονίας άλλο τόσο μάταιο είναι γιά μäs νά άμφισβητούμε ότι υπάρχουν κάποιοι πληθυσμοί που άνήκουν στήν σλαβομακεδονική μειονότητα.

Βλέπουμε τίς εξαιρέσεις γιά τόν άφοπλισμό τής περιοχής τής Μερσίνας καί άνησυχούμε βαθύτατα, τόσο ώστε μās διαφεύγει τελείως τό γενικό πλαίσιο έντός του όποίου «προβλέπονται», «έπιτρέπονται» οι εξαιρέσεις αυτές. Τό γενικό πλαίσιο λοιπόν είναι ή Διάσκεψη γιά τήν Άσφάλεια καί τή Συνεργασία στην Εύρώπη, τό δε ειδικότερο πλαίσιο είναι τό κεφάλαιο πού άφορā τόν άφοπλισμό. Αύτός λοιπόν είναι ό κανόνας (άσφάλεια, συνεργασία, άφοπλισμός) καί είναι κανόνας πού ύποχρεώνει, πού ύπερπροσδιορίζει. Έμείς όμως κατατρωγόμαστε μέ τίς εξαιρέσεις, βλέπουμε τό δέντρο καί χάνουμε τό δάσος.

Άνεμίζουμε δεξιά καί άριστερά τό κουρελιασμένο χαρτί τής Συνθήκης τής Λωζάννης ως διαπιστευτήριο τής έθνικής μας ύπόστασης, λές καί ή ύπόσταση αύτή είναι νομικό θέμα πού θά τό κρίνει κάποιο διεθνές δικαστήριο. Όμως, τά δικαστήρια προϋποθέτουν νόμο καί κρατική έξουσία, καί σε διεθνές επίπεδο τέτοιο δικαστήριο δέν ύπάρχει. Υπάρχει μιά άγραφη συγχρονική τάξη πραγμάτων καί παράλληλα ή ισχύς τών όπλων. Αύτές είναι οι δύο ύπαρκτοι διεθνείς νόμοι, πάνω στους όποιους συγκροτείται ή δέν συγκροτείται ή έθνική μας ύπόσταση. Άπό κει καί πέρα ό νομικισμός στην έξωτερική μας πολιτική δέν είναι παρά ένας άνευ ιδιαίτερης άξιας σχολαστικισμός: Ποιά έξουσία, ποιά όπλα, ποιά ισχύς έγγυάται τήν Συνθήκη τής Λωζάννης, ποιός επιβάλλει τό «δίκαιο τής Λωζάννης»; Μήπως θά πρέπει κάποτε νά καταλάβουμε ότι δέν όφείλουμε πιά εκεί τήν ύπαρξή μας αλλά σ' αυτό πού ως πραγματικότητα είμαστε γιά τούς έαυτούς μας καί γιά τούς γύρω μας;

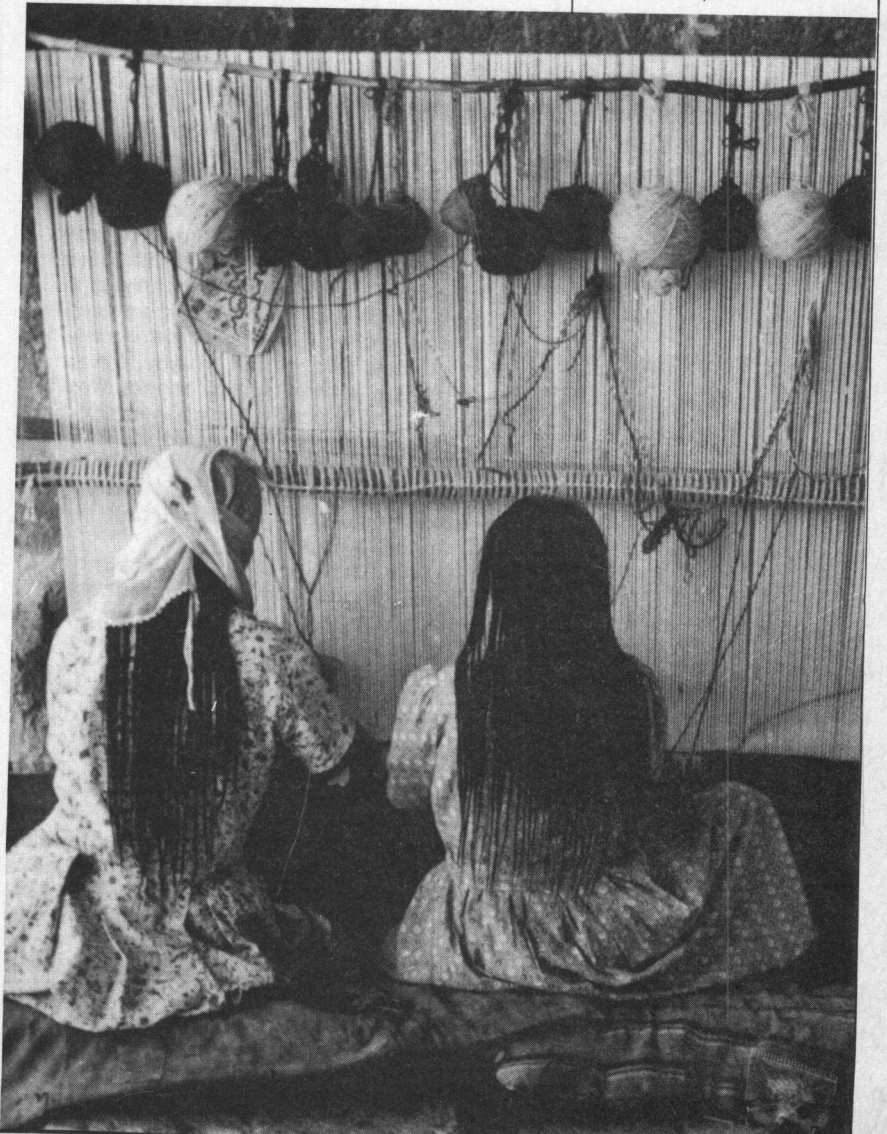
Περιδεείς καί άνασφαλείς, ένα έθνος σε άμυνα. Άδυνατούμε νά κατανοήσουμε τό δίκαιο πού κυριαρχεί γύρω μας καί νά συγχρονισθούμε μ' αύτό, νά τοποθετηθούμε, όπως έχουμε κάθε δικαίωμα, μέσα σ' αύτό. Άντ' αύτου ζητάμε από τούς άλλους, τούς μεγάλους, νά μās κατανοήσουν, νά αισθανθούν τή «δική μας» δικαίωση, πράγμα πού ένίοτε συμβαίνει, όταν ύπάρχει σύμπτωση, ένίοτε όχι. Στην πρώτη περίπτωση είμαστε ευγνώμονες καί μιλάμε γιά φιλελληνισμό, στή δεύτερη γιά άνθελληνισμό. Άδυνάτωντας νά κατανοήσουμε τί συμβαίνει, θεωρούμε καί τόν μέν καί τόν δε ούρανοκατέβατο, τυχαίο, κι άνησυχούμε γιά τό τί θά μās ξημερώσει αύριο. Φοβόμαστε, δηλαδή. Φθάσαμε στό σημείο νά φοβόμαστε μιά τυχόν διαμελισμένη, άδύναμη, Γιουγκοσλαβία, γιάτί άκαθόριστα μυρίζομαστε ότι ένα σερβομακεδονικό κράτος μπορεί νά μās δημιουργήσει «μπελάδες». Άδικούμε τελικά καί τήν ίδια μας τή χώρα, καθώς δέν άντιλαμβανόμαστε τή σημασία της, ιδιαίτερα στό σημερινά άποσταθεροποιημένα Βαλκάνια. Γενικά άποστρεφόμεστε κάθε ρευστότητα, καθώς θεωρούμε ότι μπορεί νά «μουςκέψει» καί έμās (πρός άρση παρεξηγήσεων, δέν έννοώ ότι πρέπει νά προάγουμε τή ρευστότητα. Έννοώ άπλώς ότι δέν πρέπει νά μās άγγίζει περισσότερο από όσο επιβάλλει ή αίσθηση του μέτρου καί τής πραγματικότητας).

Άδυνατούμε νά κατανοήσουμε, σημαίνει άδυνατούμε νά προσαρμοστούμε, άδυνατούμε νά αλλάξουμε τόν έαυτό μας. Κι αυτό τό τελευταίο είναι συνώνυμο μέ τόν μαρασμό. Η έξωτερική

πολιτική δέν είναι βέβαια τό μόνο δείγμα μαρασμού στην Έλλάδα. Είναι όμως επίκαιρο δείγμα.

Πρό ήμερών στή Βουλή είδαμε τόν κ. Μητσοτάκη, εκπρόσωπο μιάς γενιάς πού στά χρόνια της δημιουργήσε έναν κάποιο πολιτικό λόγο καί γιά τά «έθνικά θέματα», νά τόν ύπερασπίζεται μέχρι θανάτου. Είδαμε τόν κ. Σαμαρά, δυό γενιές νεώτερο, νά μήν μπορεί νά άπομακρυνθεί άπ' αύτόν τό λόγο, τόν όποιο του τόν έμαθαν στό σχολείο. Είδαμε τόν κ. Κύρκο, πού, ή παράταξή του τουλάχιστον, δέν συμεριζόταν αύτό τό λόγο, νά τόν συμεριζεται καί αύτός. Τόν είδαμε ν' άνταποκρίνεται στην πρόσκληση του κ. Μητσοτάκη νά πάρει θέση, καί νά παίρνει ή θέση πού αρμόζει στόν εκπρόσωπο τής ήττημένης παράταξης, πού άποδέχεται τό λόγο τών νικητών, όσο σκουριασμένος κι άν είναι. Είδαμε, τέλος, τόν κ. Παπανδρέου, γεννημένο μέσα στόν άνένδοτο ψευτοπατριωτισμό, νά μήν μπορεί νά άποστεί από τά έφηβικά του βιώματα. Όλοι μαζί βροντοφώνησαν, ως Βουλή τών Έλλήνων, ότι έμείς αύτοί είμαστε καί πάρτε το ύπόψη ότι δέν χαμπαριάζουμε. Όπως όλοι, έχουμε κι έμείς τήν έθνική μας ιδιομορφία. Τόν κάλο μας, πού λέει ό λαός.

Τό νά μένουν οι Έλληνες πολιτικοί προσκολλημένοι στή συνθήκη τής Λωζάννης, στην έθνική πολιτική του Μεσοπολέμου, είναι τουλάχιστον θλιβερό.

Ο πόλεμος στο Κόλπο τέλειωσε, αφήνοντας πίσω του ερείπια, καταστροφές και τήν «νέα διεθνή τάξη» να επιβάλλει τό νόμο της. Αφήνοντας επίσης έκθετες τίς συνειδήσεις πολλών πού συνηγόρησαν μέ πάθος ή μέ τή σιωπή τους στην επέμβαση τών ΗΠΑ καί τής πολυεθνικής. Λίγοι ήταν εκείνοι πού πήγαν ενάντια στό ρεύμα. Άνάμεσά τους ό Ρεζίς Ντεμπραί πού μέσω τού γαλλικού περιοδικού *Nouvel Observateur* έστειλε μιά ανοιχτή επιστολή στους σοσιαλιστές. Παρ' όλο πού ό πόλεμος τέλειωσε ή επιχειρηματολογία καί ό προβληματισμός τού Ντεμπραί δέν χάνουν τή σημασία τους.

Άνοιχτή επιστολή στους σοσιαλιστές

τού Ρεζίς Ντεμπραί

Νά πεθαίνεις κατόπιν διαταγής απαιτεί κάτι περισσότερο από εὐλάβεια. Οί αντιπροσυνόντες σ' αυτόν τόν πόλεμο πώς θά μπορούσαν νά μὴ εἶναι ἀλληλέγγυοι μέ τούς φαντάρους μας πού στάλθηκαν στή φωτιά, στή θυσία; Οί ἐπιλογές τού Προέδρου τής Δημοκρατίας δεσμεύουν καί τή Δημοκρατία μας καί τίς συμπεριφορές μας. Δέν μποροῦν ὅμως νά δεσμεύουν οὔτε τίς συνειδήσεις μας οὔτε νά μᾶς ἐμποδίσουν νά σκεφτόμαστε μέ τό δικό μας μυαλό. Καί θά ἦταν ἀποκαρδιωτικό ἄν αὐριο σ' αὐτή τή χώρα νά λένε ὅτι ὅλοι οἱ ἄνδρες κι ὅλες οἱ γυναῖκες τής Ἀριστερᾶς μπήκαν στά τυφλά σ' αὐτή τήν πολιτική, διπλωματική καί στρατηγική καταστροφή, ὄμοιοι τού ἀναπόδραστου καί μιάς πλειοψηφίας παραιτημένων. Ὁ Ζάν Πιέρ Σεβενεμάν ἀπέδειξε θαρραλέα ὅτι ἡ ἀρετή ὑποταγῆς στό νόμο ἔχει ὡς ἀντιστάθμισμα τήν εὐθύτητα καί τήν ἐνάργεια.

Όταν οἱ σιγουριές κυριεύουν τό μυαλό, οἱ λέξεις μέ τά κεφαλαῖα βασιλεύουν στή φυλή. Τότε εἶναι πού πρέπει κανεῖς ν' ἀσκήσει τό ἄχαρο ἐπάγγελμα τού διανοοῦμένου, πού δέν συνίσταται στό νά ὑψώνει τόν τόνο τής διαμάχης, πράγμα εὐκολο βεβαίως, ἀλλά νά τόν προσγειώνει κοντά στά γεγονότα, μακριά ἀπό προκατασκευασμένες γνώμες. Σᾶς γράφω, λοιπόν, ὄχι γιά νά ἐπισημάνω τίς αὐταπάτες τού περασμένου καλοκαιριοῦ πού ξεσκεπάστηκαν ἀλλά γιά ν' ἀποφύγουμε ἐκείνη τήν πίκρα πού θά αἰσθανθοῦμε ὅταν θά ποῦμε, κατόπιν ἐορτῆς, ὅσα θά ἔπρεπε νά ἔχουμε τήν ἐντιμότητα νά ἐκφράσουμε *ἐγκαίρως*, ἀναλαμβάνοντας ὁ καθένας τούς προσωπικούς του κινδύνους.

Τό γεγονός ὅτι ἡ πλειοψηφία τών συμπολιτῶν μας ἐπιδοκιμάζει τίς εἰλημμένες ἀποφάσεις δέν προσθέτει τίποτε στήν νομιμότητά τους καί δέν ἀφαιρεῖ τίποτε. Δέν εἶναι παρά ἓνα γεγονός, πολύ ἀνησυχητικό ὡστόσο γιά τό μέλλον. Τρεῖς στους τέσσερις Γάλλους τάσσονται ὑπέρ τού πολέμου. Τρεῖς στους τέσσερις ἦταν ἐπίσης ὑπέρμαχοι τής ἐκστρατείας τού Σουέζ (1956), τρεῖς στους τέσσερις ἐπικρότησαν τόν Νταλαντιέ μετά τό Μόναχο (1939). Τέσσερις στους τέσσερις ἦταν στήν ἀρχή ὑπέρ τού πολέμου τής Ἀλγερίας, τρεισήμισι στους τέσσερις ἦταν μέ τόν Πεταίν τό 1940-1941. Ὡς πρὸς τήν ἐξωτερική πολιτική, ἡ γαλλική κοινή γνώμη, ἐδῶ κι ἓναν αἰῶνα, ἔπεφτε ἀπό πλάνη σέ πλάνη. Αὐτό πιστοποιεῖται ἀπό τά γεγονότα. Οἱ σοσιαλιστές γίνονται πῶς δημοφιλεῖς ὅταν προδίδουν, ξαναδιαβάστε τό «Καλοκαίρι τού '14» στό *Thibault*. Κοιτάξτε πόσο ἐγκωμιάστηκε ὁ Γκύ Μολέ ὅταν ἐνέδωσε στίς πατάτες γιά τή «Γαλλική Ἀλγερία». Κοιτάξτε πόσο ἐλειονολόγησαν οἱ συνετοί τόν Μαν-

τές Φράνς ὅταν, ἀντίθετα στό ρεύμα, προετοίμαζε, τό 1954, τό μέλλον. Κρατικοί λειτουργοί εἶναι ἐκείνοι πού παίρνουν ἐπάνω τους τήν κοινή γνώμη ἐκεῖ πού αὐτή θά εἶναι ἓναν χρόνο ἀργότερα. Εἶναι κανόνας: ὅταν βγάζουμε τό ντουφέκι, ὑπάρχει πάντα ἓνα λουλούδι στήν ἀκρη. Δέν θά καταλογίσω στους κυβερνῶντες ὅτι ὀρισμένες ἐπιλογές τους γιά τήν ἐξωτερική πολιτική ὑπαγορεύονται ἀπό τίς ἀναγκαιότητες τής ἐσωτερικῆς πολιτικῆς. Ξέρουμε ὅτι κάτι τέτοιο εἶναι συνταγή τής καταστροφῆς.

Όσο λιγότερο αὐτοί πού ἀποφασίζουν γιά τά ἐθνικά θέματα ἔχουν ἐπαφή μέ τά γεγονότα, τόσο περισσότερο νοιάζονται νά προκαθορίσουν τά πνεύματα τών ἀνθρώπων. Τό ἓνα συμψηφίζεται μέ τ' ἄλλο; Ἀπό τήν καταπληκτική ἀμερικανική διαδρομή, λίγο πολύ, βγάζουν τήν καλύτερη ἰδεολογική μετάφραση γιά ἐσωτερική χρήση. Εἶναι ἀξιοθαύμαστη ἡ ἀποτελεσματική ἐπιδεξιότητα μέ τήν ὁποία ἡ γαλλική κοινή γνώμη ὀδηγήθηκε ἀπό τίς 2 Αὐγούστου 1990 στό νά ἐπιδοκιμάζει τά ἀκριβῶς ἀντίθετα ἀπ' ὅσα ἐπιδοκίμαζε τήν προηγούμενη. Στίς δημοσκοπήσεις οἱ ἴδιοι οἱ ἐρωτώμενοι, πού πλειοψηφικά βεβαίως ἔλεγον ὅτι «καμία αἰτιολογία, οὔτε καν δίκαιη, δέν ἀξίζει ἓναν πόλεμο», σήμερα ὑποστηρίζουν τούς σκοπούς αὐτοῦ τού πολέμου. Ἴδου μιά πολιτική ἀγωγή, ἐπιδέξια καθοδηγημένη μέχρι τού σημείου πού οἱ ἴδιοι οἱ δημοσκοπούμενοι ἐνδεχομένως αὐριο νά ὑποστηρίξουν τήν ἀποχώρηση τών δυνάμεών μας ἀπό τόν Κόλπο.

Ἡ τηλεόραση, μετά τίς ΗΠΑ, εἶναι ὁ κύριος κηδεμόνας καί τό ἄλλοθι τής κυβέρνησῆς μας γιά τήν ὁποία ὁ τηλεοπτικός χρόνος παρουσιάζει τό τεράστιο πλεονέκτημα νά λειτουργεῖ μέ ἀμνησία. Προχωρεῖ μέ ἄλματα, σβήνοντας τά ἴχνη. Εἶναι τυχαῖο πού οἱ ἐφημερίδες μας «δέν ἔχουν χῶρο» καί οἱ τηλεοράσεις μας δέν ἔχουν χρόνο γιά νά ξαναπιάνουν τά ζητήματα. Ἔτσι περάσαμε, μέ ἀξιοθαύμαστη ἀναισθησία, ἀπό τό ἐμπάργκο καί τήν ἄρνηση ν' ἀποστείλουμε χερσαία στρατεύματα, μέχρι τίς 15 Αὐγούστου, στήν ἀποστολή δέκα χιλιάδων ἀνδρῶν, ἀλλά, ὑποτίθεται, γιά τήν ὑπεράσπιση τού σαουδαραβικοῦ ἐδάφους καί γιά ἐπαγρύπνηση στό ἐμπάργκο. Ὑστερα τό ἐμπάργκο ξεχάστηκε χωρίς ἐξηγήσεις, καί ἡ συμμετοχή μας δικαιολογήθηκε ὡς ἀναγκαῖα γιά τήν ἀπελευθέρωση τού Κουβέιτ ἀλλά αὐστηρῶς κάτω ἀπό γαλλική διοίκηση καί χωρίς νά θιγῆι τό ἱρακινό ἔδαφος. Ὑστερα τά στρατεύματά μας τάχθηκαν ὑπό ἀμερικανική διοίκηση. Μετά ἄρχισαν οἱ ἐναέριες ἐπιθέσεις στό Ἰράκ, στό πλαίσιο ἓνος μαζικοῦ, καταστρεπτικοῦ πολέμου. Κάθε μέρα καί πόνος.

Στήν ἐνδέκατη τηλεοπτική του παρέμβαση, ὁ

Πρόεδρος τής Δημοκρατίας δεσμεύτηκε νά μήν χρησιμοποιηθοῦν σάν ανταπάντηση τά χημικά όπλα. Είναι μία σόφρων άπόφαση, αναντίστοιχη μέ τή στρατηγική τής άποτροπής, αλλά χωρίς συνέπειες: Δέν έχουμε χημικά όπλα καί, επομένως, δέν θά εϊμαστε έμεις πού θ' άποφασίσουμε. Έρωτηθείς τήν έπομένη άπό 'Αμερικανό δημοσιογράφο ό γενικός διοικητής τών δυνάμεων τής «πολυθενικής» άρκέστηκε ν' άπαντήσει, μέ ένα άνασήκωμα τών ώμων, ότι δέν δουλεύει γιά τόν Γάλλο πρόεδρο αλλά γιά τά δικά του άφεντικά, τό joint chiefs of staff καί τόν πρόεδρο Μπούς. Αύτή είναι ή πραγματικότητα πέρα άπό τίς οικείες μας φαντασιώσεις. 'Αρκεί ν' άνοιξει κανείς τό CNN καί τό BBC 1 γιά νά διαπιστώσει πόσο λίγο μάς παίρνουν ύπόψη στά άνώτερα έπιτελεία.

'Ελέγχετε τά μαζικά μέσα ένημέρωσης. Πιθανόν νά μήν ανταποκρίνονται στίς κοσμοθεωρίες σας. Στήν πλειοψηφία τους άποδεικνύονται ρατσιστικά καί μέ έλάχιστη ευφύια. "Όπως πολλά μέλη τής «ύψηλής διάνοησης», άκρως συναινετικά καί συναινούντα, πού επί μία δεκαετία μάς έξηγοῦσαν ότι ή 'Ανατολική Γερμανία φιλανδοποιούσε τή Δυτική Γερμανία, ότι ό σοβιετικός όλοκληρωτισμός θά κατοβρόχθιζε άναπόδραστα τίς δημοκρατίες, καί χθές άκόμη ότι ή ιστορία τελείωσε στά πόδια του Τείχους του Βερολίνου. Μοῦ φαίνεται ότι ή έξυπνάδα συνίσταται κατ' άρχήν στό νά βγαίνει κανείς έξω άπό τό σύστημά του, έξω άπό τό δικό του πλαίσιο σκέψης καί ζωής. "Έχουμε άπέναντί μας τούς 'Αραβες αλλά στή Γαλλία ή πολιτικο-τηλεοπτική κοινωμία είναι πνευματικά ξεκομμένη άπό τόν άραβικό κόσμο, ό όποιος, όμως, δέν είναι άποκομμένος άπό μάς, καί γιά πάρα πολύ σημαντικούς λόγους. Μάς γνωρίζει αλλά δέν τόν γνωρίζουμε. 'Ως έκ τούτου, είναι πολιτικά ύπέρτερος, άναμφίβολα είναι έπίσης ύπέρτερος στό επίπεδο τής τακτικής, παρά έναν συσχετισμό στρατιωτικών δυνάμεων 1:10. Παράδειγμα άπονέκρωσης καί ρατσιστικής άλαζονείας: κάθε 'Αραβας γιά μάς είναι μουσουλμάνος, κάθε μουσουλμάνος είναι ισλαμιστής, κάθε ισλαμιστής είναι φανατικός. Αυτό μάς δίνει: «Οί μάζες τών φανατικών 'Αράβων του Μαγκρέμπ». 'Εμείς βέβαια εϊμαστε ό 'Ορθός Λόγος, τό δίκαιο, ή ελεύθερη σκέψη, χωρίς παρωπίδες.

'Ακούω νά μιλάνε γιά λαούς κατώτερους, βορά ήλίθιων παθών, φαντασιώσεων καί χαμηλών ένστίκτων. Γνωρίζω πολλούς χριστιανούς 'Αραβες ή άγνωστικιστές. Πολλούς 'Αραβες μουσουλμάνους πού δέν είναι ισλαμιστές, άκόμη πολλούς μουσουλμάνους πού δέν είναι 'Αραβες, χωρίς νά λογαριάσουμε καί πολλούς ισλαμιστές πού δέν είναι ήλίθιοι. 'Αντίθετα, όλοι, ό,τι κι άν είναι, έχουν σκανδαλισθεί μέ τόν φανατισμό μας, άπό τά πάθη μας καί τίς προκαταλήψεις μας. Καί όλοι τους είναι μέ τό 'Ιράκ (έσχατη ταπείνωση, πραγματική τραγωδία γιάτί όλοι, λίγο πολύ, άπεχθάνονται τόν Σαντάμ Χουσεϊν) γιά πολιτικούς, πολιτισμικούς καί στρατηγικούς λόγους, τούς όποιους δέν μπορούμε ά priori νά τούς καταδικάσουμε ως παιδαριώδεις καί χαμερπεϊς.

Ευφύια σημαίνει νά άπομυθοποιεί κανείς τούς μύθους καί νά ξεκαθαρίζει τά λόγια του. 'Ο μύθος μεταμορφώνει τήν ιστορία σέ φύση. 'Η φυσική κατάσταση του 'Αραβα, λένε, είναι ό φα-

νατισμός. Είναι ή ούσία του, άχρονη καί διαρκής, όπως ό 'Εβραϊός είναι άπληστος καί περιπλανώμενος. Οί τηλεοράσεις μας, τά ραδιόφωνα καί τά περιοδικά είναι σήμερα γεμάτα άπό 'Εβραϊούς Süss. 'Αλλά είναι οί 'Αραβες πού δέν σκέπτονται όπως έμεις, είναι αυτοί πού «ούρλιάζουν» καί «κρῶζουν» στά σύνορά μας. "Όσο γιά τό 'Ιράκ δέν είναι ένας λαός, — ή μικρή όθόνη δέν δείχνει ένα λαό, μία ιστορία, ένα στρατό, έναν πολιτισμό. Τό 'Ιράκ είναι ένας άνθρωπος, ένας δικτάτορας. "Ενας φριχτός. "Ας τόν συλλάβουμε, άς τόν δικάσουμε, κι όλα θά μπουν σέ τάξη. 'Η συμμαχία του 'Αριστοτέλη μέ τόν Τζών Γουαϊν δέν είναι μόνο μία παιδαριώδης καί έγκληματική μπουρδα. Γιατί, δέν βλέπω πώς μία χώρα μπορεί ν' άντέξει στό ισόδύναμο δύο βομβών Χιροσίμας. 'Όστόσο ή ύποτίμηση τών Ιρακινών δυνατοτήτων ήταν, νομίζω, λιγότερο ύποτίμηση του στρατιωτικού παράγοντα καί περισσότερο ύποτίμηση τής ιστορίας καί του πολιτισμού τής χώρας αυτής. Δέν είναι σκόπιμο νά δαιμονολογεί κανείς μέ τόν αντίπαλό του. 'Αξίζει περισσότερο νά τόν θεωρεί ευφυή ώστε νά περιμένει τά δυσκολότερα καί νά βρίσκεται στό ύψος του.

Στήν πραγματικότητα ύποτιμάτε, μέχρις αυτοκτονίας, τό βάθος, τή σημασία καί τό εύρος τής διάστασης πνευμάτων άνάμεσα σέ μάς καί σ' έναν κόσμο πού θά 'πρεπε νά μάς είναι συγγενής. Κι αυτό ισχύει πολύ πέρα άπό τό Μαγκρέμπ, πού σήμερα γνωρίζει τή δεύτερη άποαποικιοποίησή του, τήν πραγματική, τήν πολιτιστική, μετά άπό τήν πολιτική άποαποικιοποίηση. 'Από τήν Μαυριτανία ως τό Πακιστάν, άπό τό Σουδάν ως τή Μαλαισία, περνώντας άπό τό Λίβανο όπου στρέφονται έναντίον μας όλοι οί χριστιανοί κι όλοι οί σίτες, θά ήταν έντελώς τυχοδιωκτικό γιά έναν Γάλλο τουρίστα, λευκό, νά περπατά στό δρόμο. 'Η πολιτική τής Γαλλίας δέν μοιάζει μ' εκείνη του κλάμπ Μεντιερανε. 'Αλλά δέν βλέπω πώς ή Γαλλία θά μπορεί νά έχει μίαν πειστική έξωτερική πολιτική καί νά βραίνει ό λόγος της στήν ειρήνη άν θά έχει άποξενωθεί άπό τό πολιτισμικό τόξο Ντακάρ - Τζακάρτα. Δέν μετράμε στόν κόσμο αυτόν μέ τήν οικονομική καί στρατιωτική μας δύναμη αλλά μέ τό άν εϊμαστε ίκανοί νά κατανοούμε τίς καταστάσεις, μέ τό νά 'χουμε άνεξάρτητες αντίληψεις, μέ τήν έπιρροή τής κουλτούρας μας. 'Ακούστε τίς φήμες πού έρχονται άπό κεί κάτω: Οί αύριονοι άρχηγοί, σ' αυτό τό τρίτο του κόσμου, θά συζητοῦν μέ τήν 'Αμερική γιάτί αυτή αντιπροσωπεύει τή δύναμη καί τήν άπόφαση. Στο Τέλ 'Αβιβ ή στο 'Αλγέρι δέν θά χάνουν τό χρόνο τους μέ τούς λογοκόπους καί τούς κομπάρσους. Μόνο οί Γερμανοί καί οί Γιαπωνέζοι θ' ακούγονται άκόμη, καί θά εισακούονται. 'Η Γαλλία έκτός. 'Εκτός καί ή Εύρώπη. Καί πάντα θά έχετε άπέναντί σας έναν Σαμίρ, όχι όμως γιά πάντα έναν Μουμπάρακ.

'Η στρατηγική φτιάχνεται μέ παράδοξα. Δέν μετρήσατε καλά τίς αντιθέσεις. Γιατί νομίζετε δύο διαδοχικοί ύπουργοί 'Αμύνης καί τρεις παλαιοί ύπουργοί 'Εξωτερικών τάχθηκαν έναντία στήν στρατιωτική συμμετοχή τής Γαλλίας; Μήπως είναι άθεράπευτα φιλοάραβες; 'Η μήπως έξαιτίας τών πραγμάτων αυτών; 'Αν ήμουν αντιαμερικανός, θά έξωθοῦσα σέ πόλεμο ρίχνοντας λάδι στή φωτιά. 'Αλλά αγαπῶ πολύ τήν 'Α-

Δέν μετράμε στόν κόσμο αυτόν μέ τήν οικονομική καί στρατιωτική μας δύναμη αλλά μέ τό άν εϊμαστε ίκανοί νά κατανοούμε τίς καταστάσεις, μέ τό νά 'χουμε άνεξάρτητες αντίληψεις, μέ τήν έπιρροή τής κουλτούρας μας.

Δέν ξέρω αν πρέπει να
οραματιζόμαστε κάποιο
εύτυχημένο Σίσυφο, κά-
ποιον συνετό Προμηθέα
ή κάποια λαϊκιά Κασσάν-
δρα. Νά τό κουβεντιά-
σουμε. Άλλά ό καθένας
ξέρει πού τελειώνουν τά
ψέματά. Έτσι δέν είναι;

μερική, κι άκόμα περισσότερο τή Γαλλία, ώστε
νά μου επιτρέπεται νά διακονώ τήν πολιτική
του χειρότερου κακού. Ο Μάρξ, συνεπής φιλο-
πόλεμος, εϋχόταν νά δει τόν Πόλεμο τής Κρι-
μαίας νά έπεκτείνεται πέρα απ' τήν Τουρκία και
τή Ρωσία, έγκωμιάζοντας «τήν ύπέροχη πλευρά
του πολέμου πού βάζει τά έθνη σέ δοκιμασία. Ό-
πως οί μούμιες άποσυντίθενται άμέσως όταν έ-
κτίθενται στόν άτμοσφαιρικό άέρα, έτσι κι ό πό-
λεμος, έγραφε, διατυπώνει τή θανατική καταδί-
κη ενάντια σέ όλους τούς κοινωνικούς θεσμούς
πού έχασαν τή ζωτική τους δύναμη». Μέ τά σύγ-
χρονα όπλα αυτό τό είδος του έπαναστατικού
ντεφαιτισμού δέν εϋσταθεί. Όσο πιά γρήγορα ή
κατάπαυση του πυρός, τόσο καλύτερα, έστω κι
αν τό κακό από πολιτική άποψη έχει ήδη γίνει.

Θά μου πείτε, καλύτερα σήμερα ένας μικρός
πόλεμος παρά άδριο ένας μεγάλος κι άκόμη
χειρότερος. Μέ τό επιπλέον έπιχείρημα ότι θά
τόν κερδίσετε στά σίγουρα. Άν ό αντίπαλος κα-
ταρρέψει; Βλέπετε, είναι ένας χάρτινος τίγρης,
θά πείτε. Άν αντίστασκει; Βλέπετε, είχε δόν-
τια και νύχια, ήταν πραγματικός κίνδυνος, εί-
χαμε δίκιο. Η βόμβα; Μιά χειρουργική επέμβα-
ση άρκει. Οί Ίσραηλινοί ξέρουν νά χτυπούν,
χωρίς «έκατέρωθεν ζημιές». Μήπως χρειάζον-
ται 500.000 άνδρες για τό βομβαρδισμό δύο ύπο-
πτων πυρηνικών εργοταξίων; Στην περίπτωση
αυτή άς έχουμε τήν τιμιότητα νά πούμε σ' ένα
δισεκατομμύριο άνθρώπους και σέ τριάντα κρά-
τη του πλανήτη ότι τούς άπαγορεύονται για πάν-
τα τά πυρηνικά όπλα κι ότι αυτά προορίζονται
μόνο για τίς έχθρικές γειτονικές χώρες, τό Ίσ-
ραήλ και τίς Ίνδιες ένδεχομένως, και βεβαίως
για τίς πέντε μεγάλες και ύπεύθυνες δυνάμεις.
Αυτό θά μάς κάνει μερικούς δμορφους προληπ-
τικούς πολέμους για τίς έπόμενες δεκαετίες;
Πακιστάν, Ίράν, Συρία. Δύο πυρηνικά κράτη
δέν πολεμούν μεταξύ τους. Και ένα πυρηνικό
κράτος όπως τό Ίσραήλ δέν μπορεί νά άποτρέ-
ψει έναν αντίπαλο μή πυρηνικό, όπως τό Ίράκ,
νά χτυπήσει μέ συμβατικά όπλα, μέ Σκούντ, διό-
τι τά πυρηνικά άποτρέπουν μόνο τά πυρηνικά.
Ο πυρηνικός έξοπλισμός του Ίσραήλ δέν του
χρησιμεύει σέ τίποτε, παρά μόνο, και στην κα-
λύτερη περίπτωση, για νά προλάβει μία έπίθεση
στό έδαφος του μέ χημικά όπλα, πράγμα πού
δέν συμφέρει σέ κανέναν από τούς έχθρους του.
Γιατί όμως σ' αυτή τήν περίπτωση νά μή βγει
κανείς από τή γενική ύποκρισία και ν' αντιμε-
τωπίσει τό μέλλον είτε μέ συμφωνίες περιφερεια-
κής ισορροπίας και άμοιβαίου έλέγχου είτε νά
έφαρμοσθεί στη Μέση Άνατολή ή λογική τής
ειρήνης μέσω άμοιβαίας πυρηνικής άποτροπής,
τήν όποία εφαρμόζουμε και οί ίδιοι μέ έπιτυχία
έδω και μισόν αιώνα, στό κέντρο τής Δύσης;
Δέν μπορούμε νά ζούμε αιώνα μέ δύο μέτρα και
δύο σταθμά.

Ο άραβικός κόσμος, θά μου άπαντήσετε, δέν
θά ηρεμήσει παρά μόνο αν ξεμπερδέψει μέ τό
Ίσραήλ. Γιατί λοιπόν νά είμαστε διαλλακτικοί;
Άς πολεμήσουμε. Πηγαίνετε, λοιπόν, ως τό
τέρμα τής άπαισιοδοξίας σας και πείτε όπως ό
Μπρέχτ: «Ο άραβο-μουσουλμανικός κόσμος δέν
άζίζει πιά τήν έμπιστοσύνη του κράτους του Ίσ-
ραήλ. Οί φίλοι του Ίσραήλ (μεταξύ τους κι έγώ)
άποφάσισαν νά τόν διαλύσουν».

Μήπως τάχα ή έπιλογή δέν είναι άνάμεσα στό

ένδεχομένο μικρότερο κακό και στη μοιραία σί-
γουρη έμπλοκή; Έχουμε νά κάνουμε μέ έναν ά-
ραβικό περίγυρο στόν όποιο προσφέρουν όλους
τούς λόγους νά πιστευτεί σέ μία ειρηνική συνύ-
παρξη των δύο κρατών και έναν περίγυρο πού
τραυματίζουν, προκαλούν και έξωθούν στά ά-
κρα άποθαρρύνοντας τούς μετριοπαθείς. Τά τε-
λευταία χρόνια ή ΡΛΟ έγκατέλειψε τίς άρχές τής
και έπεδίωξε λογικές συμφωνίες. Η έθνικιστι-
κή Ίσραηλινή Δεξιά τήν άντάμειψε βρίζοντάς
την. Άποτέλεσμα; Η συμμαχία των Παλαιστι-
νίων μέ τόν Σαντάμ Χουσεΐν. Η λογική του χει-
ρότερου από τή μία μεριά όδηγεί στό χειρότερο
και από τήν άλλη.

Θά είχατε δίκιο αν δέν ύπήρχε άλλη έναλλα-
κτική λύση σ' αυτή τήν καταστροφική άυτοτι-
μοωρία παρά μόνο ή καταφυγή στη λογική τής ί-
σχύος και του τετελεσμένου γεγονότος. Δεδο-
μένου όμως ότι οί ΗΠΑ ήρθαν νά ένισχύσουν τή
Σαουδική Άραβία (μέ τήν όποία τό Ίράκ είχε ύ-
πογράψει συμφωνία μή έπιθέσεως), ή κουβείτια-
νή έστία άναταραχής ήταν άπομονώσιμη και ίά-
σιμη μέ ένα εμπάργκο μακράς διάρκειας, ανά-
λογο μ' εκείνο πού έξανάγκασε τή Νότιο Άφρι-
κή νά έγκαταλείψει τό άπαρχάντ. Έπιπλέον,
τό Ίράκ έχει μία μόνο πλουτοπαραγωγική πη-
γή, τό πετρέλαιο (δύο δισεκ. δολάρια τό μήνα).
Και ήταν ήδη άπολύτως χρεοκοπημένο. Δέν ά-
φησαν στό εμπάργκο τό χρόνο νά λειτουργήσει
διότι ή Ουάσιγκτον ήθελε νά ζηλώσει τό Ίράκ
εύθως έξ άρχής (δέν στέλνουν 200.000 άνδρες κι
ύστερα 500.000 για νά στηριχθεί μία διπλωμα-
τία). Πιαστήκαμε λοιπόν στό δόκανο τής κοι-
ωνίας του θεάματος πού θέλει άμεσες έξελίξεις
και συμβολικές εικόνες. Τό εμπάργκο δέν θά ή-
ταν μία ύπόθεση τριών μηνών άλλα τριών έτών.
Οί ειδικοί τό γνώριζαν άλλα οί πολιτικοί τό ά-
ποσιώπησαν. Άπό τή στιγμή όμως πού ή Ίαπω-
νία, κύριος εισαγωγέας του ιρακινού πετρε-
λαίου, ύποτάχθηκε στη λογική του εμπάργκου,
οί πηγές του κρατικού προϋπολογισμού του Ί-
ράκ και ίδίως του στρατού του ήταν κομμένες
και δέν θά μπορούσε νά έπιβιώσει για καιρό μέ
πετρελαιοφόρα καμiónία μέσω Ίορδανίας και
μέ λαθραία άνταλλακτικά.

Δέν γνωρίζετε ότι οί καλύτεροι πόλεμοι σήμε-
ρα δέν είναι πιά στρατιωτικοί; Ο δυτικός καπι-
ταλισμός ξέρει νά τά κάνει όλα εκτός από τόν
ώμο πόλεμο, διότι ό μέσος άνθρωπος τής Δύ-
σης δέν είναι πνευματικά και ψυχολογικά έξο-
πλισμένος ν' αντιμετωπίσει τό θάνατο, τήν πεί-
να, τή δίψα, τήν άμμο, τή φρίκη. Ο πόλεμος,
σέ τελευταία άνάλυση, δέν είναι ένα τεχνικό ζή-
τημα, δέν είναι ύπόθεση πυραύλων και ραντάρ
άλλα φυσικής και μεταφυσικής διάπλωσης. Ό-
πως οί κομμουνιστές του παλιού καιρού, οί πι-
στοί του Ίσλάμ, οί έθνικιστές πού πολεμούσαν
για τό σπίτι τους, στό έδαφος τους, μέ τίς μανά-
δες τους κοντά, ήξεραν και μπορούσαν νά πο-
λεμούν πολύ καλύτερα από τούς πεζοναύτες
πού θέλουν ζεστό καφέ στό ζύπνημά τους. Και
οί Άραβες αν χάσουν αυτό τόν πόλεμο θά τόν
ξαναρχίσουν μέ τήν πρώτη ευκαιρία. Η οίκονο-
μία, οί πιστώσεις, ή κουλτούρα, ή έπιστήμη, ή
κοινωνία, μέ μία λέξη ή νεωτερικότητα δέν είναι
τά ισχυρά σημεία τους. Αλλά είναι τά δικά μας
ισχυρά μέσα. Σπάνια είναι συμφέρον ν' αντιμε-
τωπίσει κανείς έναν αντίπαλο στό έδαφος πού
είναι ιστορικά ισχυρότερος. Ούτε νά του επιτί-

θεται στά μετόπισθεν για να τον γυρίσουν στη λίθινη εποχή, διότι τότε γι' αυτόν ο πόλεμος γίνεται **απεριόριστος** και ως προς τα μέσα και ως προς τη διάρκεια, ενώ δ' επιτιθέμενος Άμερικανός είναι υποχρεωμένος να διεξάγει έναν πόλεμο **περιορισμένο** διότι δεν αντιπροσωπεύει γι' αυτόν ζωτικό συμφέρον. Τό χειρότερο (για μας) είναι γραμμένο σ' αυτή τη δυσμετρία. Για την Ιρακινή πλευρά είναι ζήτημα επιβίωσης. Για τις ΗΠΑ είναι ζήτημα άπλης ήγemonίας. "Όσο μυθική κι αν είναι ή υπεροπλία μέσων στην περίπτωση μιάς καταστροφικής μετωπικής σύγκρουσης, ψυχολογικά και στρατηγικά θά βρίσκονταν σέ υποδεέστερη θέση. "Ο χρόνος δρᾶ για τόν άμυνόμενο και σέ βάρος του επιτιθέμενου. Ξαναδιαβάστε τόν Κλαούζεβιτς.

Τό να δεχθούμε τό ισλαμικό φουλάρι στό σχολείο, αυτόν τόν δημοκρατικό ναό μας, και, από την άλλη μεριά, να βομβαρδίζουμε τίς πόλεις τους, τόν δικό τους έθνικό ναό, δέν είναι ό χειρότερος τρόπος να αντιμετώπιζει κανείς τό υπ' αριθμόν ένα πρόβλημα τής εποχής μας, δηλαδή τή θέση του 'Ισλάμ στόν σύγχρονο κόσμο; Είμαστε χαλαροί εκεί που θά 'πρεπε να είμαστε άποφασιστικοί, και βάνουσοι εκεί που θά κερδίζαμε αν ήμασταν πονηρημένοι. Παρατάμε τή δημοκρατία και ξεκινάμε για Σταυροφορίες. 'Αντίφαση; "Όχι. "Όλα όφείλονται στή λογική τής ύποταγής, μεταβαπτισμένης σέ «λογική του πολέμου», και στήν προκειμένη περίπτωση ύπαγωγή τής πολιτικής βούλησης στή στρατιωτική σχεδιοποίηση, ύποταγή τής συνείδησης στίς εντολές, του βουλευτή στό κόμμα του, τής Γαλλίας στίς ΗΠΑ, του έλευθερου πολίτη στήν έθνική του κοινότητα, τής μικρής μουσουλμάνας μαθήτριάς στό νόμο του πατέρα και του άδελφου, τής γυναίκας στόν άνδρα. 'Από πολιτιστική άποψη, αν τολμούσα να πῶ, υπάρχει έδω ένα είδος λογικής συνέπειας αλλά άκριβῶς δέν πρόκειται για τή λογική τής έλευθερίας.

Θέλετε να θριαμβεύσει τό δίκαιο; Θά τό θάψετε στίς στάχτες τής μνησικακίας καθιστώντας άφερέγγυες τίς λέξεις και τίς έννοιες, ντύνοντας με τά μασκαρέματα τής διεθνούς νομιμότητας ένα κυνικό και αυτοκρατορικό συμφέρον, όπως στά 1918. Νά είστε περισσότερο εδρηματικοί. Ποιός πόλεμος δέν βασιζόταν στό δίκαιο; 'Εγώ πάντως προτιμῶ τήν ήμνομιμότητα των δημοκρατιών από τήν ήμνομιμότητα των άλλων. 'Αλλά ἄς μήν δελεαζόμαστε με τά κεφαλαία γράμματα. Μόνο στή Γαλλία καλλιεργούμε άκόμη τό πλάσμα «πόλεμος των 'Ηνωμένων 'Εθνών», βλακεία τήν όποία ήδη ό κύριος Περές ντε Κουεγιάρ διέψευσε. Πρόκειται για έναν πόλεμο που άποφασίστηκε στήν Ουάσινγκτον άρχές Αύγουστου, νομιμοποιήθηκε στή συνέχεια από τό Συμβούλιο 'Ασφαλείας με βάση μιά διφορούμενη άπόφαση, με τή συμμετοχή πελατών - δορυφόρων, χωρίς να ξεχνάμε και τήν έξαγορά των διαστακτικών. Καλό θά ήταν να μιλάμε για «συμμάχους» — αυτό δίνει έναν άερα ήμέρας Χ (πρόκειται για τήν ήμέρα που οι σύμμαχοι θά αποβιάζονταν στήν Εύρώπη, κατά τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο — Σ.τ.Μ.) θυμίζει τίς άκρογιαλιές τής Νορμανδίας, πράγμα όχι άχρηστο για τόν κοσμάκη, αλλά επιτέλους στό Λονδίνο τά ΜΜΕ μιλούν μόνο για άγγλοαμερικανικό πόλεμο και στήν Ουάσινγκτον οι σοβαροί ύπεύθυνοι μιλούν για έναν πόλεμο «κατά 90% α-

μερικανικό σύμφωνα με τήν εικόνα τής διεθνούς τάξεως που πρόκειται να έπακολουθήσει» (Μπρεζίνσκι). "Όταν οι 'Αμερικανοί προτείνουν υπόδρους έκεχειρία στόν Σαντάμ, τό πράττουν μαζί με τούς Σοβιετικούς και στό όνομά τους χωρίς να αναφέρονται και χωρίς να συμβουλευονται τόν ΟΗΕ. Είναι οι άρχοντες αυτού του πολέμου όχι μόνο γιατί έννεα πολεμιστές στους δέκα είναι δικοί τους αλλά διότι ή άπόφαση να τόν σταματήσουν όπως και να τόν ξεκινήσουν είναι δική τους. "Αν ήταν μιά πράξη τής «διεθνούς κοινότητας», όπως λένε οι προπαγανδιστές μας, θά διεξαγόταν υπό τήν αιγίδα του έπιτελείου του Συμβουλίου 'Ασφαλείας όπως προβλέπεται από τόν Χάρτη των 'Ηνωμένων 'Εθνών, έπιτελείο που κανείς δέν θέλησε να αναζωογονήσει. Σταματήστε τά ψέματα.

Παγκόσμιος ή τοπικός, κάθε πόλεμος αναγγέλλεται ως ή έσχατη προσπάθεια πριν τή βασιλεία τής πλήρους ισότητας. Τό χαρούμενο αύριο, Νέα Παγκόσμια Τάξη, παγκόσμια κυβέρνηση κ.λπ., κ.λπ. 'Αλλά στό όνομα του μέλλοντος και των πιο αισιόδοξων ουτοπιών διαπράττονται πάντοτε τά χειρότερα εγκλήματα. Για τό καρότο τής Νέας Διεθνούς Τάξης ή βιομηχανική Δύση δέν ήθελε τίποτε να ξέρει έχτες όταν ήταν ό Τρίτος Κόσμος που τό πρότεινε στόν ΟΗΕ. Δέν ταίριαζε τότε στά συμφέροντά του γιατί θά έπρόκειτο περί νέας οικονομικής τάξης.

Γιατί οι άποφάσεις του ΟΗΕ για τήν Παλαιστίνη, που επί είκοσι τρία χρόνια άποκρούει τό 'Ισραήλ και οι ΗΠΑ θά γίνονταν αύριο άποδεκτές από τούς ίδιους, τόσο σίγουρους μέσα στήν άδιαλλαξία τους και τόσο ισχυρούς άπ' τό αίμα των άλλων; Πῶς θά έμποδίσετε τό άμερικανικό έκστρατευτικό σώμα να μετατραπεί σέ στρατό κατοχής, μ' έναν άνθύπατο 'Ιρακινό στίς διαταγές του, ένα είδος δηλαδή Παλαιστίνης στόν κύβο; 'Η άμερικανική ειρήνη — όποια κι αν είναι τά διεθνή της ψευδώνυμα — σημαίνει τριάντα χρόνια άντάρτικο περιφερειακό. Με μιά έπιβαρυντική περίπτωση: τήν άφερεγγυότητα του ΟΗΕ ως διεθνούς έγγυητή τής ειρήνης. "Ο "Αρθουρ Σλέσινγκερ τό είδε πολύ καθαρά. Δεδομένου ότι «**θά χρησιμεύει ως προσωπείο και διεθνής κάλυψη σέ μιά σύγκρουση καθαυτό άμερικανική**», οι χώρες του Νότου, εκεί άκριβῶς που ή επέμβαση του ΟΗΕ θά είναι πιο άναγκαία, στό μέλλον θά άρνούνται τή διαίτησία του Συμβουλίου 'Ασφαλείας γιατί αυτό τό τελευταίο θά είναι εύθυγραμμισμένο άπολύτως σέ μιά μονομερή αντίληψη τής διεθνούς νομιμότητας και ύπάκουο σέ μιά υπερδύναμη, ενός Συμβουλίου 'Ασφαλείας όπου οι ψήφοι των μη μόνιμων μελών του δέν μετρᾶνε και όπου τό βέτο — έξαιρουμένης τής Κίνας αλλά ή Κίνα για τήν ώρα είναι έξω άπ' τό διπλωματικό παιχνίδι — μονοπωλείται από τίς δυνάμεις των λευκών του Βορρά.

Οι 'Αγγλοσάξονες με τά μυθώδη κεφάλαια των πετρελαϊκών μοναρχιών που έχουν καταταθεί στίς τράπεζές τους, μαζί με τά άποθέματα τής Γερμανίας και τής 'Ιαπωνίας, διαθέτουν μιάν κολοσσιαία δύναμη κρούσης. 'Επιπλέον, τό μονοπώλιο τής προχωρημένης στρατιωτικής τεχνολογίας. 'Αλλά, παρά ταύτα, με βάση τίς άρχές τής πλειοψηφίας — **one man, one vote** — είναι πολύ μειοψηφικοί. 'Αμφιβάλλουμε, λοιπόν, ότι θά επικρατεί για πάντα ό νόμος τους. Πιστεύετε ότι αυτός ό μονοπολικός, ό μονόπλευρος και μο-

Τό να δεχθούμε τό ισλαμικό φουλάρι στό σχολείο, αυτόν τόν δημοκρατικό ναό μας, και, από τήν άλλη μεριά, να βομβαρδίζουμε τίς πόλεις τους, τόν δικό τους έθνικό ναό, δέν είναι ό χειρότερος τρόπος να αντιμετώπιζει κανείς τό υπ' αριθμόν ένα πρόβλημα τής εποχής μας, δηλαδή τή θέση του 'Ισλάμ στόν σύγχρονο κόσμο; Είμαστε χαλαροί εκεί που θά 'πρεπε να 'μαστε άποφασιστικοί, και βάνουσοι εκεί που θά κερδίζαμε αν είμαστε πονηρημένοι.

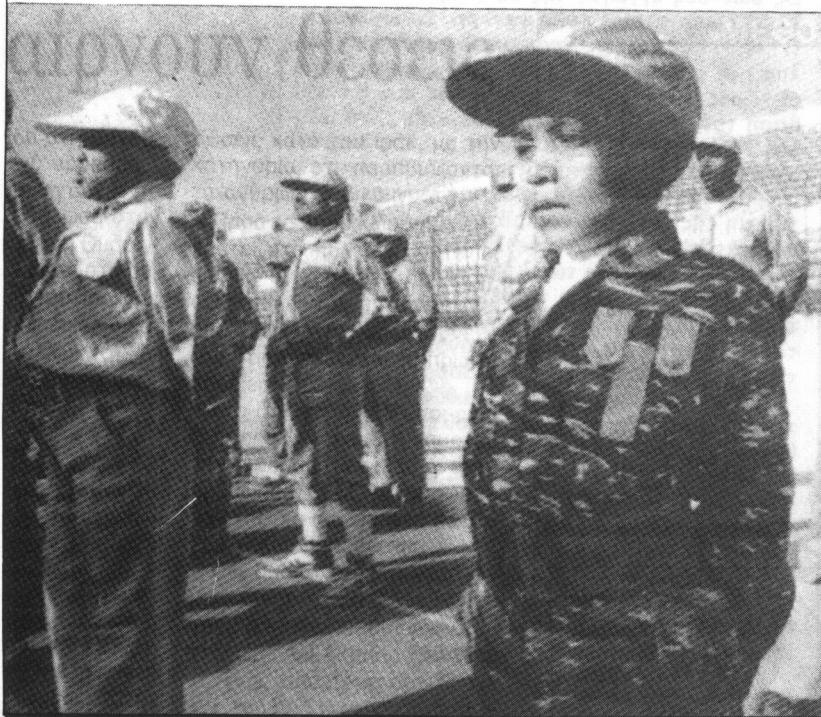

νοδιάστατος κόσμος, χωρίς φρένα και χωρίς αντίβαρα, θά είναι για πάντα αποδεκτός από 160 κράτη; Ή Κοινωνία των Έθνών, πού γεννήθηκε από έναν πόλεμο, πέθανε στον επόμενο πού έφερε στη ζωή στον ΟΗΕ. Ο Πόλεμος του Κόλπου μπορεί θαυμάσια να τον σκοτώσει. Ή διεθνής Ισορροπία πού βγήκε από τή νίκη του 1945 είχε τήν κακή της πλευρά, τήν Γιάλτα, και τήν καλή της, τόν ΟΗΕ με τά πέντε μόνιμα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας. Ή πρώτη πλευρά του 1945 εύτυχως εξαφανίστηκε, έστω κι αν λένε ότι ή Εύρωπη μεταφέρθηκε στην Ανατολή. Τι θά γίνει με τή δεύτερη; Και αν οι Ίνδιες, ή Νιγηρία, ή Ίαπωνία, ή Γερμανία, ή Βραζιλία, αύριο θά έχουν άπαυδήσει από τό μονοπώλιο των νικητών του 1945 πάνω στό δικαίωμα του βέτο;

Θά μου πείτε ότι όταν οι δημοκρατίες πολεμούν έναν δικτάτορα, φυσικό είναι οι σοσιαλιστές να βρίσκονται στο στρατόπεδο των πρώτων. Και ο Λέ Πέν με τον δεύτερο, όπως ο Πουζάντ ήταν με τον Νάσσερ τό 1956 (πράγμα πού δεν δικαίωνε ωστόσο τον Γκυ Μολέ). Δεν γνωρίζετε ότι οι δημοκρατίες είναι ιμπεριαλιστικές από τήν εποχή της Αθήνας και της Αθηναϊκής Συμμαχίας; Τό να δικαιολογεί κανείς μιά αυτοκρατορική στραβομάρα επειδή ο δράστης της είναι δημοκράτης στο σπίτι του είναι ένα σόφισμα παλαιό όσο ο κόσμος. Συνίσταται στο να θεωρεί κανείς τήν εξωτερική πολιτική ως άπλή προέκταση της εσωτερικής πολιτικής, τή στιγμή πού ή ζούγκλα των κρατών έχει τους δικούς της νόμους. Ήταν ή γαλλική δημοκρατία πού κατέσφαξε ένα εκατομμύριο Άλγερινούς, ή άμερικανική δημοκρατία πού έρήμωσε τή βιετναμέζικη οικολογία για τά επόμενα εκατό χρόνια. Ο Ζίντ στο Κογκό κι ο Μαλρώ στη Ίνδοκίνα θά έπρεπε να κλείσουν τά μάτια για να μή γίνει ή δουλειά των δικτατόρων; Τό Ίσραήλ είναι δημοκρατία αλλά δεν διαθέτει μάσκες άερίων για τους δικούς του είλωτες, τους Παλαιστίνιους.

Δέν υπάρχει ιμπεριαλιστικός πόλεμος χωρίς περιθωριακούς συμμάχους, πελάτες συμπληρωματικούς. Άλλά είναι αυτοί, οι φτωχοί, κυρίως πού πληρώνουν τά σπασμένα. Διότι οι αυτοκρατορίες όταν κούράζονται να είναι ήλίθιες, μπορούν πάντοτε να τά μαζεύουν και να γυρίζουν σπίτι τους. Οι «ίθαγενείς» δεν έχουν αυτή τήν πολυτέλεια.

Ένα άλλο σόφισμα, αντίθετο του προηγούμενου, είναι να καταγγέλλονται τά φιλελεύθερα καθεστώτα του Βορρά με πρόσχημα ότι επιδιώκουν να επιβάλουν στο Νότο τήν ήγεμονία τους με τή δύναμη (καταγγελία πού συνήθίζουν οι κομμουνιστές). Μά για να σέβεται κανείς τό Γουεσμίνστερ και τό *habea corpus* πρέπει να ξεχάσει ότι οι Άγγλοι ήταν οι πρώτοι πού χρησιμοποίησαν χημικά άερια στο Ίράκ, ενάντια στους έξεγερμένους πληθυσμούς των Κούρδων τό 1920, «μ' ένα *εξάαιρετο ήθικό αποτέλεσμα*» (10.000 νεκροί). Μπορούμε να κάνουμε και να σκεφτόμαστε δυό πράγματα ταυτόχρονα: να υποστηρίξουμε τή δημοκρατία και να μαχόμαστε τήν άποικιοκρατία; Έγώ τό πιστεύω. Προσπαθήστε και σεις, δεν είναι υπέρ ανθρωπο. Ή πολιτική προσάρτηση του Κουβέιτ είναι άδικη. Ή φυσική καταστροφή μιάς μικρής ιμπεριαλιστικής χώρας από μιάν υπεριμπεριαλιστική δεν καταστρέφει τόν μικρό ιμπεριαλισμό αλλά προσθέτει έναν δεύτερο άκόμη πιο μεγάλο.

Δέν έξυπηρετείτε τήν υπόθεση των έλευθεριών και της νεωτερικότητας στον άραβικό κόσμο με τό να επιτρέπετε τήν ενσάρκωση του από ένα καθεστώς όρθοδοξοκό και θρησκευτικό όπου οι γυναίκες είναι σκλάβες, οι Έβραίοι άπαγορεύονται και οι χριστιανοί άπονεκρώνονται. Ή Σαουδική Άραβία; Μιά καιροσκοπική δικτατορία, κυνικά μειοψηφική, πού τήν άποδοκιμάζουν οι έννεά στους δέκα Άραβούς. Ή Συρία του Άσσάντ, μιά χώρα - δορυφοροποιημένη, μετριοπαθώς άνεκτική, όπου φυλακίζουν με συνοπτικές διαδικασίες και όπου τό Κοινούβλιο περιορίζεται σε άπλό κατάστιχο του Έκτελεστικού. Ή Αίγυπτος; Άστέια βιτρίνα της δημοκρατίας. Και αντίθετα, οι χώρες άκριβώς πού κάπως ξανοίγονται προς τήν δημοκρατία, τόν πολυκομματισμό, τήν έλευθεροτυπία — όπως Τυνησία, Άλγερία, Υεμένη, Ίορδανία κ.λπ. — είναι αυτές πού έξεγειρονται ενάντια στη επέμβαση σας. Αν ύμνολογείται ή κοινωνία των πολιτών στα μέρη μας, δεν θά πρέπει να βλασφημείται εκεί όπου ή έκφραση δεν μας συμφέρει.

Κάνετε τήν άρνηση της πραγματικότητας επίσημη γραμμή, και όρθώσατε τή διπλή γλώσσα σε όρθοδοξία — κάνουμε πόλεμο αλλά δεν είμαστε έμπόλεμοι, έτσι δεν είναι; — τό τραβάτε για έναν πόλεμο Βορρά - Νότου, Δύσης - Ανατολής. Οι όπερετικοί «σύμμαχοί» σας είναι καλοί μόνο για τή γαλαρία. Δεν υπάρχει ιμπεριαλιστικός πόλεμος χωρίς περιθωριακούς συμμάχους, πελάτες συμπληρωματικούς. Άλλά είναι αυτοί, οι φτωχοί, κυρίως πού πληρώνουν τά σπασμένα. Διότι οι αυτοκρατορίες όταν κούράζονται να είναι ήλίθιες μπορούν πάντοτε να τά μαζεύουν και να γυρίζουν σπίτι τους. Οι «ίθαγενείς» δεν έχουν αυτή τήν πολυτέλεια. Δεδομένου ότι στην προκειμένη περίπτωση φτωχοί είναι οι άλλοτε ζάμπλουτοι: οι πετρελαιομοναρχίες, θύλακες του Βορρά μέσα στο Νότο, βιτρίνες πολυτελείας και *ραντιέρηδες*, θεοκρατίες μεσαιωνικές αλλά έξοπλισμένες με τήν τελευταία λέξη της πληροφορικής και ενσωματωμένες στην άμερικανική οικονομία. Ξαναδιαβάστε τήν ιστορία των Σταυροφοριών και των λατινικών κρατών στους Άγιους Τόπους. Δεν σκοτίζομαι για τους έμίρηδες και τους βασιλιάδες ούτε για τόν καλόγνωμο Μουμπάρακ. Ή αιγυπτιακή έξαίρεση, τόσο έωλη άλλωστε, έχει τους λόγους της, καλούς ή κα-

κούς: εξάρτηση, απόγνωση, ή πρόκληση του Νείλου μπροστά στον Ευφράτη, τον αιώνιο αντίπαλο. Όποια κι αν είναι ή ακριβής διαφορά πληθυσμών και κυβερνήσεων, ο δρόμος στο Κάιρο, τελικά, θά ακουσθεί.

Είναι μιά επιστημονική αλήθεια ότι βρισκόμαστε στο 1991 κι όχι στο 1954. Ότι δηλαδή το Κουβέιτ δεν είναι γαλλικός νομός, με ένα εκατομμύριο δικούς μας έγκατεστημένους εκεί κάτω έδω κι έναν αιώνα. Ούτε ή πόλη του Κουβέιτ είναι τό Στρασβούργο του 1944. Δεν βρισκόμαστε στον Παγκόσμιο Πόλεμο. Η κατάσταση άλλαξε. Ο Βιντάλ Νακέ τό είπε. "Άλλαξαν όμως οι άνθρωποι; Τά άνακλαστικά, ή στάση; Δεν νομίζω ότι μπορούμε νά καταλάβουμε γιατί οι άποφάσεις του μόνου που άποφασίζει σ' αυτή τήν υπόθεση, του Προέδρου τής Δημοκρατίας, αν δεν θυμηθούμε τόν Φρανσουά Μιτεράν τής δεκαετίας του '50, τήν συνηγορία του στή Σύγκλητο γιά τήν έκστρατεία του Σουέζ τό 1956, τήν επεξήγηση ψήφου. Ο Μιτεράν, άνθρωπος τής Κεντροδεξιάς τήν εποχή τής 4ης Δημοκρατίας, δεν ήταν ποτέ άποικιοκράτης όπως ή παραδοσιακή Δεξιά. Δεν ήταν ώστόσο και ποτέ του άντιαποικιοκράτης. Άπέναντι στην άλγερινή εξέγερση του 1954 επαναλάμβανε τό νόμο: «*Η Άλγερία είναι Γαλλία*». Όποιος έλεγε τήν εποχή εκείνη ή «*Άλγερία είναι Άλγερία*» —τό θυμάστε;— είχε βέβαια δίκαιο αλλά παραπεμπόταν στά δικαστήρια. Κι όταν ο Μιτεράν ύπουργός Έσωτερικών τότε θά προσθέσει: «*Η μόνη συζήτηση είναι ο πόλεμος*», δεν ήταν ούτε παράλογο ούτε ήλιθια άντιδραστικό. Ο λογαριασμός ήταν ο άκόλουθος: Πρέπει βεβαίως νά μεταρρυθμιστεί αυτή ή άδικη άποικιακή κοινωνία αλλά πρώτα πρέπει «νά άποκατασταθεί ή τάξη». Πολεμάμε τώρα στό πλευρό των Άμερικανών γιατί ο Σαντάμ Χουσεϊν, οι δικτάτορες και οι Άραβες γενικώς δεν καταλαβαίνουν παρά μόνο τή γλώσσα τής δύναμης. Άλλά έμεις, σ' άντιθεση μέ τους Άμερικανούς, θέλουμε στή συνέχεια μιά πραγματική συζήτηση γιά τήν Παλαιστίνη, τό Λίβανο, κ.λπ., διότι πράγματι ύπάρχει μεγάλη άδικία εκεί κάτω.

Τά γεγονότα έδωσαν άδικο σ' εκείνες τές έल्पίδες τής δεκαετίας του '50. Ο Μαντές Φράνς τό προείπε και παραιτήθηκε. Ο Μιτεράν και οι τότε φίλοι του —ξαναβρίσκει τούς ίδιους σήμερα— δεν είχαν συνειδητοποιήσει ότι ο πόλεμος προξενούσε μιάν άνεξέλεγκτη έμπλοκή τρομοκρατίας και άντι-τρομοκρατίας, μιά κλιμάκωση άκροτήτων που στην άκρη τους δεν ύπήρχε πιά θέση γιά μεταρρυθμίσεις ούτε τίποτε που θά μπορούσε νά συζητηθεί, διότι όλος ο λαός τής Άλγερίας στό μεταξύ συμπαρατάχθηκε μέ τή μικρή μειοψηφία του Έθνικοαπελευθερωτικού Μετώπου. Η Δεξιά πλέκει στεφάνια γιά τούς δραπετες τής Άριστερας, ύστερα τούς άποπέμπει γιατί δεν τής προσφέρουν άρκετά εξαιτίας μιάς κάποιας ντροπαλότητας και λεπτολογίας στην έκτέλεση του έργου. Οι συγκαταβατικοί σοσιαλιστές είναι ή Άριστερα - κινέξ: πετιέται μετά τή χρήση. Κοιτάξτε τούς φιλοπόλεμους τής SFIO, Γκύ Μολέ, Μάξ Λεζέν, Κριστιάν Πινά, Λακόστ. Δεν άνταμείφθηκαν. Τους γνώρισα όλους κάπως, πίο άργά. Ήταν άνθρωποι ξινισμένοι. Κατασκοτώθηκαν γιά νά άποσπάσουν ένα πιστοποιητικό αλλά κανείς πιά δεν τούς είχε ανάγκη.

Τά άφεντικά έχουν άσθενή μνήμη.

Άπέναντι στον Πόλεμο του Κόλπου γίνεται ο ίδιος ύπολογισμός, έντιμος και καλών προθέσεων, και ύπάρχει ή ίδια πλάνη. Προκαλείται ένα άπερίγραπτο μέρδεμα κι ύστερα δεν θά ύπάρξει μιά όμορφη στρογγυλή τράπεζα ανάμεσα στους έμπολέμους, όπως μäs βεβαιώνουν τώρα γιά νά χρυσώσουν τό χάπι, γιατί τά πνεύματα θά έχουν σκληρυνθεί, τά στρατόπεδα ριζοσπαστικοποιηθεί ύστερα από ένα σημείο μη έπιστροφής. Στην έξωτερική πολιτική οι δυνάμεις είναι προσθέσιμες, και μπορείτε νά διαλέξετε. Παραθέσετε π.χ. μιά άριστερή γλώσσα και μιά πρακτική δεξιά και έχετε δύο στους τρεις Γάλλους. Στην έξωτερική πολιτική, όταν ποντάρετε σέ πολλά ταυτόχρονα, τά χάνετε όλα. Κοιτάξτε: σήμερα οι Άγγλοαμερικανοί μäs περιφρονούν, οι Ίσραηλinoί μäs καταγγέλλουν και οι Άραβες μäs μισούν. Μέ ποιόν θά καθήσουμε στά στρογγυλά μäs τραπέζια;

Δέν μυρίζετε τή μυρουδιά τής 4ης Δημοκρατίας; Τήν έπιστροφή των δικηγόρων και των δικηγορίσκων, τήν τακτική χωρίς στρατηγική; Η SFIO ξεχνύεται λοιπόν γιά τρίτη φορά νά σπάσει τά μούτρα του Άραβα. Έχει πάρει τή συνήθεια: Μπέν Μπελά, Νασέρ, Σαντάμ. Δεν συγκρίνω, άριθμώ τούς διαδοχικούς «Χίτλερ» μäs. Ξαναδιαβάστε τές εφημερίδες τής δεκαετίας του '50. Οι προκάτοχοί σας γαλουχούσαν τήν κοινή γνώμη μέ τό σύνθημα «Νά πατάξουμε μιάν άπαίσια τρομοκρατία», και οι άκρότητες του FNL ήταν πράγματι άποτρόπαιες, άκόμη κι αν δεν τές θυμάστε: Οι εφημερίδες *Populaire* και ή *Figaro*, μέ τά άποδεικτικά στό χέρι, ταύτιζαν τόν Νασέρ μέ τόν Χίτλερ, και ο Μιτεράν, ύπουργός Δικαιοσύνης, συνέκρινε τήν «*νασερική έπιβουλή πάνω στή διώρυγα του Σουέζ σάν κι εκείνη τής ναζιστικής Γερμανίας στην Τσεχοσλοβακία*». Τό Μόναχο χρησίμευε γιά τά πάντα, άκόμα και γιά νά νομιμοποιήσει τά βασιανιστή-

Μου φαίνεται ότι ή έξυπνάδα συνίσταται κατ' άρχήν στό νά βγαίνει κανείς έξω από τό σύστημά του, έξω από τό δικό του πλαίσιο σκέψης και ζωής.

ρια, τήν άεροπειρατεία, τίσ άγγαρεΐες. 'Η Δύση επιλέγει τούς Χίτλερ της κατά βούληση, άνάλογα μέ τά συμφέροντα τής στιγμής.

Ίσως μέ τυφλώνει ή ηλικία μου. 'Ο καθένας φορά τά δικά του γυαλιά, τίσ δικές του παρωπίδες, έχει τίσ δικές του άναμνήσεις. Τό 1954 έκλαιγα διαβάζοντας στή *France - Soir* τήν πώση του Ντιέν - Μπιέν - Φού. Άλλά από ιστορία κατάλαβα τό 1956, μεταξύ Σουέζ και Βουδαπέστης. Αυτό βέβαια φέρνει τήν όρεξη νά παίξει κανείς τό γνωστό «θυμάμαι». 'Η Δεξιά προειδοποιεί τήν Άριστερά νά συμμορφωθεί γιά νά μή χτυπηθούν οι ήρωικοί μας φαντάροι πίσώπλατα, καθόσον ή εθνική ένότητα ύποχρεώνει. Κομμουνιστές και πουζαντιστές ψηφίζουν κατά του Σουέζ στή Βουλή. Οι Γάλλοι μέσα στήν έγκαρτέρηση; ξέρονι ότι τίποτε δέν μπορούν ν' αλλάξουν. 'Η Γαλλία διπλώνεται σέ έγνοιες έπαρχιακές. Άναρωτιέται πώς θά μπορούσε νά ύποστει τήν ιστορία μέ τό λιγότερο κόστος, πώς νά μή βραχεί περνώντας άνάμεσα άπ' τίσ σταγόνες τής βροχής. Δέν ύπάρχει ζήτημα νά φτιάξει τήν ιστορία. Οι διανοούμενοι τής, ό Τύπος, τά σαλόνια σχολιάζουν τίσ ήλίθιες άποφάσεις πού άλλοι έπήραν, πίο δυνατοί. Κανείς δέν δέχεται τίσ συνέπειες όσων πραγματικά ήθελε. 'Ο πρωθυπουργός έχει τήν ύπερηφάνεια νά γνωστοποιήσει ότι συνομίλησε τήν προηγούμενη στό τηλέφωνο μέ τόν Άμερικανό πρόεδρο προσωπικώς. Αίσθηση στήν αίθουσα, και άλλωστε ή τελευταία άμερικανοσοβιετική πρωτοβουλία έμπνέεται από τίσ γαλλικές προτάσεις.

Άς είμαστε όμως άκριβείς. Μας φέρατε τήν έξωτερική πολιτική τής 4ης Δημοκρατίας στό πλαίσιο τής 5ης, τήν 4η χωρίς τή Βουλή, τή διεθνή δουλικότητα χωρίς τήν έσωτερική ζύμωση, χωρίς τόν πνευματικό άναβρασμό, τίσ κονταρομαχίες και τόν Τύπο γνώμης. Χωρίς τίσ έφημερίδες *Combat*, τόν *Parisien*, χωρίς τόν Ζάν Πώλ Σάρτρ. Ύσσωρεύουμε έτσι τά μειονεκτήματα χωρίς τά πλεονεκτήματα. Πλήτταμε πολύ βεβαίως επί Ντέ Γκώλ αλλά ώστόσο ή Γαλλία ύπήρχε. Καί οι δημοσιογράφοι μας δέν ήταν ύποχρεωμένοι νά διαβάζουν τίσ άνακοινώσεις του Πεντάγωνου κάτω από έναν φοίνικα γιά νά πληροφορηθούν γιά τίσ έπιχειρήσεις του δικού μας έκστρατευτικού σώματος. Άλλοτρίωση. Τό Σουέζ ήταν μιά μικρή βλακεία αλλά ήταν δικιά μας. Σέ τούτη έδώ τήν πελώρια έπιχείρηση δέν πρόκειται νά εισπράξουμε συγγραφικά δικαιώματα ούτε οικονομικά ούτε έμπορικά ούτε πολιτικά. Ταπεινώση. Νά 'μαστε ξανά στό ΝΑΤΟ, στό ίδιο επίπεδο μέ τήν 'Ιταλία, χωρίς όμως τήν μεσογειακή της πολιτική και τά Β52 επιπλέον.

Γιατί αυτό τό ξέσπασμα; Αιτή ή έπιστροφή μέ μικρά πηδαματάκια γιά νά σώσουμε τήν τιμή τής «μουσικούλας» του; Γιά τό λόγο ότι έπαναλαμβάνουμε τήν άθηναική συμπεριφορά, αλλά και αιτή τής Τέταρτης Δημοκρατίας και του παλιού Γαλλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος (SFIO) σέ σχέση μέ τήν Οθάσιγκτον; Πρέπει νά προσκολληθούμε στή Ρώμη γιά νά τήν έπηρεάσουμε από τά μέσα.

Ρεφραίν: Άν δέν είμαστε παρόντες στά συμβούλια πού άποφασίζουν, τύπου ΝΑΤΟ ή όποιοδήποτε άλλο, θά βρισκόμαστε στό περιθώριο γιατί ό αυτοκράτορας δέν θά έπαιρνε ύπόψη του τίσ φωτισμένες μας συμβουλές.

Άποτέλεσμα: 'Η περιθωριοποίηση πού θά έπέλθει διαδοχικά, μετά από μάταιες προσπάθειες. Γιατί νά έγκαταλείψουμε τή στάση των Λουδοβίκων πού λέει: «'Ο βασιλιάς είναι αυτοκράτορας στό βασιλείο του», και άν ή αυτοκρατορία σφετερίζεται τά προνόμια μου ή άντιμάχεται τά συμφέροντά μου, τόσο τό χειρότερο γι' αυτή, δέν τής όφείλω τίποτα; 'Η γαλλο-άμερικανική συμμαχία γιά τόν Ντέ Γκώλ ήταν μιά κλασική ένωση, περιστασιακή, περιορισμένη στό χώρο και στό χρόνο άνάμεσα σέ δύο κυρίαρχες όντότητες. Προσδώσατε στήν Άτλαντική Συμμαχία μιά πρωτοκαθεδρία, όλική, σχεδόν μυστική, συνδεδεμένη μέ τήν έμπειρία μιάς γενιάς, τόν άπελευθερωτή Άμερικανό πεζοναύτη του '44, μέ τό αίσθημα ένός ιστορικού χρέους πού πρέπει νά πληρωθεί, μιάς ήθικης άξίωσης στήν όποία ύποχρεώνει νά άνταποκριθούμε.

'Ο Φρανσουά Μιτεράν στρατεύθηκε σ' αυτόν τόν πόλεμο από τόν Αύγουστο. "Όχι γιατί τό άπαίτησε ό ΟΗΕ (τό Συμβούλιο Άσφαλείας «έπέτρψε» αλλά δέν ύποχρέωσε κανένα από τά μόνιμα μέλη του, δείτε τήν ΕΣΣΔ ή τήν Κίνα, πού ύπήρξαν άλληλέγγυοι αλλά άπέχουν) αλλά γιατί του τό ζήτησε ό Λευκός Οίκος. «'Η Συμμαχία είναι δυσπόστατη. "Όχι μόνο όταν έχουμε άνάγκη τους Άμερικανούς αλλά και όταν οι Άμερικανοί μας έχουν άνάγκη». Άρα πρέπει να πληρώσουμε τό αντίτιμο. 'Ο φόρος: δέκα χιλιάδες άνθρωποι. Πενταροδεκάρες. Θυμόσατε —τό είχα από πολύ καιρό ξεχάσει— ότι ό Μιτεράν είχε άντιταχθεί στήν έξοδο από τό ΝΑΤΟ τό 1965, όπως και οι Λεκανυέ και Ντενιό τής έποχής, όπως τό UDF (του Ρ. Μπάρ) σήμερα. Αιτοί έδώ οι άνθρωποι τό 1966 θά έστελναν ένα γαλλικό σύνταγμα νά πολεμήσει στό Βιετνάμ πίσω από τόν Τζόνσον και τόν Οδεσμορλάντ, όπως πολλοί άλλοι σύμμαχοι. Μίσησαν και έξύβρισαν τόν Ντέ Γκώλ γιά τόν λόγο του στήν Πνόνι Πένχ. Καί στό Βιετνάμ τό δίκαιο έπρεπε νά ύπερασπισθεί, ή Δύση, ή Δημοκρατία, ή τιμή, ένάντια στον «κινεζο-σοβιετικό έπεκτατισμό». Κατά τή διάρκεια τής Τέταρτης Δημοκρατίας ύπήρξε ένα γαλλικό τάγμα στήν Κορέα, υπό άμερικανική έπιχειρησιακή διοίκηση, υπό τήν αιγίδα του ΟΗΕ. Περιεργη, ή μήπως όχι, ή σιωπή πού περιβάλλει τό προηγούμενο τής Κορέας, τί φοβόμαστε;

Γιά νά παραστήσουμε ότι είμαστε πρώτοι σέ μιά άποκλειστικά άγγλο-σαξονική ζώνη έπιρροής, σ' αυτόν τόν Κόλπο όπου κανένας δέν μας κάλεσε, διαλύσαμε τίσ θέσεις μας εκεί πού έχουμε δεσμούς και άμεσα συμφέροντα: Λίβανος, 'Ιορδανία, Άλγερία, Τυνησία, κ.λπ. 'Ο ύπερ-άτλαντικός μας άρχηγός έμπαίζει αυτές τίσ χώρες, πού είναι τόσο μακριά από τή δική του, τόσο κοντά στή δική μας, και έμεις αναλαμβάνουμε νά εκπληρώσουμε τίσ προτεραιότητές του, μέ τό νά υπαγάγουμε τίσ δικές μας στά σχέδιά του. Ταυτόχρονα, θυσιάζουμε τήν πολιτική γειτονία μας και τά εθνικά μας συμφέροντα στήν έξωτερική πολιτική μιάς ύπερδύναμης, πού έδώ και δέκα χρόνια ποτέ δέν έκρυψε ότι σχεδίαζε μιά διαρκή στρατιωτική έγκατάσταση στον Κόλπο, γιά νά έλέγχει καλύτερα τήν παραγωγή και τό σύστημα προσδιορισμού τής τιμής του πετρελαίου.

'Αρνούμαι νά ύποτάξω τήν παγκόσμια πολιτική τής Εύρώπης, πού ό πολιτισμός της βασι-

Παράδειγμα άπονέκρωσης και ρατσιστικής άλαζονείας: κάθε Άραβας γιά μας είναι μουσουλμάνος, κάθε μουσουλμάνος είναι ισλαμιστής, κάθε ισλαμιστής είναι φανατικός. (...) 'Εμείς βέβαια είμαστε ό 'Ορθός Λόγος, τό δίκαιο, ή έλεύθερη σκέψη, χωρίς παρωπίδες.

ζεται στο χρόνο, στην πολιτική των ΗΠΑ, πού ο δικός της πολιτισμός βασίζεται στην έκταση. Η κυβερνητική Αμερική δεν έχει μία ιστορική θεώρηση της ανθρώπινης ιστορίας. Της κοστίζει πολύ να παραδεχτεί ότι υπάρχουν κι άλλες μνήμες, κι άλλες ιστορίες πέρα από τη δική της. Αποτέλεσμα, μία δραματική αναρμοδιότητα απέναντι στις κρίσεις του Τρίτου κόσμου. Η φύση των πραγμάτων και των συγκρούσεων ξεφεύγει από τους Αμερικανούς ιθύνοντες. Γνωιάζονται μόνο για τό πώς. Θά ήταν απελπιστικό αν οι Εύρωπαίοι, εμείς, γινόμαστε δημιοι αυτής της κραυγαλέας αναρμοδιότητας. Νά βάζεις ένα αεροπλανοφόρο ενάντια σ' ένα μαχαίρι είναι εν γένει αναποτελεσματικό. Δεν είναι δυνατό τό Ίσλάμ νά αντιμετωπίζεται σά νά ήταν ένας «στόχος», και δεν λύνεται ένα πρόβλημα πολιτισμού μέ τεχνικούς δρους.

Ζηλεύω τίς ΗΠΑ και τίς θαυμάζω. Είναι ή μόνη χώρα όπου μπορείς νά αισθάνεσαι υπερήφανος χωρίς νά κατηγορείσαι από τούς άλλους ως στενόκαρδος εθνικιστής. Όμως, ένας θεός ξέρει ότι είναι δέκα φορές πίο στενόμυαλοι και εθνικιστές από μās. Ό Αντρέ Φοσσάρ τό είπε πολύ ώραία: Υπάρχουν δύο εθνικισμοί στή Γαλλία, ό εθνικισμός της γής και ό εθνικισμός του ούρανοϋ. Ό Πεταίν κι ό Ντέ Γκώλ. Η Γαλλία στους Γάλλους ή Γάλλος είναι όποιος μπορεί. Η σύγχυση ανάμεσα στον συμβιβασμένο και τόν πατριώτη δεν μου φαίνεται μόνο άγνοια της ιστορίας αλλά και έγκλημα έναντίον του πνεύματος. Είναι σάν νά συγγείεις τόν φεουδάρχη γαιοκτήμονα μέ τούς ξεβράκωτους του Βαλ-

μύ, τόν δασίλογο μέ τόν αντιστασιακό, τό νερό και τή φωτιά. Ζούμε σέ μία παράξενη εποχή, στην όποία όποιος δεν θέλει νά βλέπει τίς ένοπλες δυνάμεις της χώρας του νά ύπακούουν στις διαταγές μιάς τρίτης χώρας, όνομάζεται «έθνικιστής». Αν οί διεστραμμένοι εφτιαχταν τούς νόμους, θά χαρακτηρίζαμε ως κομπλεξικό πουριτανό όποιον δεν βίαζε μικρά κοριτσάκια στις πλατείες. Αν οί γκάγκστερ ήταν οί ιθύνοντες, θά θεωρούσαμε νομιμόφρονες όποιους δεν πυροβολούσαν τίς γηραιές κυρίες καταμεσής στό δρόμο. Σήμερα οί τρελοί βασιλεύουν και λένε τήν αλήθεια. Θά μέ πούνε λοιπόν «άρχαϊκό». Άλλά ό τρελός δεν είμαι εγώ. Γιατί για τήν Εύρώπη πρόκειται. Τό ώραίο όνειρο του 1992 καταρρέει μπροστά στα μάτια μας. Η Γαλλία μειώνεται, ή Εύρώπη διώχεται από τό μεγάλο παγκόσμιο παιχνίδι.

Ό Ζωρές όπως κι ό Ντέ Γκώλ ρίχνουν τή σκιά τους σ' αυτή τήν περιπέτεια. Διπλό πένθος. Θά έλεγα περιοδικό. Ό Σεβενεμάν τό κατέστησε σαφές. Ό γαλλικός σοσιαλισμός μοιάζει μέ τόν φοίνικα πού ανασταίνεται άπ' τίς στάχτες του κάθε εικοσι χρόνια: 1905-1920, 1920-1940, 1945-1971, 1971-1991.

Δέν ξέρω αν πρέπει νά δραματιζόμαστε κάποιον εύτυχισμένο Σίσυφο, κάποιον συνετό Προμηθέα ή κάποια λαϊκιά Κασσάνδρα. Νά τό κουβεντιάσουμε. Άλλά ό καθένας ξέρει πού τελειώνουν τά ψέματα. Έτσι δεν είναι;

Δημοσιεύτηκε
στον *Nouvel Observateur*
Μετάφραση Α.Κ.

Εύφωια σημαίνει νά απομυθοποιεί κανείς τούς μύθους και νά ξεκαθαρίζει τά λόγια του. Ό μύθος μεταμορφώνει τήν ιστορία σέ φύση.

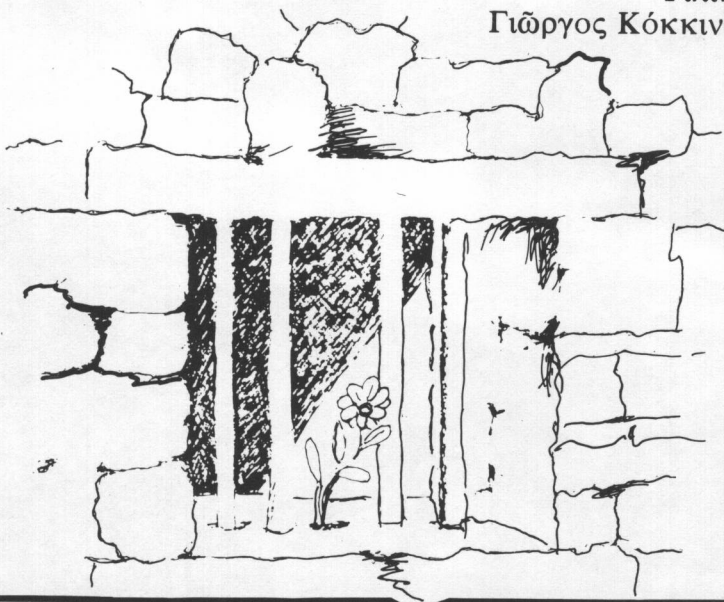

Λήψεις, καταλήψεις, αντιλήψεις

Ἀγαπητέ Πολίτη,

Διαβάζοντας τό ἄρθρο τοῦ κ. Ἄ. Ἐλεφάντη στό τεῦχος 110, σελ. 25 - 30 («Μαθητικό κίνημα») ξνίωσα τήν ἀνάγκη νά καταγράψω καί νά μεταδώσω τή δική μου ἐμπειρία ἀπό τό κίνημα τῶν καταλήψεων, τό ὁποῖο προσπάθησα νά παρακολουθήσω ὄχι ὡς μαχόμενος συμπαραστάτης μόνο ἀλλά καί ὡς κριτικά τοποθετημένος θεατής. Ὅσα καταγράφονται στό κείμενο πού σᾶς στέλνω μπορεῖ νά φαίνονται ἐμπαθή, πομπώδη καί δραματικά, νομίζω ὡστόσο ὅτι ἀπηχοῦν γενικότερες ἐνστάσεις ὄχι μόνο γιά τόν ἰδεολογικό προσανατολισμό τῶν μαθητῶν ἀλλά καί γιά τήν ὑστερόβουλη, κατά τή γνώμη μου, ὑπεράσπιση τοῦ κινήματος τῶν καταλήψεων ἀπό μέρους μας. Πάνω ἀπ' ὅλα, τό κείμενο αὐτό ἔχει χαρακτήρα αὐτοκριτικό. Καί θά ἤθελα ἄρκετοῖ συνάδελφοι καθηγητές νά μπορούσαν νά κοιτάξουν ἀφτιασίδωτο τό μίζερο πρόσωπό τους στόν καθρέφτη.

Φιλικά
Γιώργος Κόκκινος

Ἀναρωτιέμαι τοῦτες τίς μέρες: Οἱ ἐξεγερμένοι ἐφηβοί κατέλαβαν ἄραγε τά παραπήγματα τῶν ἡγεμονικῶν συμβόλων (= σχολεῖα) ἤ τά μέσα μας Χειμερινά Ἀνάκτορα; Θρυμμάτισαν τήν ὑλικότητα τῶν θεσμῶν ἤ τό δυναμικό τους φορτίο; Μένω μέ τό ἐρώτημα ἀναπάντητο.

Ἔνα, ὡστόσο, εἶναι βέβαιο: Ἡ ἐφηβεία ἀρχισε νά ἐννοεῖ τή σημασία καί τή χρήση τῶν ρημάτων *συνειδητοποιῶ, ἐξεγείρομαι, ἀπαιτῶ*. Δέν εἶναι ὅμως ἀκόμη σέ θέση νά ἐννοήσει τά ρήματα *ὀνειρεύομαι, χειραφετοῦμαι, ἡγεμονεύω*.

Παρατηρήστε τήν.

Φορᾶ τό προσωπεῖο τῆς ἀλαζονείας. Ναρκισσεύεται. Ἡ ἐνοχή της γιά μιᾶ ὑπερηφάνεια, πού ποτέ δέν κατέκτησε, μετατρέπεται σέ πρωτόγονη συμβολική βία. Γίνεται ὀλοκληρωτική. Περιφράσσει τό Λόγο. Νομίζει ὅτι ζεῖ στό ρυθμό μιᾶς νέας καρδιάς, ὅτι μυρίζει τό ἀρωμα μιᾶς παρθένας ἐποχῆς. Κρατᾶ τά τύμπανα ἐνός γελοίου κλεφτοπόλεμου.

Ἡ ἐφηβεία αὐτή ἐκκρίνει τό Kitsch μέ τήν κανονικότητα καθημερινῆς πράξης. Εἶναι φερέφωνο στοιχειωμένων ἐξεγέρσεων, συντηρεῖ μιᾶ μαζική οὐτοπία πού γίνεται ὑστερία γιά τό στοιχειῶδες καί ἀπτό, χαρακτηρίζεται ἀπό λαγνεία τῆς ἐξουσίας, προϊόουσα ἀφασία, συντεχνιακή λογική, κουλτούρα ἀπαρτιζόμενη ἀπό ἀξίες μιᾶς χρήσης.

Ἡ ἐφηβεία αὐτή δραματίζεται Πήγασους λευκοῦς πού ὀδηγοῦν σέ παστέλ οὐρανοῦς.

Ἡ ἐφηβεία αὐτή εἶναι ντυμένη στά ρός: τερατόμορφο βρέφος. Σκλάβος ταυτόχρονα καί ἐξουσιαστής μιᾶς λιμνάζουσας μητέρας - παράδοσης.

Τότε γιατί ἡ ἐξέγερση, τότε γιατί ἡ ὑστερόβουλη ἀπό μέρους μας καλλιέργεια ἐνός χειραφετημένου μύθου, μιᾶς ἐπιστροφῆς στόν πόλεμο τῶν γενεῶν, μιᾶς φουτουριστικῆς ὀφθαλμαπάτης;

Ἡ ἐφηβεία αὐτή ἀναζητεῖ τή βασιλική ὁδό πρὸς τήν ἐνσωμάτωση, χαράζει τά ἴχνη ἐνός μαζικοῦ σχολεῖου πού δέν θά ἔχει στόχο τήν ἐμπέδωση μιᾶς πλουραλιστικῆς παιδείας πολλῶν πολιτισμικῶν παραδόσεων ἀλλά τήν ἐνεργοποίηση μαζικῶν ἐκμαγεῖων ἐσωτερικεύσης τοῦ ἡγεμονικοῦ ἐργαλειακοῦ λόγου. Δέν ἀγωνίζεται γιά τό θρόνο τοῦ βασιλιᾶ ἀλλά γιά τό δικαίωμα τοῦ δούλου νά ἐπιλέγει τά δεσμά του.

Μά οἱ φύλακες φοβήθηκαν καί τρέχουν νά κρυφτοῦν στά ὀστεοφυλάκια τῶν ἱερῶν παραδόσεων, νομίζοντας πολιορκητικό κριοῦ τή λεξιλαγνεία τῶν ἀριστεριστικῶν νεανικῶν συνθημάτων.

Κι ἐμεῖς, οἱ αἰώνιοι θεατές, οἱ ἄσπιλοι διανοούμενοι, πού κολυμποῦμε σάν χέλια στό τέναγος τῆς μετανεωτερικῆς κουλτούρας, ἀποθώντας στίς πιό βαθιές σπηλιές τοῦ ἀσυνείδητου τή φλόγα μιᾶς ρήξης, ἐμεῖς πού πλάθουμε τοῦς μύθους καί φωτογραφίζουμε :ά δνεῖρα, ἔχοντας ἄμεση ἀνάγκη τόν «καθαρό» ἀέρα τῆς νεανικῆς ἐξέγερσης, διαστρέψαμε τό νόημα τῆς ἐφηβικῆς κραυγῆς, φορτίζοντάς τήν μέ πνεῦμα ἀνατροπῆς γιά νά ὀλοποιήσει, ἔστω καί συμβολικά, τά φαντάσματα τῆς δικῆς μας πολιτικῆς ἀναπηρίας.

Καί κάτι ακόμα

Πέστε μου, αλήθεια, σέ τί θά χρειαζόταν «ένας φαρμακοποιός πού διανυκτερεύει» σ' ένα σχολείο στό όποιο τό 30% τών μαθητών κάθε τμήματος ίσορροπεί μεταξύ άνοιγας καί σοβαρής δυσλεξίας, χωρίς κανείς νά τολμά τόσα χρόνια νά προφέρει άκόμα καί τούς όρους πού περιγράφουν τό πρόβλημα, μήπως καί θίξει πελατιακές σχέσεις, γονικές ευαισθησίες, συντεχνιακές πρακτικές, κοινωνικές αναλησιές;

Ντρέπομαι έπειδή στά τμήματα πού διδάσκω ιστορία, μετά από τόσους μήνες, δέν έχω άκόμα καταφέρει νά επιτύχω τό παραμικρό, μέ αποτέλεσμα κάθε φορά πού παίρνω στά χέρια μου ένα μαθητικό γραπτό καί νομίζοντας ότι κοιτώ τόν έαυτό μου στόν καθρέφτη, νά φορτώνω στην καμπούρα μου πλήθος κατηγορίες καί άναθέματα.

Θά μου πείτε, άνελαστικές άναγωγές, καλβινιστική νοοτροπία, ύφέρπων σαδομαζοχισμός.

Ίσως. Άλλά τά μάτια τών παιδιών είναι τό δικαστήριό μας, άφού δέν τολμάμε ν' άγγίξουμε τίς συλλογικές μας πληγές.

Γ' αυτό σάς στέλνω ένα διαγώνισμα ιστορίας, παρ' όλες τίς ήθικές μου άναστολές. Για νά μιλήσουμε μέ τή γλώσσα τών δεδομένων κι όχι μέ προκατασκευασμένα έπιχειρήματα ιδεολογικών συρμών.

Τόσο εύκολο είναι λοιπόν νά καταβάλεις τούς γέροντες; Δηλαδή δέν έχεις παρά νά τούς έμπνεύσεις τό φόβο πώς δέν μπορούν νά επιτελέσουν μέ τό δέοντα τρόπο τά πατρικά τους καθήκοντα;

Είμαστε άναγκασμένοι, παρ' όλ' αυτά, νά έλπίζουμε. Ν' άναζητούμε μιά έφηβεία πού θά πεί όχι σ' αυτόν, τόν κυρίαρχο σήμερα, κουρελοποιοό συμβολικό πατέρα, πού ή όρασή του έξαντλείται στό όλοκαύτωμα ενός Μεσολογγίου, καί όχι σέ κάθε συμβολικό πατέρα.

Ν' άναζητούμε μιά έφηβεία μαθητευόμενων μάγων. Μιά έφηβεία πού θά μάχεται για τό άδύνατο, αναλύοντας μέ ζήλο έντομολόγου τήν ύφή καί τά όρια του έφικτού.

Γιώργος Κόκκινος

11-2-91
Διαγώνισμα: Ιστορία (τάξη Β') γυμνασίου
[Redacted]
1) ΤΙ ΧΡΗΟΦΗΪΖΕΤΑΙ ΔΙΑ ΤΟ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΈΡΓΟ, ΤΟΥ ΙΣΤΙΟΝΟΥ.

2) ΠΙ ΠΟΣΑΝ, Η ΞΗΝΑΤΗ.

1) ΕΓΩ "ΝΟΜΗΣΟ ΠΟΣ ΈΚΑΝΕ ΠΟΛΥ ΜΟΛΑΪ που έκανε αυτό το έργο για να σούση το κόσμη που δεν είχαν τρώφημα να ζησουν αυτή και τα παιδιά τους. Άλλα ομοσ θελα να τρώρες για τους στρατιοτε διατή δεν θα είχαν εή νοση η νοσ πη δεναν στο πόλεμο. Οισθακός ηθελενα πολεση δηνατά μετους άντρες του αλλα πολεμουσε και ποση άντρες σκωτόνονταν στη μάχη.

2) Η ΞΗΝΑΤΗ ηταν Ιστια νός, οθεμη σ τακτής, ο Διοκηθης, ο Ρεβα

Η ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ Η ΑΝΕΡΓΙΑ

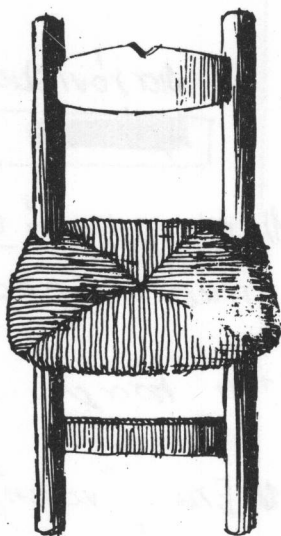
Έπιπτώσεις στην αγορά εργασίας

του Λάκη Δεδουσόπουλου

Η πρόσφατη κρίση του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος δημιούργησε ένα φαινόμενο μοναδικό στην μεταπολεμική οικονομική ιστορία: την μαζική ανεργία, τον αποκλεισμό εκατομμυρίων ανθρώπων από την εργασία. Τά τελευταία δεκαπέντε χρόνια η ανεργία όχι μόνον αυξήθηκε με ταχύτατους ρυθμούς αλλά και παρουσιάζει μία εξαιρετική ανθεκτικότητα, διατηρούμενη σε ύψηλά επίπεδα. Παράλληλα, έχει αυξηθεί ή μέση διάρκεια της ανεργίας, ο χρόνος, δηλαδή, αποκλεισμού των ανέργων από την εργασία. Δεν είναι τυχαίο, συνεπώς, τό γεγονός ότι τό σημαντικότερο αποτέλεσμα της πρόσφατης κρίσης θεωρήθηκε ή ανεργία και ή περιθωριοποίηση ενός σημαντικού τμήματος του εργατικού δυναμικού.

Τό φαινόμενο είναι πρωτοφανές για την λειτουργία του συστήματος από τό τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου αλλά δέν είναι ανεπανάληπτο στην ιστορική διαδρομή του καπιταλισμού. Οί αναμνήσεις της μεγάλης κρίσης του τέλους της δεκαετίας του 1920 έχουν άπαμβλυνθεί σ' έναν κόσμο που θέλει νά σβήσει από την συνείδησή του την ιστορική μνήμη. Πολύ δέ περισσότερο, όταν ή κεϋνσιανή πολιτική ρύθμιση της συνολικής ζήτησης, οί θεσμοποιημένες παρεμβάσεις του μεταπολεμικού κράτους εϋμερίας, ή κοινωνική ειρήνευση και ή συναίνεση στις βασικές αρχές συσσώρευσης του κεφαλαίου (παραγωγισμός, καταναλωτισμός, συμμετοχικοί θεσμοί βασισμένοι στην έμμεση εκπροσώπηση, τεχνοκρατισμός) έδειχναν την δυνατότητα ενός καπιταλισμού χωρίς κρίσεις, χωρίς έντονες ταξικές αντιθέσεις, ενός καπιταλισμού του οποίου ή σταθερή, καθημερινή, βελτίωση ήταν όχι μόνον επιθυμητή αλλά και πραγματοποιήσιμη.

Η μαζική ανεργία έθεσε τέλος στις αυταπάτες αυτού του τύπου και δημιούργησε νέες. Η ένοχή της κοινωνίας προσωποποιήθηκε στα έπιμέρους άτομα, τό έγκλημα άποδόθηκε στα ίδια τά θύματα: για την ανεργία θεωρήθηκαν ως υπεύθυνοι οί άνεργοι και οί εργαζόμενοι στό σύνολό τους, για την

«παραοικονομία» υπεύθυνοι θεωρήθηκαν εκείνοι που άναγκάστηκαν νά εργασθούν στα άσαφή όρια ανάμεσα στό έπίσημο, τό αναγνωρισμένο από τό κράτος και την συμβατική οικονομική σκέψη, και τό άνεπίσημο, τό άδιερεύνητο, ανάμεσα στό τυπικό και τό άτυπο.

Όμως, αν ή μαζικότητα των ανέργων, ή επανεμφάνιση της φτώχειας και της άπόλυτης άνέχειας συγκέντρωσαν από την αρχή την προσοχή των οικονομολόγων, των πολιτικών και των κρατικών λειτουργών, οί λοιπές διεργασίες που συνόδευαν και συνοδεύουν την ανεργία, οί λοιπές πτυχές της κρίσης δέν έγιναν έγκαίρως κατανοητές. Γιατί διά της ανεργίας, και πολύ περισσότερο διά της άπειλης της ανεργίας, εξασφαλίστηκε ή κοινωνική ύποταγή στην διαδικασία αναδιάρθρωσης του κεφαλαίου, στην αναπροσαρμογή και μορφοποίηση των νέων παραγωγικών διαδικασιών και στην νέα μορφή των οικονομικών, πολιτικών και ιδεολογικών σχέσεων έξουσίας ανάμεσα στην εργασία και τό κεφάλαιο.

Η διαδικασία αναδιάρθρωσης του κεφαλαίου περιλαμβάνει ή μάλλον προϋποθέτει και την ριζική αναδιάρθρωση της αγοράς εργασίας. Η αγορά εργασίας που φαίνεται νά διαμορφώνεται μέσα από την κρίση και την αναδιάρ-

θρωση έχει διαφορετικά χαρακτηριστικά και ρυθμίζεται από ένα διαφορετικό θεσμικό πλαίσιο σε σχέση με τά χαρακτηριστικά και τούς θεσμούς που την όριζαν πριν από λίγα μόλις χρόνια. Ταυτόχρονα, όμως, διατηρεί τις βασικές λειτουργίες που έπιτελούσε τότε, λειτουργίες που στοιχειοθετούν κάθε αγορά εργασίας.

Τί έχει αλλάξει, τί έχει παραμείνει άμετάβλητο; Σκοπός των όσων ακολουθούν στό άρθρο αυτό και στα έπιόμενα, που, έλπίζω σύντομα, θά παρουσιασθούν στόν *Πολίτη*, είναι νά δώσουν έρεθίσματα για σκέψη και συζήτηση παρά άπαντήσεις, έστω και προσωρινές. Άλλωστε, τά ζητήματα τά όποια άναδεικνύονται μέσα από την διαδικασία της κρίσης είναι τόσο πολύπλοκα και ύπόκεινται σε πλήθος προσδιορισμών οικονομικού, πολιτικού και ιδεολογικού χαρακτήρα, ώστε κάθε προσπάθεια για όριστική άπάντηση νά είναι εκ των πραγμάτων έλλιπής και σχηματική.

Άνεξάρτητα από την ειδική μορφή της κρίσης και του μηχανισμού ή των μηχανισμών που την προκαλούν, ή κρίση στην αγορά εργασίας έμφανίζεται ως διακοπή της άποτελεσματικής έπιτέλεσης των δύο βασικών λειτουργιών, που καλείται νά φέρει εις πέρας ή αγορά εργασίας: την λειτουργία της κατανομής της κοινωνικής εργασίας σε συγκεκριμένες παραγωγικές δραστηριότητες και την εξασφάλιση εισοδημάτων που συνδέονται με την άπασχόληση και που έπιτρέπουν την βιολογική και κοινωνική άναπαραγωγή των εργαζομένων. Οί δύο αυτές λειτουργίες, αν και είναι στενά συνδεδεμένες, χαρακτηρίζονται από σημαντικά περιθώρια άυτονομίας, με τρόπο που νά μς έπιτρέπει νά μιλάμε για μία άντιφατική άρμονία: ή άποτελεσματική έπιτέλεση της πρώτης ούδώς διασφαλίζει την δεύτερη ενώ ή εξασφάλιση της δεύτερης ενδέχεται νά άκυρώνει την πρώτη.

Η κρίση, όταν περιορίσουμε την άνάλυσή μας στην αγορά εργασίας, μπορεί συνεπώς νά νοηθεί ως άποτέλεσμα της έντασης της διασαρμονίας άνάμεσα στις δύο αυτές λειτουργίες της αγοράς. Έτσι γίνονται κατανοητές σε

θεωρητικό επίπεδο οι πολιτικές προτάσεις που σκοπεύουν στην αντιμετώπιση της κρίσης: Η ενίσχυση του κατανομητικού ρόλου της αγοράς (πολιτική για την αύξηση της «ευκαμψίας» της αγοράς εργασίας) και η ενίσχυση των εκτός της αγοράς εργασίας θεσμικών μηχανισμών αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης (κράτος πρόνοιας, οικογένεια).

Δέν είναι τυχαίο ότι το κύριο αποτέλεσμα της κρίσης στην αγορά εργασίας, η μαζική ανεργία, εξετάζεται από την όπτική των δύο αυτών λειτουργιών. Το κρίσιμο ερώτημα που διαφαίνεται στο σύνολο σχεδόν των σχετικών αναζητήσεων αφορά το κατά πόσον η ανεργία συμβάλλει στην αποτελεσματικότερη κατανομητική λειτουργία της αγοράς, καθώς αποδιαιρώνει τις «ανελαστικότητες» των ισχυουσών θεσμικών ρυθμίσεων ή, αντίθετα, σε τί βαθμό θέτει σε κίνδυνο την κοινωνική συνοχή διακυβεύοντας την κοινωνική και βιολογική αναπαραγωγή μιάς σημαντικής μερίδας του πληθυσμού. Το γεγονός ότι η πρώτη προβληματική έχει κυριαρχήσει δηλώνει και την ήγemonική θέση που απέκτησε η άστική πρόταση, την έλλειψη ουσιαστικής αμφισβήτησης του κατανομητικού ρόλου της αγοράς εργασίας, την έλλειψη αμφισβήτησης αυτής της ίδιας της αγοράς εργασίας από τις πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις που, κατά τεκμήριο, την αμφισβητούν.

Είναι χρήσιμο, στο σημείο αυτό, να κάνουμε δύο επισημάνσεις: Πρώτον, ότι η αγορά εργασίας δεν αφορά το σύνολο των απασχολήσεων αλλά μόνον εκείνες που μεσολαβούνται από την σχέση της μισθωτής εργασίας. Είναι αναγκαίο, συνεπώς, μιλώντας για την κρίση και την αγορά εργασίας να λάβουμε υπόψη την ειδικότητα της δομής της απασχόλησης (που είναι ευρύτερη της έννοιας της μισθωτής απασχόλησης και της αγοράς εργασίας) και τις διασυνδέσεις που υπάρχουν ανάμεσα στην αγορά εργασίας και την δομή της απασχόλησης.

Δεύτερον, καταχρηστικά μόνο μπορούμε να μιλάμε για αγορά εργασίας στον ενικό αριθμό. Στην πραγματικότητα δεν υπάρχει μιά ενιαία αγορά εργασίας αλλά ένα άρθρωμένο και ιεραρχημένο σύνολο επιμέρους αγορών, που όρίζονται σε σχέση με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, παρουσιάζουν ειδικές ευαισθησίες στις λειτουργίες τους και μεταξύ των οποίων οι δυνατότητες ύποκατάστασης ή η κινητικότητα είναι περιορισμένες. Οι επιμέρους αγορές εργασίας έσωτερικεύουν με διαφορετικό τρόπο και διαφορετικούς ρυθμούς ή μιά από την άλλη την γενική κατάσταση απασχόλησης και ανεργίας, δείχνουν διαφορετικές ευαισθησίες στις έξωτερικές συνθήκες.

Ο κατακερματισμός της αγοράς εργασίας σε επιμέρους αγορές, σχετικά «στεγανοποιημένες» μεταξύ τους, με όριακή κινητικότητα των εργαζομένων, καθώς διαφέρουν οι απαιτήσεις των τεχνικών προδιαγραφών των θέσεων απασχόλησης, καθώς όρθώνονται φραγμοί γεωγραφικής απόστασης, ηλικίας, φύλου, εθνότητας, γλώσσας ή θρησκείας, συνεπάγεται τον αντίστοιχο κατακερματισμό των εργαζομένων. Ο βαθμός «στεγανότητας» μιάς αγοράς εργασίας εξαρτάται από την έσωτερική της όμοιογενοποίηση και την δυνατότητα άσκησης αποτελεσματικής πολιτικής αποκλεισμού προς τις εκτός αυτής συγγενικές αγορές. Η κρατική πολιτική ιστορικά στόχευσε σε μιά διαδικασία όμοιογενοποίησης της «έθνικής» αγοράς εργασίας. Όμως, αυτή η διαδικασία έμπεριέχει σημαντικές αντιφάσεις, εφόσον όμοιογειοποιεί ενώ ταυτόχρονα διαφοροποιεί, ένοποιεί ενώ ταυτόχρονα κατακερματίζει.

Με αυτές τις παραδοχές θά προσπαθήσω να δώσω στη συνέχεια ένα έλλοποποιημένο σχήμα για τις επιπτώσεις της κρίσης στην αγορά εργασίας της Ελλάδας στην δεκαετία του 1980. Ως έμπειρικό υπόβαθρο, ο αναγνώστης πρέπει να έχει υπόψη του ότι στην διάρκεια αυτής της περιόδου έχουν σημειωθεί οι εξής εξελίξεις:

Πρώτον, σημαντική αύξηση της ανεργίας, ιδιαίτερα των γυναικών και των νέων. Δεύτερον, σημαντική αύξηση του ποσοστού των άνεργων με διάρκεια ανεργίας πάνω από ένα χρόνο στο σύνολο των άνεργων. Τρίτον, μεγάλη αύξηση του δείκτη συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό και την απασχόληση. Τέταρτον, σταθεροποίηση και έλαφρά κάμψη του δείκτη συμμετοχής των άνδρων στο εργατικό δυναμικό. Και, τέλος, άρχική αύξηση και στη συνέχεια μεγάλη πτώση του δείκτη συμμετοχής των νέων άνδρων στο εργατικό δυναμικό.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, η κρίση φαίνεται να ενισχύει όρισμένα παραδοσιακά δομικά χαρακτηριστικά της κοινωνίας και των ύποσυστημάτων αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης που αναφέρθηκαν πιο πάνω σε σχέση με τους μηχανισμούς και τις λειτουργίες της αγοράς εργασίας: την συνεκτικότητα της ελληνικής πυρηνικής οικογένειας, την ύποτυπώδη ύπαρξη μηχανισμών του κράτους ένταξης, το σχετικά χαμηλό ποσοστό μισθοποίησης του εργατικού δυναμικού, την δυνατότητα προσφυγής σε «παραοικονομικές» ή παράλληλες δραστηριότητες που δίνει το ύψηλό ποσοστό αυτοαπασχολουμένων στα άστικά κέντρα και την ύπαιθρο.

Η οικογενειακή έλληλεγγύη εκδη-

λώνεται όσον αφορά την αγορά με διαφορετικούς τρόπους, καθώς η διαδικασία της κρίσης διαφοροποιεί τις επιπτώσεις της διαχρονικά. Άς υποθέσουμε ότι σε μιά πρώτη φάση η κρίση εκδηλώνεται με τον περιορισμό των προσλήψεων από τις έπιχειρήσεις και την αύξηση των έπλεγμένων (αύξηση ανεργίας). Η συνεκτικότητα της οικογένειας και το πλῆθος των οικογενειακών έπιχειρήσεων μικρού μεγέθους, που χαρακτηρίζουν την ελληνική οικονομία, θά όδηγήσει στην αύξηση του αριθμού των έπλεγμένων «συμβοηθούντων μελών», όστε σε πρώτο στάδιο η κρίση θά εκδηλωθεί με την αύξηση της ύποαπασχόλησης παρά με την αύξηση της ανεργίας.

Η παράταση της κρίσης θά έχει σημαντικές επιπτώσεις, σε δεύτερο στάδιο, έπί του πραγματικού οικογενειακού εισοδήματος. Η διέξοδος της απασχόλησης στην οικογενειακή έπιχειρήση καθίσταται σταδιακά ανεπαρκής, και ο αριθμός των μελών της οικογένειας που αντιμετώπιζουν την είσοδο στην αγορά εργασίας με σκοπό να συμπληρώσουν ή να έποκαταστήσουν τά διαφεύγοντα εισοδήματα αυξάνεται. Πρόκειται για την μαζική είσοδο κατηγοριών του πληθυσμού που παραδοσιακά έχουν έποκληθεί «δευτερεύοντες» εργαζόμενοι, δηλαδή οι γυναίκες (κυρίως οι έγγαμες) και οι νέοι. Στο δεύτερο στάδιο της κρίσης, συνεπώς, η ανεργία αυξάνεται με ταχείς ρυθμούς, με παράλληλη αύξηση των δεικτών συμμετοχής του πληθυσμού στο εργατικό δυναμικό, ιδιαίτερα για τις κατηγορίες των νέων και των γυναικών, ενώ ο δείκτης συμμετοχής των άνδρων παρουσιάζει στασιμότητα ή και έλαφρά κάμψη.

Το τρίτο στάδιο της κρίσης χαρακτηρίζεται από το λεγόμενο «άποτέλεσμα έπογοήτευσης», δηλαδή από την συναίσθηση του μάταιου της ανάγκης εργασίας, καθώς η κατάσταση της ανεργίας παρατείνεται. Στο τρίτο στάδιο το άποτέλεσμα έπογοήτευσης αφορά όλες τις κατηγορίες του εργατικού δυναμικού και έξισορροπεί ή και υπερβαίνει το άποτέλεσμα της ένταξης των κατηγοριών των δευτερευόντων εργαζομένων στο εργατικό δυναμικό. Άποτέλεσμα είναι η σταθεροποίηση ή έλαφρά κάμψη του ποσοστού ανεργίας, που όμως είναι πλασματική και όχι πραγματική, εφόσον τά όρια μεταξύ άνεργου και μί ένταξιμένου στην αγορά εργασίας καθίστανται έξαιρετικά έμφίβολα και έσαφη.

Στο στάδιο αυτό μπορούμε να εισάγουμε στην έναλύσή μας την κρατική πολιτική και να έντοπίσουμε τις φάσεις που την χαρακτηρίζουν. Οι πρώτες ένδείξεις της έπερχόμενης κρίσης αντιμετώπισθηκαν με μιά ολιανει κενύσινη πολιτική αυξημένων κρατικών

δαπανών. Έχει σημασία να δομει τήν ειδικότητα αυτής τής πολιτικής. Η άνεπαρκής ύποδομή τών μηχανισμών του κράτους εϋμερίας μπορούσε να άποτελέσει, στην πρώτη φάση, κίνητρο για τήν ριζική αναδιάρθρωση και επέκτασή τους. Η λύση που προκρίθηκε ήταν ή όριακή βελτίωση τής ύπαρχουσας ύποδομής ενώ ρόλο κοινωνικής πολιτικής διαδραμάτισε ή επέκταση τής άπασχόλησης στον ευρύτερο δημόσιο τομέα. Στην πρώτη φάση συνεπώς ή δράση του Δημόσιου ενίσχυε τήν εκτός άγοράς εργασίας άπορρόφηση του εργατικού δυναμικού, έτεινε προς τήν ίδια κατεύθυνση με τήν δράση τών οικογενειακών επιχειρήσεων και, συνεπώς, κατέληγε στον περιορισμό τής άνοικτής άνεργίας.

Στήν δεύτερη φάση τό κράτος αντιμετώπιζε όξεία δημοσιονομική κρίση. Αν και συνεχίζει τό είδος τής παρέμβασης τής προηγούμενης περιόδου, αυτή ποσοτικά είναι μικρότερη και

αυξανόμενα άνεπαρκής. Συνεπώς, ή κρατική παρέμβαση καθίσταται άνικανή να αντιμετώπισει τόν μεγάλο άριθμό τών νεο-εντασσομένων στην άγορά εργασίας ενώ, ταυτόχρονα, ή υιοθέτηση μιās περιοριστικής εισοδηματικής πολιτικής ενίσχυε τό κίνητρο για μεγαλύτερη ένταξη στην άγορά εργασίας ομάδων του πληθυσμού, καθώς έθιγε τό πραγματικό οικογενειακό εισόδημα.

Στήν δεύτερη φάση εισάγονται σε μεγαλύτερη κλίμακα οί μερικές έπεμβάσεις στην άγορά εργασίας ενώ σταδιακά εγκαταλείπεται ή άσκηση συνολικής μακροοικονομικής πολιτικής για τήν άπασχόληση, με τήν παράλληλη διατήρηση μιās εξαιρετικά περιοριστικής εισοδηματικής πολιτικής. Αύτή ή τάση κυριαρχεί στην τρίτη φάση τής κρίσης, με άποτέλεσμα μιā οϋδέτερη επίπτωση τής κρατικής παρέμβασης επί του ποσοστού άνεργίας.

νο άναζήτησης για εργασία, ιδιαίτερα όταν ύπάρχει οικογενειακό εισόδημα από εργασία ή από άλλες πηγές. Από τήν άποψη αυτή, ή αύξημένη οικογενειακή άλληλεγγύη άναμένεται να επιδράσει αύξητικά επί του μεγέθους τής άνεργίας μακράς διάρκειας. Κατά κάποιον τρόπο, ή οικογενειακή συνοχή ενέχει, στην Ελλάδα, τόν ρόλο τών εισοδηματικών ενισχύσεων που παρέχουν οί μηχανισμοί του κράτους εϋμερίας.

Από τήν άλλη πλευρά, ή οικογενειακή συνοχή επιτρέπει σε μέλη τής οικογένειας, τούς νέους και τίς γυναίκες ιδιαίτερα, να διατηρήσουν μιā διαφορούμενη θέση ως προς τήν ένταξή τους στην άγορά εργασίας. Έπιτρέπει δηλαδή μεταβάσεις από τήν κατάσταση του μη ένεργου στην κατάσταση τής άπασχόλησης και αντιστρόφως, χωρίς να μεσολαβεί ή κατάσταση τής άνεργίας ή, τουλάχιστον, τής παρατεταμένης άνεργίας.

Η δεύτερη αυτή άρνητική επίδραση τής οικογενειακής συνοχής επί του επιπέδου και τής διάρκειας τής άνεργίας άναμένεται να σχετίζεται με τήν ηλικία, τό φύλο, τό επίπεδο εκπαίδευσης και τεχνικής - επαγγελματικής κατάρτισης και έμπειρίας, τό κοινωνικό στρώμα στό όποιο άνήκει ή οικογένεια, τήν διαθεσιμότητα εργασιών περιορισμένου ή έποχικού χαρακτήρα ή μερικής άπασχόλησης. Αναμένεται, επίσης, να έξαντλεί, σταδιακά, τήν σημασία του με τήν επέλευση γεγονότων που όριοθετούν τήν κατάσταση τής νεανικότητας από τήν πλήρη ενηλικίωση: περάτωση σπουδών, εκπλήρωση στρατιωτικών ύποχρεώσεων, γάμος.

Έμπειρικές μελέτες, που έχουν γίνει για χώρες με άναπτυγμένα συστήματα κάλυψης τών εισοδηματικών άπωλειών εξαιτίας τής άνεργίας, έχουν δείξει ότι για τό μεγάλο ποσοστό τών άνέργων μακράς διάρκειας ή εργασία εξακολουθεί να άποτελεί μιā αύταξία και έπομένως διατηρείται ή διαθεσιμότητα για άνάλψη μισθωτής ή άλλης άπασχόλησης. Αν, συνεπώς, δέν προσφύγουμε σε κάποια «ήρωική» ύπόθεση (δπως, λ.χ., ή επικράτηση στο έλληνικό εργατικό δυναμικό και στους Έλληνες άνεργους ιδιαίτερα ριζικά διαφορετικών κοινωνικών άξιών έναντι τής εργασίας από τίς έπικρατούσες στις λοιπές χώρες τών Εϋρωπαϊκών Κοινοτήτων), πρέπει να άναμένουμε ότι ο συνεκτικός ρόλος τής οικογένειας θα έπηρεάζει μάλλον άρνητικά παρά θα αύξάνει τό ποσοστό άνεργίας και τήν μέση διάρκεια άνεργίας. Αναμένεται, δηλαδή, ή υπέρσχυση του δεύτερου άποτέλεσματος, δηλαδή τής αύξανόμενης άσάφειας άνάμεσα στα όρια του άνέργου και του μη ένεργου.

ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΤΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΑΝΕΡΓΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

	Α ΦΑΣΗ	Β ΦΑΣΗ	Γ ΦΑΣΗ
Κύριο πρόβλημα εργατικού δυναμικού	- Ένταξη νέων στην άγορά εργασίας	- Μείωση πραγματικού εισοδήματος οικογένειας	- Άνεργία - Μείωση οικογενειακού εισοδήματος
Κρατική πολιτική	- Θέσεις άπασχόλησης στον δημόσιο τομέα - Όριακές βελτιώσεις μηχανισμών κράτους εϋμερίας	- Περιορισμένη δημιουργία θέσεων στο Δημόσιο - Περιοριστική εισοδηματική πολιτική - Έπιλεκτικές παρεμβάσεις στην άγορά εργασίας	*Όπως Β ΦΑΣΗ
Συμπεριφορά εργατικού δυναμικού	- Ένταξη στις οικογενειακές επιχειρήσεις - Άπασχόληση στον δημόσιο τομέα	- Ένταξη νέων και γυναικών στην άγορά εργασίας (άποτέλεσμα του πρόσθετου εργαζομένου)	- Άπομάκρυνση από τήν άγορά εργασίας (άπογοήτευσης)
Έπιπτώσεις στην άνεργία	- Σταθεροποίηση ή μικρή άβξηση	- Μεγάλη άβξηση	- Σταθεροποίηση ή μικρή μείωση

Ποιές είναι οί άναμενόμενες επιπτώσεις από τήν λειτουργία αυτού του άπλοποιητικού ύποδείγματος στη διάρκεια τής άνεργίας; Ένας σημαντικός άριθμός έμπειρικών μελετών, που άφορά πολλές χώρες, εϋρωπαϊκές και μη, έπιβεβαιώνει τό γεγονός τής στενής σχέσης που ύπάρχει άνάμεσα στο επίπεδο τής άνεργίας και τήν μέση διάρκεια άνεργίας. Αύξηση του επιπέδου άνεργίας άναμένεται να οδηγήσει σε παράταση του μέσου χρόνου παραμονής τών άνέργων σε κατάσταση άνεργίας. Πρός τό παρόν, δέν θα

άσχοληθούμε με τήν αιτιολόγηση αύτης τής σχέσης. Περισσότερο ένδιαφέρον έχει να μείνουμε στην άποσαφήνιση τών όρίων μεταξύ άνέργων και μη ένεργου πληθυσμού και τίς άναμενόμενες συνέπειες που έχει ή προϊούσα άσάφεια τών όρίων αύτων για τόν προσδιορισμό τής διάρκειας άνεργίας.

Η συνοχή τής οικογένειας έπηρεάζει προς δύο άντιθετικές κατευθύνσεις τό μέγεθος τής άνεργίας μακράς διάρκειας. Στην πρώτη περίπτωση, επιτρέπει στον άνεργο έναν μεγαλύτερο χρό-

Τζιχάντ

στό Γενικό Τμήμα του ΕΜΠ

του Άριστείδη Μπαλτά

ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΓΕΝΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΤΟΥ ΕΜΠ

Τό Γενικό Τμήμα του ΕΜΠ άπασχολεί περίπου 130 μέλη ΔΕΠ όλων των βαθμίδων. Άποτελεί τό μεγαλύτερο Τμήμα του Ίδρύματος και ένα από τά πολυπληθέστερα πανεπιστημιακά Τμήματα όλόκληρης τής χώρας. Τό ίδιο δέν έχει «δικούς του» σπουδαστές, δηλαδή δέν άπονέμει πτυχίο. Έκπαιδευτικός σκοπός του είναι ή διδασκαλία των «βασικών» επιστημών (Μαθηματικά, Φυσική κ.λπ.) στους σπουδαστές που άνήκουν στα υπόλοιπα 8 Τμήματα του Πολυτεχνείου (Άρχιτεκτόνων, Πολιτικών Μηχανικών, Ήλεκτρολόγων, Μηχανολόγων, Ναυπηγών Μηχανολόγων Μηχανικών, Χημικών Μηχανικών, Μηχανικών Μεταλλείων και Μεταλλουργών, Άγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών), δηλαδή αυτά που άπονέμουν τό διάφορα διπλώματα μηχανικού. Ουσιαστική προϋπόθεση τής εκπαιδευτικής του λειτουργίας είναι ή επί τής οδίας συμφωνία του μέ τά άλλα Τμήματα για ό,τι άφορά τό ρόλο και τή σημασία των βασικών επιστημών στην εκπαίδευση των μηχανικών. Τό Γενικό Τμήμα είναι χωρισμένο σε 4 Τομείς: Μαθηματικών, Φυσικής, Μηχανικής, Άνθρωπιστικών και Κοινωνικών Έπιστημών και Δικαίου (ΑΚΕΔ) — και έτσι, από επιστημονική άποψη, παρουσιάζεται τό ίδιο ως ιδιαίτερα άνομοιογενές. Τό Γενικό Τμήμα συγκροτήθηκε μέ τό Νόμο - Πλαίσιο του 1982 μέ βάση τή σωστή, κατά βάση, άντίληψη ότι οι έπιστήμονες που άσκουν τές άπαραίτητες για τήν εκπαίδευση των μηχανικών βασικές επιστήμες όφείλουν νά συνπάσχουν στον οικείο Τομέα και στό οικείο Τμήμα για ουσιαστικούς εκπαιδευτικούς και έρευνητικούς λόγους. Ή έλλειψη «δικών του» σπουδαστών και ή έπιστημονική άνομοιογένεια του Τμήματος θεωρήθηκαν, σωστά κατά τή γνώμη μου, ως ζητήματα τά όποια μία σωστή λειτουργία του Τμήματος και όλόκληρου του Πολυτεχνείου θά μπο-

ρούσε νά άντιμετωπίσει έποικοδομητικά.

Είναι προφανές ότι ένα Τμήμα τόσο μεγάλο, τόσο άνομοιογενές και μέ τόσες άπαραίτητες για τή λειτουργία του σχέσεις μέ πολλά άλλα τμήματα είναι ιδιαίτερα δύσκολο νά λειτουργήσει έπιστημονικά και νά διοικηθεί άποτελεσματικά. Ένδεικτικό αυτής τής δυσκολίας είναι τό γεγονός ότι τό άποφασιστικό διοικητικό όργανο του Τμήματος, ή 30μελής Γενική Συνέλευση που συγκροτείται από εκλεγμένους εκπροσώπους των 4 Τομέων του, είναι ύποχρεωμένη νά συνεδριάζει άνελλιπώς κάθε βδομάδα.

Όστόσο, παρά τές δυσκολίες αυτές, όπως και τά πρόσθετα εμπόδια που προκάλεσε κατά τά πρώτα χρόνια τής λειτουργίας του μία προσφυγή στό Συμβούλιο τής Έπικρατείας ενάντια στό νόμιμο τής συγκρότησής του, τό Γενικό Τμήμα του ΕΜΠ κατόρθωσε νά σταθεί στα πόδια του λειτουργικά και διοικητικά, νά έχει μία αξιοπρεπή διδακτική προσφορά και μία αρκετά έντυπωσιακή, τουλάχιστον για τά έλληνικά δεδομένα τής εποχής, έρευνητική δραστηριότητα.

Αυτά μέχρι περίπου τά μέσα του 1989. Άπό τότε τό Γενικό Τμήμα έχει άρχισει νά μεταβάλλεται στό θέατρο ενός έμφυλίου πολέμου ό όποιος σήμερα τείνει νά λάβει έκρηκτικές διαστά-

σεις. Τό Γενικό Τμήμα δέν έχει τινάχθει άκόμη στον άέρα μόνο γιατί τά περισσότερα μέλη του διαισθάνονται, παρά τές άφόρητες πιέσεις που δέχονται, τό μέγεθος τής ευθύνης τους άνέναντι στό Πολυτεχνείο συνολικά και προσπαθούν μέ νύχια και μέ δόντια νά διατηρήσουν τήν ψυχραιμία τους.

ΠΩΣ ΦΤΑΣΑΜΕ ΕΔΩ

Οι αίτιες που όδήγησαν σε αυτήν τήν κατάσταση είναι πολλές και άλληλένδετες. Για νά τές προσεγγίσουμε, πρέπει νά πούμε λίγο περισσότερα πράγματα για τή ζωή του Γενικού Τμήματος και για τές στάσεις και άντιλήψεις που έπικρατούν σ' αυτό.

Ή παροχή κατά τό πρόσφατο παρελθόν δυνατότητας έθελουσίας συνταξιοδότησης στους πανεπιστημιακούς —μέ ιδιαίτερα ευνοϊκούς για τους ίδιους όρους— σε συνδυασμό μέ τήν έλλειψη ουσιαστικών δυνατοτήτων για έξωπανεπιστημιακή άπασχόληση επιστημόνων μέ ειδικότητες όπως αυτές που καλύπτει τό Γενικό Τμήμα συνιστούν τές βασικές, ίσως, «έξωτερικές» συνθήκες που επέτρεψαν στό Τμήμα αυτό νά συγκεντρώσει επιστήμονες οι όποιοι, στη μεγάλη τους πλειοψηφία, άγαπούν τή δουλειά τους και είναι άφοσιωμένοι στό διδακτικό και στό έρευνητικό τους έργο. Έτσι, τουλάχιστον κατά κανόνα, αυτοί δέν άντιμετώπισαν τήν προοπτική ακαδημαϊκής εξέλιξης που θέσπιζε ό Νόμος - Πλαίσιο ως άυτοσκοπό. Όλοι υιοθέτησαν τό αίτημα τής επιστημονικής αναβάθμισης του Γενικού Τμήματος συνολικά και συναίνεσαν, ουσιαστικά χωρίς άντιρρήσεις, στό νά άντικατασταθούν σιωπηλά τά κριτήρια που καθόριζε ό Νόμος για τήν πλήρωση τής κάθε ακαδημαϊκής βαθμίδας μέ άλλα άυστηρότερα. Σε αυτό τό πλαίσιο, ή λειτουργία του Γενικού Τμήματος άνέδειξε τό έρευνητικό έργο (τήν «ποσότητα» και τήν «ποιότητα» του) ως τό κυριότερο κριτήριο άκαδημαϊκής εξέλιξης. Τό γεγονός αυ-

τό συνέτεινε στήν ἀνάπτυξη μιᾶς μορφῆς ἐρευνητικοῦ κλίματος στό Γενικό Τμήμα, ὠθησε τά μέλη του νά παραγάγουν ἐρευνητικά μέ ἐντεινόμενους ρυθμούς καί τά ὀδήγησε στό νά ἀντιμετωπίζουν τό ἔργο τους αὐτό ὡς τήν κύρια διάσταση τῆς ὅλης ἐπιστημονικῆς δουλειᾶς τους. Μέ αὐτά τά δεδομένα καί παρά τίς ἀναπόφευκτες κατὰ καιρούς ἐντάσεις, οἱ διαδικασίες ἐκλογῆς στό Γενικό Τμήμα προχωροῦσαν λίγο - πολύ κανονικά ἐνῶ τό ἴδιο κατόρθωνε νά ἐκπληρώνει ἀρκετά ἱκανοποιητικά τό σύνθετο ρόλο του.

Μέσα σ' αὐτό τό κλίμα καί μέ τήν καθοριστική «συμβολή» ἀν ὄχι πρωτοβουλία δύο καθηγητῶν Α' βαθμίδας τοῦ Τομέα Φυσικῆς —οἱ ὁποῖοι ἐπιχειρηματολογοῦσαν ἀφ' ὑψηλοῦ πείθοντας ἔτσι ὅτι πρόκειται γιά ἐπιστήμονες διεθνούς ἀκτινοβολίας— τό ἐρευνητικό ἔργο, ἀποτιμώμενο πλέον μόνον ἀριθμητικά (πλήθος δημοσιεύσεων, πλήθος «ἀναφορῶν») (citations) ἄλλων ἐρευνητῶν στίς δημοσιεύσεις αὐτές), μετατράπηκε σιγά σιγά ἀπό κύριο σέ ἀποκλειστικό κριτήριο γιά τήν ἐκλογή σέ ὁποιαδήποτε βαθμίδα. Ταυτόχρονα, ἔρχισε νά διαχέεται ὄλο καί πιό καθοριστικά ἡ ἀντίληψη ὅτι μόνον στήν Ἑσπερία —καί εἰδικά στίς ΗΠΑ— γίνεται ἀξιόλογη ἔρευνα ἐνῶ τό ἐρευνητικό ἔργο πού παράγεται στό πλαίσιο τοῦ Γενικοῦ Τμήματος φέρει ἀνεξίτηλα τό στίγμα τῆς καταγωγῆς του, δηλαδή εἶναι ἔτσι κι ἄλλιῶς ἀσήμαντο, σέ τελευταία ἀνάλυση μόνον καί μόνον γιατί αὐτό παράγεται ἐδῶ. Μέ γνώμονα τέτοιες ἀντιλήψεις ἐκλέχθηκαν 4 νέοι καθηγητές Α' βαθμίδας τοῦ Τομέα Φυσικῆς χωρίς καμιά προηγούμενη ἐμπειρία ἀπό ἑλληνικό ΑΕΙ ἐνῶ, τήν ἴδια περίπου περίοδο, συναξιολογήθηκαν 3 καθηγητές τοῦ Γενικοῦ Τμήματος μέ μακρά θητεία στό Πολυτεχνεῖο. Τούς τελευταίους χαρακτήριζε, ἐκτός τῶν ἄλλων καί ἀνεξάρτητα ἀπό τή «συντηρητική» ἢ «προοδευτική» τοποθέτηση τοῦ καθενός, ἀφ' ἑνός ἢ προσωπική ἀξιοπρέπεια καί ἀφ' ἑτέρου ἢ βαθιά γνώση τῶν προβλημάτων τοῦ ΕΜΠ καί, συνακόλουθα, μιᾶ ὑψηλῆς αἴσθησης εὐθύνης ἀπέναντι στό Πολυτεχνεῖο καί τίς λειτουργίες του.

Οἱ 3 νέοι καθηγητές Φυσικῆς (ὁ 4ος παραιτήθηκε —ἀφοῦ ταλαιπώρησε ἀρκούντως τόσο τόν Τομέα Φυσικῆς ὅσο καί ὁλόκληρο τό Ἴδρυμα— χωρίς νά πατήσῃ τό πόδι του οὔτε μιᾶ μέρα στό Πολυτεχνεῖο, παρ' ὄλο πού πληρώνονταν κανονικά παραπάνω ἀπό ἕνα χρόνο) πρωτοστάτησαν, μαζί μέ τούς δύο προαναφερομένους, στήν καταστροφή τοῦ κλίματος συναίνεσης πού εἶχε μέ κόπο ἀποκατασταθεῖ σέ ὁλόκληρη τήν μέχρι τότε λειτουργία τοῦ Γενικοῦ Τμήματος. Ἡ καταστροφή αὐτή ὀλοκληρώθηκε ὅταν ἐγινε ἀντιληπτή χωρίς περιθώρια ἀμφιβολίας καί χωρίς ταλαντεύσεις μιᾶ πολύ συγκεκριμένη

«γραμμῆ» γιά τίς διαδικασίες ἐκλογῶν: κανένας ἐσωτερικός ὑποψήφιος, ἀνεξαρτήτως προσόντων, δέν προάγεται στή βαθμίδα τοῦ ἀναπληρωτῆ καθηγητῆ καί κανένας ἐξωτερικός ὑποψήφιος δέν ἐκλέγεται στίς δύο ὑψηλότερες καθηγητικές βαθμίδες ἀν δέν ἀνήκει σέ ἕνα συγκεκριμένο «ἐπιστημονικό κλίμα». (Ἐπ' αὐτοῦ θά ἐπανέλθω). Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι κάποιοι ἀπό τούς καθηγητές τούς ὁποίους θά μπορούσε κανεῖς νά ἀποκαλέσει στούς ὄρους μιᾶς ἐν πολλοῖς ξεχασμένης «γλώσσας» μέλη τοῦ «συντηρητικοῦ καθηγητικοῦ κατεστημένου» ἀντιστάθηκαν ὅσο μπορούσαν. Ὡστόσο, μέ δεδομένο τό γεγονός ὅτι διαφαίνονταν τότε ἡ πτώση τοῦ ΠΑΣΟΚ καί ἔμοιαζε δυνατή ἀν ὄχι πιθανή μιᾶ ἀλλαγῆ τοῦ θεσμικοῦ πλαισίου πού θά ἀποκαθιστοῦσε κάποια τουλάχιστον ἀπό τά παλιά καθηγητικά προνόμια, ὀρισμένοι ἄλλοι καθηγητές ἀκολούθησαν τούς καθηγητές Φυσικῆς. Τό τελικό ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ἡ παραπάνω «γραμμῆ» ἔχει μέχρι σήμερα θριαμβεύσει οὐσιαστικά σέ ὅλες τίς διαδικασίες ἐκλογῆς.

Ἔτσι σχεδόν οἱ συγκεκριμένες πε-

ριπτώσεις ἐκλογῆς ὅπου ἡ παραπάνω «γραμμῆ» θριάμβευσε ἀποτελοῦν ἄλλα τόσα ἀκαδημαϊκά σκάνδαλα — καί μετῶ τά λόγια μου. Τά ἐπίσημα πρακτικά τῶν διαδικασιῶν αὐτῶν —δημόσια ἔγγραφα στή διάθεση τοῦ καθενός— δείχνουν ὅτι ὑποψήφιοι καταψηφίστηκαν μέ σκεπτικά τοῦ τύπου «συμμετείχε σέ Ἐπιτροπή τοῦ ὑπουργείου γιά τή Μέση Ἐκπαίδευση ἄρα εἶναι ὑπεύθυνος γιά τά χάλια τῆς», «εἶναι πολύ καλός ἀλλά διαβλέπω ὅτι δέν θά ἐκλεγεῖ ὁμόφωνα —ὅπως τοῦ ἀξίζει— γι' αὐτό τόν καταψηφίζω», «μπορεῖ τό ἔργο του νά ἔχει διεθνή ἀναγνώριση —πάνω ἀπό 300 ἀναφορές σέ ἐργασίες του— ἀλλά ἐγώ κρίνω πῶς τό ἔργο αὐτό εἶναι ἐπιπόλαιο», «μπορεῖ ὄλοι οἱ διεθνῶς κορυφαῖοι ἐπιστήμονες τῆς περιοχῆς του νά ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ ἐρευνητική ὁμάδα τήν ὁποία διευθύνει ὁ ὑποψήφιος εἶναι σήμερα ἀπό τίς καλύτερες στόν κόσμο, ἀλλά αὐτά πού κάνει εἶναι προπτυχιακοῦ ἐπίπεδου» κ.λπ. κ.λπ.

Ὡστόσο τό Γενικό Τμήμα ἐξέλεξε καί μερικούς ὑποψηφίους γιά τίς ἀνώτερες καθηγητικές βαθμίδες. Χρειάζεται ἄρα νά δοῦμε τό ζήτημα καί ἀντίστροφα, δηλαδή νά ἐντοπίσουμε τά

προσόντα που απαιτούνται για μία επιτυχή ύποψηφιοτητα. Έτσι θα αποσαφηνιστεί και ο όρος «έπιστημονικό κλίμα» που αναφέρθηκε πιο πάνω.

Τά δεδομένα που έχουν συσσωρευθεί κατά τα τελευταία δύο χρόνια λειτουργίας του Γενικού Τμήματος επιτρέπουν στον καθένα που παρακολούθησε τις σχετικές διαδικασίες να σκιασάει σχετικά εύκολα το πορτρέτο-ρομπότ του ιδανικού καθηγητή ή αναπληρωτή καθηγητή του Γενικού Τμήματος. Ο εν λόγω ιδανικός ύποψηφος πρέπει λοιπόν: 1. Νά διατηρεί έρευναιτικές σχέσεις με κάποιο —όποιοδήποτε— πανεπιστήμιο των ΗΠΑ, οι οποίες δεν θά διακοπούν αν αυτός εκλεγεί, ακόμη και αν, για να διατηρήσει αυτές τις σχέσεις, ο ίδιος όφειλε να απουσιάζει για μεγάλα χρονικά διαστήματα με ή χωρίς άδεια. 2. Νά επιδεικνύει παντελή άδιαφορία για ότιδήποτε σχετίζεται με ζητήματα διδασκαλίας ή με τα πραγματικά προβλήματα του Γενικού Τμήματος και του Πολυτεχνείου γενικά. 3. Νά περιφρονεί έμπρακτα και κατά τό δυνατόν συστηματικά τό ΕΜΠ, αν όχι τό σύνολο των ΑΕΙ της χώρας, και όλους αυτούς που εργάζονται εκεί. 4. Νά καταψηφίζει χωρίς ένδοιασμούς τον όποιονδήποτε έσωτερικό ύποψηφιο για τίς δύο ανώτερες καθηγητικές βαθμίδες ανεξάρτητα έπιστημονικών προσόντων. Η περιγραφή αυτή δεν συνιστά ύπερβολή ή μεροληπτική παρουσίαση κάποιων πραγματικών δεδομένων. Τά πρακτικά των σχετικών διαδικασιών έκλογής, τά όποια είναι —επαναλαμβάνω— δημόσια έγγραφα προσιτά στον καθένα, είναι σε θέση να πείσουν ακόμη και τον πιο επιφυλακτικό για τό άληθές αυτό του λόγου. Μένει, βέβαια, τό να συσχετισθεί αυτή ή περιγραφή με όλα όσα συμβαίνουν σήμερα στο έλληνικό πανεπιστήμιο. Άλλά αυτό είναι ένα άλλο —και ιδιαίτερα μεγάλο— θέμα.

ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΚΑΙ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Είναι εύλογο να περιμένει κανείς πως μία τέτοια συνολική στάση από την πλειοψηφία αυτών που αποτελούν τους μόνους κατά νόμο αρμόδιους να κρίνουν ένα έπιστημονικό έργο μπορεί να έχει μόνον ένα αποτέλεσμα: Νά ώθήσει στην άπογοήτευση αν όχι την άπελπισία όσους εργάζονται έπιστημονικά θεωρώντας ότι, σε εύθετο χρόνο, ή προσφορά τους θά άποτιμηθεί όσοδήποτε άυστηρά αλλά άντικειμενικά και θά αναγνωρισθεί τουλάχιστον ήθικά. (Οι «ύλικές» διαφορές ανάμεσα στις πανεπιστημιακές βαθμίδες είναι έτσι κι άλλως άμελητές). Και μία τέτοια άπογοήτευση δεν μπορεί παρά να οδηγήσει αναπόδραστα στην άποδιοργάνωση αν όχι στην πλήρη παράλυση όλων των δραστηριοτήτων του Τμήματος.

Τό ένδιαφέρον όμως είναι ότι κάτι

τέτοιο δεν έγινε. Άντίθετα, παρ' όλον τον κόπο, την ένταση και τελικά την άηδία που αναπόφευκτα δημιουργεί ή βδομάδα με ή βδομάδα επιβεβαίωση ότι οι καθηγητές Φυσικής που αναφέρθηκαν και όλοι όσοι αυτοί κατορθώνουν να «συσπειρώσουν» δεν πρόκειται να σεβαστούν άπολύτως τίποτε και δεν πρόκειται σε καμιά περίπτωση να αλλάξουν ή «γραμμή» τους, ή μεγάλη πλειοψηφία των μελών του Γενικού Τμήματος ούτε άπογοητεύθηκε ούτε παρέλυσε ούτε άπεμπούλησε τίς εύθύνες της άπέναντι στο Γενικό Τμήμα και στο Πολυτεχνείο συνολικά. Μπορεί μάλιστα να διαπιστώσει ο καθένας ότι αυτή ή πλειοψηφία προσπάθησε με μεγαλύτερο ζήλο να έμπλουτίσει και να συντονίσει καλύτερα τό διδακτικό έργο του Τμήματος, να οργανώσει πιο σωστά τό έρευνητικό του έργο και να βελτιώσει συνολικά τίς σχέσεις του με τά άλλα Τμήματα του Πολυτεχνείου, σχέσεις τίς όποιες ή κατάσταση του έμφυλίου πολέμου που περιγράφουμε είχε, σε όρισμένες τουλάχιστον περιπτώσεις, ζημιώσει σημαντικά.

Η έξήγηση για τό παράδοξο αυτό είναι, κατά ή γνώμη μου, ή εξής άπλή: Πολλά μέλη του Γενικού Τμήματος, ανεξάρτητα από ή βαθμίδα όπου σήμερα ύπηρετούν, έχουν πλέον άποκτήσει εκείνη την έρευνητική και γενικότερα έπιστημονική έπάρκεια που τους επιτρέπει να γνωρίζουν καλά ποιές διαδικασίες μπορούν να εξασφαλίσουν την ουσιαστική κρίση για τό έργο τους, δηλαδή την κρίση που θά τους επιτρέψει να τό βελτιώσουν, όπως και ποιοί είναι οι φυσικοί, και όχι άπλως σύννομοι, κριτές του έργου αυτού. Αυτό δέ που έδειξε σε όλους ή μέχρι σήμερα λειτουργία του Γενικού Τμήματος είναι τό ότι αυτές οι διαδικασίες δεν έχουν άπολύτως τίποτε να κάνουν με τίς διαδικασίες έκλογής στο Γενικό Τμήμα του ΕΜΠ και αυτοί οι κριτές δεν ταυτίζονται κατά κανένα τρόπο με την πλειοψηφία των τακτικών καθηγητών του ίδιου Τμήματος. Η γνώση δέ αυτή άποδείχθηκε πολύτιμη. Αυτή όδηγησε στην αυτόνομηση των μελών του Τμήματος από «άκαδημαϊκές» κηδεμονίες και στή συγκρότηση μιάς αυτοπεποίθησης ή όποια, χωρίς να έχει τίποτε να κάνει με άλαζονεία, δεν κλονίζεται από τό άρνητικό αποτέλεσμα της όποιασδήποτε έκλογής.

Δύο ακόμη λόγοι συνείναν και συντείνουν στην έδραϊωση αυτής της αυτόνομησης και αυτής της αυτοπεποίθησης. Με δεδομένη την έπιστημονική άνομοιογένεια του Γενικού Τμήματος, πολλοί έπιστήμονες από άλλα πανεπιστημιακά Τμήματα έχουν προσκληθεί ως είσηγητές σε διαδικασίες έκλογών. Αυτοί έχουν άντιληφθεί άπό πρώτο χέρι την κατάσταση που επικρατεί και τά «κριτήρια» που πρυτα-

νέουν και έχουν μεταφέρει τίς έντυπώσεις τους στα δικά τους Τμήματα. Τό αποτέλεσμα είναι ότι τό Γενικό Τμήμα του ΕΜΠ έχει ήδη άρχισει να γίνεται διαβόητο στους πανεπιστημιακούς κύκλους όλόκληρης της χώρας. Άν προστεθεί δέ τό γεγονός ότι έχει ζητηθεί άπό άρκετούς ξένους έπιστήμονες γνωμάτευση σχετική με τό έργο διαφόρων ύποψηφίων, γνωμάτευση ή όποια σχεδόν πάντα κατέληξε στον κάλαθο των άχρήστων, ή άποτυχία έκλογής στο Γενικό Τμήμα τείνει να μετασηματιστεί διεθνώς σε ισχυρό ουσιαστικό προσόν κάθε άποτυχόντος ύποψηφίου!

Ο δεύτερος λόγος έχει να κάνει με τό ότι οι καθηγητές Α' βαθμίδας που πρωτοστατούν στή συντήρηση αυτού του έμφυλιοπολεμικού καθεστώτος, αν δεν άμελούν πλήρως ακόμη και τά στοιχειώδη καθήκοντά τους (π.χ. μερικοί διατηρούν —παράνομα— μία δεύτερη μόνιμη θέση σε ίδρυμα του έξωτερικού και φεύγουν σε κάθε ευκαιρία, ακόμη και χωρίς άδεια, οι ίδιοι ή και άλλοι άποφεύγουν όσο μπορούν να διδάξουν κ.ο.κ.), λάμπουν έκτυφλωτικά διά της άπουσίας τους ουσιαστικά άπό κάθε έπιστημονική ή άλλη λειτουργία του Γενικού Τμήματος και του Πολυτεχνείου συνολικά. Πρόσφατα, ο καθηγητής στο Τμήματος Ναυπηγών Μηχανολόγων Μηχανικών κ. Θ. Λουκάκης περιέγραψε γλαφυρά σε άρθρο του στο «Βήμα» κάποιες τέτοιες περιπτώσεις, οι όποιες (ίσως κατά σύμπτωση!) αναφέρονταν σε καθηγητές του Γενικού Τμήματος. Τό τελικό αποτέλεσμα είναι ότι τό όποιο κύρος κατόρθωναν ακόμη να διατηρούν οι εν λόγω καθηγητές έχει σήμερα έκπέσει, πράγμα που σημαίνει ότι ή κρίση τους σε διαδικασίες έκλογών στερείται —και αυτό σήμερα τό αισθάνονται όλοι— της όποιασδήποτε έπιστημονικής ή ήθικής άξίας.

ΓΕΡΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Η «γραμμή» που προωθούν με τέτοια άταλάντευτη στοχοπροσήλωση οι καθηγητές Α' βαθμίδας του Τομέα Φυσικής δεν μπορεί να έχει για σκοπό της άπλως την καθήλωση των μελών του Γενικού Τμήματος στις δύο κατώτερες βαθμίδες της άκαδημαϊκής ιεραρχίας. Κάτι τέτοιο δεν μπορεί να δικαιολογήσει την επιθετικότητα, τό πάθος, ή συστηματικότητα, την άδιαφορία για τίς συνέπειες ακόμη και στο ίδιο τό δικό τους κύρος, με τίς όποιες αυτοί άσκούν την πολιτική τους. Με δεδομένο άφ' ενός τό γεγονός ότι τά μέλη του Γενικού Τμήματος στή συντριπτική πλειοψηφία τους είναι μόλιμα και άφ' έτέρου τό γεγονός ότι τά

πό πολλά από αυτά τα μέλη διαθέτουν πλέον περισσότερα ακαδημαϊκά προσόντα από όσα αντιστοιχούν στη θέση τους (λ.χ. σχετικά πρόσφατα ένας λέκτορας του Τομέα Φυσικής εξέλεξε αναπληρωτής καθηγητής στη Θεσσαλονίκη), ο στόχος αυτής της πολιτικής δεν μπορεί να είναι παρά ο εξαναγκασμός σε παραίτηση όλων, εφόσον είναι δυνατόν, των απροσάρμοστων στο δικό τους «έπιστημονικό κλίμα» μελών του Γενικού Τμήματος και ή «άντικατάστασή» τους από ανθρώπους που εντάσσονται φυσιολογικά σε αυτό ακριβώς το «κλίμα». Το κύριο δέ μέσο για την εκπλήρωση αυτού του στόχου είναι το να καταστήσουν με κάθε πρόσφορο τρόπο άπολύτως σαφές στα μέλη του Γενικού Τμήματος ότι, όσο παραμένουν σ' αυτό, δεν πρόκειται να έχουν καμιά προοπτική ακαδημαϊκής εξέλιξης.

Τό ότι οι καθηγητές του Τομέα Φυσικής επιδιώκουν μιά τέτοια ριζική εκβάθρων «άνασυγκρότηση» αποδεικνύεται και από τό γεγονός ότι, έδω και άρκετό καιρό, οι ίδιοι διακινούν προς κάθε κατεύθυνση μιά «πρόταση» που ζητάει τήν ίδρυση ενός νέου Τμήματος Φυσικής στό Πολυτεχνείο, αυτόνομου τόσο ως προς τό Γενικό όσο και ως προς τά άλλα Τμήματα του ΕΜΠ. Τόσο τά «έπιχειρήματα» που επικαλούνται όσοι πρωτοστατούν στό έν λόγω «κίνημα» όσο και ή όλη πολιτεία τους στό πλαίσιο του Γενικού Τμήματος όδηγούν άβίαστα στό συμπέρασμα ότι ή «πρότασή» τους άφ' ενός στοχεύει στήν άνεξαρτητοποίηση τών ίδιων προσωπικά από τά «δεσμά» του Γενικού Τμήματος και του Πολυτεχνείου γενικότερα, και άφ' έτέρου, στήν άπαλλαγή τους, μέσα από τήν άναμπουμπούλα που άναπόφευκτα θά δημιουργήσει ή ίδρυση ενός τέτοιου νέου Τμήματος, από όσους και όσες άρνούνται και νά παραιτηθούν αλλά και νά ένταχθούν στό δικό τους «έπιστημονικό κλίμα». Μέ αυτά τά δεδομένα, ή «πρόταξη» αυτή δέν βρήκε καμιά ούσιαστική άναπόκριση και, παντού όπου διακινήθηκε, συνάντησε κάτι μεταξύ εύγενικής άδιαφορίας και είρωνικών σχολίων.

Ή τύχη τής «πρόταξης» γιά τήν ίδρυση αυτόνομου Τμήματος Φυσικής είκονογραφεί τήν τύχη που είχε, μέχρι σήμερα τουλάχιστον, όλόκληρο τό φιλόδοξο πολιτικό σχέδιο τών καθηγητών Α' βαθμίδας του Τομέα Φυσικής. Κατά τρόπο παράδοξο — άν άναλογισθεί κανείς ποιά θεωρούνται πώς είναι τά τρέχοντα ακαδημαϊκά ήθη — ή άποτυχία ενός ύποψηφίου νά προαχθεί δέν πτοεί σήμερα τόν ίδιο και όσους μέλλον νά έχουν τήν ίδια μέ αυτόν τύχη, δέν όδηγεί κανέναν σε παραίτηση, δέν ύποτάσσει κανέναν στα κελεύσματα τών ιεραρχικά άνωτέρων του, δέν μεταστρέφει τό έπιστημονικό

κλίμα που επικρατεί στό Γενικό Τμήμα και δέν παραλύει τίς λειτουργίες του Τμήματος αυτού. Άντίθετα, κάθε νέα έκφανση του πολιτικού σχεδίου τών καθηγητών Α' βαθμίδας του Τομέα Φυσικής και όσαν τούς ακολουθούν συστηματικά, είτε αυτή άφορά διαδικασίες έκλογής είτε τό ό,τιδήποτε άλλο, συγκροτεί σήμερα ένα πεδίο άντιπαράθεσης όπου δέν λείπουν πιά τά καλαμπούρια που ύποδηλώνουν τό «σας καταλάβαμε». Άξίζει μάλιστα νά προστεθεί έδω ότι ή άποτυχία του φιλόδοξου σχεδίου τών καθηγητών Φυσικής όφείλεται άποκλειστικά στα μέλη του Γενικού Τμήματος. Όλοι όσοι άπέτυχαν νά έκλεγούν και όσοι ήδη ξέρουν ότι θά άποτύχουν άπέφυγαν σχολαστικά νά εμπλέξουν στή διαμάχη έξωακαδημαϊκούς, δηλαδή συνδικαλιστικούς, πολιτικούς κ.λπ. χώρους ή φορείς, μέ άποτέλεσμα ό εμφύλιος πόλεμος που περιγίφουμε νά παραμένει μέχρι σήμερα μακριά από τή δημοσιότητα, μέσα σε άσπληρη ακαδημαϊκά πλαίσια. Ή πολιτική τών έν λόγω καθηγητών έχει άποτύχει χωρίς νά έχει άσκηθεί έξωτερική πίεση από όπουδήποτε.

Έτσι είχαν τά πράγματα μέχρι τίς 12 Φεβρουαρίου 1991.

Τήν ιστορική αυτή ήμερομηνία και ήφου είχαν πλέον άποτύχει όλα τά τοικίλα άλλα μέσα που είχαν μέχρι τότε έπιστρατεύσει, οι ίδιοι πάντα καθηγητές άποφάσισαν νά ανεβάσουν τόν άγώνα τους σε άνώτερο άναβαθμό και νά μετατρέψουν τόν πόλεμό τους σε ιερό, επικαλούμενοι — τί άλλο; — τό Σύνταγμα. Έτσι, μαζί μέ κάποια έγγραφα που δέν είχαν καμιά νομική ισχύ αλλά προστέθηκαν γιά νά δημιουργήσουν μούγιο, κατέθεσαν στό Γενικό Τμήμα γιά τά παραιτέρω πρόσφατη άπόφαση του Συμβουλίου τής Έπικρατείας που άφορούσε τό δικαίωμα έκφοράς έπιστημονικής κρίσης κατά τίς διαδικασίες έκλογών.

Ή συγκεκριμένη διατύπωση του Συμβουλίου τής Έπικρατείας (Άπόφαση 1853/1990) άξίζει νά παρατεθεί αυτολεξεί:

«...ή] συμμετοχή τών λεκτόρων στις συζητήσεις που άφορούν τά έπιστημονικά προσόντα τών ύποψηφίων και που καθιστά έτσι τούς λέκτορες άρμόδιους νά κρίνουν, έστω και χωρίς νά ψηφίζουν, τό έπιστημονικό έργο καθηγητών άνώτερης από αυτούς βαθμίδας αντίκειται στό Σύνταγμα και είδικότερα στήν αρχή τής ισότητας».

Άξίζει νά παρατεθεί επίσης και ή σχετική πρόταση από τό συνοδευτικό έγγραφο που κατέθεσαν οι καθηγητές του Γενικού Τμήματος, άπευθυνόμενοι στόν πρόεδρο του Τμήματος αυτού:

«Θέτουμε ύπόψη σας τόν ύπ. άρ. 1853/1990 άπόφαση τής Όλομελείας του ΣΤΕ που άφορά τή συμμετοχή μελών ΔΕΠ (Προσοχή: όχι μόνο λεκτόρων!) στή συζήτηση πριν από τή ψηφοφορία γιά έκλογή ή εξέλιξη προσωπικού. Πιστεύουμε ότι ή εφαρμογή τής άποφάσεως αυτής θά προσταίψει τό κύρος τών έκλογών».

Τόσο ή άπόφαση του Συμβουλίου τής Έπικρατείας, ή όποία, 400 σχεδόν χρόνια μετά τή δική του Γαλιλαίου, ύπάγει τήν άρμοδιότητα κρίσης ενός έπιστημονικού έργου στήν ακαδημαϊκή ιεραρχία, όσο και τό έγγραφο τών καθηγητών του Γενικού Τμήματος, τό όποιο σιωπηλά έκπεκτείνει τόν παραπάνω περιορισμό από τήν περίπτωση τών λεκτόρων σε όλα τά μέλη του ΔΕΠ, είναι ύπεράνω κάθε σχολιασμού — ή, σωστότερα, άπαιτεί σχολιασμό έντελώς άλλης τάξης. (Ευτυχώς γιά όλους μας και γιά τήν έπιστήμη γενικώς 5 μέλη του Συμβουλίου τής Έπικρατείας διαφώνησαν μέ τήν παραπάνω άπόφαση). Άν σκεφθεί κανείς μάλιστα τήν έπιστημονική άνομοιογένεια του Γενικού Τμήματος του ΕΜΠ όπου μαθηματικοί, φυσικοί, μηχανικοί, κοινωνιολόγοι, νομικοί κ.λπ. έκδηλώνουν σύννομα τήν έπιστημονική τους άρμοδιότητα άλληλοψηφίζόμενοι καθ' όλους τούς δυνατούς συνδυασμούς, ή πρωτοβουλία τών καθηγητών που πήραν τήν ιστορική εύθύνη νά θέσουν σε συζήτηση τό ζήτημα άποκτά άκόμη μεγαλύτερο ακαδημαϊκό κύρος, κοινωνική αίγλη και έπιστημονική βαρύτητα.

Όπως ήταν άναμενόμενο, κατά τή συζήτηση που έγινε σχετικά στό Γενικό Τμήμα, ή πρωτοβουλία όσαν είχαν τή φαινή ιδέα νά «προσταίψουν τό κύρος τών έκλογών» επικαλούμενοι έμμεσα τό δικό τους άλάθητο καταποντίστηκε άδοξα. Άκόμη και οι καθηγητές και αναπληρωτές καθηγητές — μέλη τής Συνέλευσης του Τμήματος που είχαν προσυπογράψει τό παραπάνω συνοδευτικό έγγραφο δήλωσαν ότι τό έκαναν μόνο γιά νά γνωστοποιήσουν στό Τμήμα τήν άπόφαση του Συμβουλίου τής Έπικρατείας και ότι οι ίδιοι διαφωνούν μέ τήν άπόφαση αυτή. Έτσι τό Τμήμα έλαβε όμόφωνα τή δέουσα δική του άπόφαση και όλα συνέχισαν νά είναι όπως πριν. Δηλαδή αυτοί καλά και έμεις άκόμη καλύτερα.

Σήμερα, 18 Φεβρουαρίου 1991, όλοι περιμένουμε, χωρίς, βέβαια, καμιά άγωνία αλλά πάντως μέ ήρεμο ένδιαφέρον, τή νέα εύφάνταστη πρωτοβουλία που θά εμπλέξει στόν ιερό πόλεμο και τίς χερσαίες δυνάμεις ύποχρεώνοντάς μας, άν μή τί άλλο, νά χάσουμε πολύτιμο χρόνο γιά νά άντεπεξέλθουμε σχετικά.

Ἐκπαιδευτικοί

Ἐρωτηματολόγιο καί Ἀριστερά

τοῦ Μπάμπη Νούτσου

Πρόσεξα, εἶπε ὁ κ. Κ., ὅτι κάνουμε πολλοὺς νά τρομάζουν ἀπὸ τὴ θεωρία μας, ἐπειδὴ βρίσκουμε στὸ κάθε ἐρώτημα καὶ μίαν ἀπάντηση. Δὲ θά μπορούσαμε, γιὰ τὸ καλὸ τῆς προπαγάνδας, νά κάνουμε ἕναν κατάλογο τῶν ἐρωτημάτων ἐκείνων πού μᾶς φαίνονται τελείως ἀναπάντητα;

Μπ. Μπρέχτ

Ἐδῶ καὶ κάποια χρόνια τὸ ἐρευνητικὸ ἐνδιαφέρον ὀρισμένων πανεπιστημιακῶν στὴ χώρα μας μετατοπίστηκε αἰσθητὰ πρὸς τὴν περιοχὴ τῶν ἐκπαιδευτικῶν τῆς πρωτοβάθμιας καὶ δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης. Τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς μετατόπισης, ἂν ἐξαιρέσουμε τὶς ὡς τώρα ἐπικριτικές παρατηρήσεις γιὰ μιά - δύο σχετικές ἐργασίες,¹ δὲν ἔχουν στὸ σύνολό τους ἀποτιμηθεῖ θεωρητικά καὶ πολιτικά. Ἡ κριτικὴ πού ἐπιχειρεῖται ἐδῶ δὲν στοχεύει, βέβαια, νά καλύψει αὐτὸ τὸ κενό. Ἐστιάζεται ἀποκλειστικά στὴ λογικὴ ὀρισμένων εὐρημάτων γιὰ τὴν «κοινωνικὴ συνείδηση καὶ διαμόρφωση τοῦ ρόλου στοὺς καθηγητές μέσης ἐκπαίδευσης», τὰ ὁποῖα προσκομίζονται σ' ἕνα σχετικὰ πρόσφατο βιβλίο γιὰ νά στηρίξουν ἐμπειρικά τὶς ἐπόμενες διαπιστώσεις: 1) Ὁ λόγος τῶν ἐκπαιδευτικῶν γιὰ τὴν ἐκπαίδευση «χαρακτηρίζεται συνολικά ἀπὸ ἕναν ἀφηρημένο κοινωνιολογισμό καὶ ὑπεραιτιοκρατισμὸ καὶ συνάμα ἀπὸ μιά ὑπερ-υποκειμενοποίηση τῶν συγκεκριμένων ἐκφάνσεων τοῦ κοινωνικοῦ στῆν καθημερινὴ σχολικὴ ζωή». 2) Ἡ ἀντίληψη τῶν ἐκπαιδευτικῶν γιὰ τὸν «ἀναπαραγωγικὸ ρόλο τῆς ἐκπαίδευσης, ἡ συνάρθρωσή της καὶ ἡ ἑτερογένειά της πρὸς τὶς ὑπόλοιπες ἰδεολογικὲς ἐπιλογές τους ἐμφανίζεται ὡς ἕνα ἰδιότυπο θεωρησια-

κὸ κατάλοιπο μιᾶς πολιτισμικῆς ἡγεμονίας (τῆς ἡγεμονίας τῆς Ἀριστερᾶς μετὰ τὴ μεταπολίτευση), πού δὲν ὀλοκληρώθηκε, γιὰ πολλοὺς λόγους (οἱ ὁποῖοι πρέπει κάποτε, ἀλλὰ δὲν εἶναι τοῦ παρόντος, νά ἀναλυθοῦν). 3) Μιά τέτοια ἀντίληψη «διευκολύνει τελικὰ ἕναν πολιτισμικὸ λαϊκισμό» καὶ παράλληλα ἕναν «φετιχισμό ἐξουσίας», δηλ. μ' ἄλλα λόγια μιὰ «διορθωτικὴ συμμετοχὴ στὴ λειτουργία τοῦ θεσμοῦ γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς ἀξιοκρατίας».²

Ἄς μὴ βιαστεῖ κανεὶς νά συναγάγει ἀπ' αὐτὲς τὶς διαπιστώσεις ἕνα πρῶτο γενικὸ συμπέρασμα γιὰ τὰ ἀτελέσφορα θεωρητικά - ἰδεολογικά ἐργαλεῖα *συλλήβδην* τῆς μεταπολιτευτικῆς Ἀριστερᾶς στὸν τόπο μας. Γιατί ὁ προσεκτικὸς ἀναγνώστης τοῦ βιβλίου θά διακρίνει εὐκόλα πῶς αὐτὲς οἱ διαπιστώσεις ἀπορρέουν, ξέχωρα ἀπὸ μιά ὁμολογημένη ἑλλειψη ἱστορικο-πολιτικῆς ἀνάλυσης, κυρίως ἀπὸ τὴν ἀπουσία στοιχειωδῶν θεωρητικῶν διακρίσεων: Ἡ προβληματικὴ γιὰ τὸν «ἀναπαραγωγικὸ ρόλο τῆς ἐκπαίδευσης» συμφύρεται καὶ οὐσιαστικά ὑποκαθίσταται ἀπὸ τὴν προβληματικὴ γιὰ τὴν «κοινωνικὴ ἰσότητα μπροστὰ (sic) στὸ σχολεῖο» (σ. 12). Αὐτὴ ἡ «ἄθῳα» σύμπτυξη βαφτίζεται στὴ συνέχεια «ένσωμάτωση κριτικῶν (sic) - ἀριστερῶν θέσεων» (σ. 86) καὶ ἐπιστρατεύονται τε-

λικά οἱ «ἐμπειρικὲς ἐνδείξεις» γιὰ νά φανεῖ ὡς «τάση» (σ. 17) ἡ ἑτερογένεια τοῦ «κοινοῦ νοῦ» τῶν ἐκπαιδευτικῶν (σ. 85).

Θά μπορούσα, βέβαια, νά σταματήσω ἐδῶ τὶς παρατηρήσεις μου³ καὶ νά ἀναμείνω τ' ἀποτελέσματα ἀπὸ τὴ μέλλουσα ἀνάλυση «τῶν πολλῶν λόγων γιὰ τοὺς ὁποίους δὲν ὀλοκληρώθηκε ἡ πολιτισμικὴ ἡγεμονία τῆς μεταπολιτευτικῆς Ἀριστερᾶς». Προτίμησα, ὡστόσο, νά διασκεδάσω αὐτὴ τὴν ἀναμονή, δοκιμάζοντας τὴ λογικὴ ὀρισμένων ἀπ' αὐτὲς τὶς «ἐμπειρικὲς ἐνδείξεις». Καὶ νά τ' ἀποτελέσματα.

Μεροληπτικὲς ἀπαντήσεις

Ἀπὸ τὰ ποσοτικὰ δεδομένα μαθαίνουμε πῶς, χάρις σ' ἕνα ἐρωτηματολόγιο στὸ ὁποῖο ἀπάντησαν 215 ἐκπαιδευτικοὶ τῆς μέσης ἐκπαίδευσης στῆν πόλη τῶν Ἰωαννίνων, ἡ «συντριπτικὴ πλειοψηφία ἀπὸ ὄσους ἐξέφεραν γνώμη συντάχτηκαν μετὰ τὴ γνώμη ὅτι ὁ ρόλος τοῦ σχολεῖοι εἶναι ἀναπαραγωγικός (65%, περισσότερες γυναῖκες 71%, λιγότεροι ἄντρες 60%), ὅτι δηλαδὴ τὸ σχολεῖο ἀναπαράγει τὶς κοινωνικὲς ἀνισότητες καὶ παθητικοποιεῖ τοὺς πολίτες» (σ. 80-81). Τὸ εὐρημα εἶναι ἐντυπωσιακὸ, γιὰ τὸ ἀπαντήσεις ἦταν, ὅπως λένε στὴ δειγματοληπτικὴ ἔρευνα, μεροληπτικὲς γιὰ τοὺς ἐπόμενους λόγους:

1. Αὐτὴ ἡ ἔρευνα μ' ἕνα τέτοιο ἐρωτηματολόγιο — ὁ σχεδιασμὸς τοῦ εἶναι

1. Ἡ πιὸ διάτρητη θεωρητικὰ καὶ μεθοδολογικὰ ἀπὸ αὐτὲς εἶναι ἀσφαλῶς ἡ ἔρευνα τοῦ Παναγιώτη Δ. Ζωχέλλη, *Τὸ ἐκπαιδευτικὸ ἔργο ὡς κοινωνικὸς ρόλος*, Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 1984. Βλ. τὶς κριτικὲς παρατηρήσεις τοῦ Α. Γκότοβου, *Ἡ λογικὴ τοῦ ὑπαρκτοῦ σχολεῖοι*, Σύγχρονη Ἐκπαίδευση, Ἀθήνα 1986, σ. 114 κκ., καὶ τὶς δικές μου, ἀπὸ ἄλλη σκοπιὰ, στὸ ἄρθρο μου «Οἱ ἐκπαιδευτικοὶ ὡς διανοούμενοι», *Ὁ Πολίτης*, 79 (1987), σ. 69-70.

2. Θεοπούλα Ἀνθογαλίδου, *Κοινωνικὴ κριτικὴ καὶ ἰδεολογία στῆν ἐκπαίδευση*, Ὀδυσσεύς, Ἀθήνα 1990, σ. 85-86. (Θά μᾶς ἀπασχολήσει ἐδῶ πρὸς τὸ παρὸν μόνον ἡ τρίτη ἀπὸ τὶς ἔρευνες τοῦ βιβλίου).

3. Γιατί ὁ ἐνημερωμένος ἀναγνώστης ξέρει πῶς οἱ πιὸ γνωστοὶ ἐκπρόσωποι τῆς «προβληματικῆς γιὰ τὴν ἀναπαραγωγή» εἶχαν, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κιόλας τῆς μεταπολίτευσης, διαχωρίσει τὴ θέση τους ἀπὸ τὴν ἰδεολογία τῶν «ἰσονομιστικῶν αἰτημάτων». Βλ. π.χ. Κ. Τσουκαλά, «Μιά χίμαιρα: Ἐκπαιδευτικὴ ἰσοπολιτεία καὶ ἰσότητα εὐκαιριῶν», *Τὸ Βῆμα*, 22-2-1976. Πρβλ. Νίκος Πουλαντζάς, *Οἱ κοινωνικὲς τάξεις στὸν σύγχρονο καπιταλισμὸ*, Θεμέλιο, Ἀθήνα 1981, σ. 21 καὶ 41-42. Ὅσο γιὰ τὴν τύχη τῶν ἀλτουσεριανῶν *θέσεων* (1977) βλ. Ἄγγελου Ἐλεφάντη, «Ἡ Ἀλτουσέρ κι ἐμεῖς», *Ὁ Πολίτης*, τ. 109 (1990), σ. 44 κκ.

πασίγνωστο πώς αποτελεί μία κρίσιμη έρευνητική φάση— δέν μπορούσε ποτέ νά προσλάβει τό «χαρακτήρα ενός διαλόγου ανάμεσα σέ ισότιμους συνομιλητές ή σέ δύο πρόσωπα (έγώ -έσύ)», όπως ισχυρίζεται ή συγγραφέας (σ. 79) —δυστυχώς λείπει ή παραπομπή σ' αυτό τό σημείο γιά νά μάθουμε αυτές τίς «νεότερες τάσεις στήν κοινωνιολογική μεθοδολογία»— γιατί οί έρευνητές (δηλ. ή σ. καί οί φοιτητές «πού πήραν ενεργό μέρος σέ όλη τή διαδικασία τών έρευνών») ταυτίστηκαν *χάρη στό έρωτηματολόγιο* μέ τήν παγκόσμια κοινωνιολογία τής εκπαίδευσης. Τό διαπιστώνει κανείς διαβάζοντας τή σχετική έρώτηση (οί προφανείς επεξηγήσεις στίς παρενθέσεις είναι δικές μου): «Έδω καί δύο δεκαετίες (δηλ. «φιλολογία πολλών χρόνων») οί κοινωνιολογικές έρευνες (όλες)... σ' όλες σχεδόν τίς χώρες του κόσμου (δηλ. ζύμπασα ή εικόσασχρονή έρευνητική κοινωνιολογία) έχουν όδηγήσει (ποιούς; ειδικούς, πολιτικούς, εκπαιδευτικούς; όλους;) στό συμπέρασμα (ένα, μοναδικό καί άδιαμφισβήτητο) ότι τό εκπαιδευτικό σύστημα (σ' όλες τίς αντίστοιχες χώρες) άναπαράγει τίς κοινωνικές *ανισότητες* (ιδού ή «άθωα» ταύτιση, πού λέγαμε), διότι (ιδού καί τά τεκμήρια τής ταύτισης) δέν προσφέρει σέ όλους τούς νέους τή δυνατότητα νά κάνουν μακροχρόνιες σπουδές καί δέ διαμορφώνει ανθρώπους μέ ελεύθερες καί δημοκρατικές συνειδήσεις αλλά ύποταγμένους (πού;) καί άπρόσωπους (είναι αντίθετο του δημοκρατικού;) πολίτες (έδω τελειώνει τό έγώ του διαλόγου). — Έάν δέν άμφισβητείτε (έδω αρχίζει τό έσύ του διαλόγου) αυτό τό (ένα, κτλ.) συμπέρασμα, ποιός νομίζετε ότι είναι ό δικός σας ρόλος (άτομικός) καί ποιές οί δυνατότητές σας (άτομικές) μέσα στό δεδομένο εκπαιδευτικό σύστημα;» (σ. 79 καί 129-130). Είναι ολοφάνερο πώς ή έρώτηση αυτή δέν εκφράζει τή «διαφάνεια τής θεωρητικής τοποθέτησης τών έρευνητών», όπως ισχυρίζεται ή σ. (σ. 79). Έπιβάλλεται, γιά νά μίν πώ επισείεται, στόν «συνομιλητή» -εκπαιδευτικό τής μέσης ένα άπρόσωπο - πρόσωπο τής παγκόσμιας κοινωνιολογικής έρευνας γιά τό σχολείο. Δέν πρόκειται φυσικά νά εξετάσω έδω αυτή τή γελοιογραφικά συρρικνωμένη εκδοχή τής διεθνούς κοινωνιολογικής έρευνας. Αυτό πού ενδιαφέρει είναι τά αποτελέσματα του έγχειρήματος. "Όταν, λοιπόν, ένας πανεπιστημιακός «έκτοξεύει» στό πρόσωπο ενός εκπαιδευτικού μία τέτοια διαβεβαίωση, καταργείται αυτόματα ό ισότιμος διάλογος. Γιατί στήν ίδια τήν τεχνική του διαλόγου, τό έρωτηματολόγιο, έχει κιόλας έγγραφεί μία διπλή αξιολογική κρίση ύπέρ του έρευνητή: Οί διαβεβαιώσεις του γιά τό κοινωνιολογικό συμπέρασμα αληθεύουν αυτοδίκαια —λόγω τής ειδικής θέσης του στόν διανοητικό καταμερισμό

εργασίας (πανεπιστημιακός)— καί ή προσωπική του τοποθέτηση, ύποχρεωτικά από τά πράγματα —άφου τό συμπέρασμα είναι καθολικό— ταυτίζεται μέ τήν καθολική επιστημονική θέση. Σ' αυτή τήν άπρόσωπη καθολότητα τής επιστήμης ό συνομιλητής - εκπαιδευτικός αντιπροτείνει τήν άτομική του έμπερία. Ποιός μπορεί νά ισχυριστεί τώρα πώς σ' έναν τέτοιο «διάλογο» δέν θά ύπάρξουν (πόσες άραγε;) μεροληπτικές άπαντήσεις; 'Η θετικιστική ιδεολογία, τήν όποία πασχίζει ή σ. νά έξορκίσει (σ. 79), παίξει έδω κρυφτούλι. Γιατί δέν βρίσκεται εκεί πού τήν ψάχνει. Παραμονεύει όχι τόσο στίς θεωρητικές διακηρύξεις —αυτές άφθονούν στό βιβλίο— όσο στά ίδια τά εργαλεία τής τεχνικής. «Καμία τεχνική δέν είναι *τέλεια* (sic) τό θεωρητικό ύπόβαθρο καί ή κοινωνιολογική φαντασία είναι άλλωστε ό πρώτος καί ό τελευταίος έγγυητής κάθε έμπειρικής έρευνας», μās διδάσκει ή σ. καί συμπληρώνει: «Μέσα στά πλαίσια τών δυνατοτήτων μας, λοιπόν, φροντίσαμε νά *έκμεταλλευτούμε όσο καλύτερα* (ή ύπογραμμίση δική μου) τήν τεχνική μας» (σ. 16). Τελειότητα καί καλύτερη εκμετάλλευση τής τεχνικής, νά πού εξαντλείται ή κοινωνιολογική φαντασία τής σ. 'Η πόρτα έχει άνοίξει διάπλατα στό θετικιστικό ιδεολόγημα γιά τή μεθοδολογική ούδετερότητα τών τεχνικών - εργαλείων. Πράγματι έτσι ή επιστήμη προοδεύει «άμερόληπτα» καί φυσικά ό έμπειρισμός θριαμβεύει.

2. Οί μεροληπτικές άπαντήσεις άχνεύονται βέβαια στά ίδια τά «ευρήματα». Διαβάζουμε, λοιπόν, πώς ένας σημαντικός αριθμός καθηγητών (19%) δέν θέλησε, σύμφωνα μέ τή σ., νά διατυπώσει γνώμη γιά τήν κοινωνική λειτουργία του εκπαιδευτικού θεσμού. 'Η άρνηση αυτή «πρέπει νά έρμηνευτεί είτε ως διαφωνία μέ τήν προτεινόμενη θέση είτε ως άδιαφορία γιά τέτοιου τύπου προβλήματα» (σ. 80). Μία τέτοια εξήγηση είναι κατ' αρχήν λογικά άστοχη, γιατί παρακάμπτει τό ζητούμενο, δηλ. τίς αίτίες τής διαφωνίας ή τής άδιαφορίας (λήψη του ζητουμένου) καί κατά δεύτερο λόγο περιοριστική γιατί άποκλείει αυθαίρετα π.χ. τήν «άγνοια» ως τρίτη εκδοχή. Γιά ν' άποφευχθούν αυτά τά λογικά άτοπήματα, θά έπρεπε νά προηγηθεί μία συγκριτική μελέτη όχι μόνο τών κοινωνικών αλλά καί τών εκπαιδευτικών - μορφωτικών χαρακτηριστικών αυτής τής ομάδας μέ τά αντίστοιχα τών άλλων ομάδων πού διαφώνησαν ή συμφώνησαν μέ τό κοινωνιολογικό συμπέρασμα. Κάτι τέτοιο δέν έγινε, γιατί δέν έρευνήθηκαν όλα τά «έπαγγελματικά» χαρακτηριστικά του δείγματος. Αυτή ή άπουσία δέν είναι άσχετη μέ τήν «κοινωνιολογική φαντασία» τών έρευνητών. Γιατί όταν διατυπώνει κάποιος μία τέτοια έρώτηση, σάν αυτή πού κρίναμε πίο πάνω, είναι

ύποχρεωμένος ν' άναρωτηθεί καί γιά τό «άντικείμενο» τής δειγματοληπτικής έρευνας. Πρόκειται γιά έναν άκόμα στοιχειώδη μεθοδολογικό κανόνα του έμπειρισμού. 'Η σ. άπάντησε σ' αυτό τό έρώτημα προκαταβολικά μέ μία αυθαίρετη παραδοχή: «Πρόκειται γιά δεδομένα *γνωστά ήδη* στούς εκπαιδευτικούς από τήν *εκπαιδευτική φιλολογία πολλών χρόνων*» (σ. 80. Πρβλ. σ. 13). Τι νά πρωτοθαυμάσει κανείς σ' αυτή τή διατύπωση; "Όταν σ' άλλες χώρες μέ μακροχρόνια κοινωνιολογική παράδοση (τήν επικαλείται κανείς, όταν κι όπως τόν βολεύει) οί έρευνητές δέν επαναπαύονται σέ τέτοιες εύκολες αυθαιρεσίες,⁴ όταν στή χώρα μας ή φτώχεια άνάλογων έμπειρικών έπισκοπήσεων ήταν τό 1986 (πού έγινε ή έρευνα) όπως καί σήμερα έξόφθαλμη, όταν δέν ξέρουμε πόση καί κυρίως ποιά «εκπαιδευτική φιλολογία» αγοράζουν καί *διαβάζουν* οί εκπαιδευτικοί, όταν δέν τούς ρωτάμε άν ποτέ τουλάχιστον άκουσαν (καί πού) «τά περί άναπαραγωγικού ρόλου», όταν έμείς οί έρευνητές κατασκευάζουμε ιδεολογικά άμαλγάματα μέ τήν προβληματική τής άναπαραγωγής κι όταν άκόμα αυτή ή ίδια ή προβληματική σποραδικά καί πολύ πρόσφατα εμφανίστηκε —άφήνω άνοιχτό τό θέμα τών σχέσεων της μέ τόν πολιτικό λόγο καί τήν πρακτική τών κομμάτων— τότε κάθε κοινωνιολογική φαντασία ύποκλίνεται μπροστά σέ τέτοιες «ερμηνείες» περί διαφωνίας ή άδιαφορίας. "Όταν, μ' άλλα λόγια, ένας στούς πέντε εκπαιδευτικούς δέν άπαντά σ' αυτή τή βασική έρώτηση του έρωτηματολογίου, αυτό καί μόνο τό δεδομένο ύποχρεώνει ήθε νά άναρωτηθεί γιά τό ένδεχόμενο μεροληπτικών άπαντήσεων, πού άπορρέουν άμεσα π.χ. από τή *γνωσιακή διάσταση* του άντικειμένου τής έρώτησης.

3. 'Η σ. ισχυρίζεται ότι ό λόγος τών εκπαιδευτικών γιά τήν εκπαίδευση χαρακτηρίζεται από τήν «ένσωμάτωση κριτικών - άριστερών θέσεων», χωρίς, ώστόσο, νά έχει θέσει πρίν από τή σύνταξη του έρωτηματολογίου τό έρώτημα άν οί ίδιοι οί εκπαιδευτικοί θά «άναγνώσουν» παρόμοιες συνδηλώσεις στό περιεχόμενο τής έρώτησης. Θά έπρεπε δηλ. νά είχε άναρωτηθεί καί δό-

4. 'Η άγγλοσαξονική βιβλιογραφία είναι πλούσια. Περιορίζομαι έδω νά παραπέμψω ως τό 1986 —πού έγινε ή έρευνα τής σ.— τή βιβλιογραφική έπισκόπηση του K.M. Zeichner, «Teacher socialization research and the practice of teacher training», *Education and Society*, άρ. 4 (1986), σ. 25-37. Πρβλ. γιά τή Γαλλία, J.P. Bourgeois, «Comment les instituteurs perçoivent l' échec scolaire», *Revue Francaise de Pédagogie*, άρ. 62 (1983), σ. 27-39.

κιμάσει —νά τί χρειάζεται η λεγόμενη πρόερευνα— αν και σε ποιά έκταση μία τέτοια ερώτηση, ευαίσθητη σε όρισμένες πολιτικές συνδηλώσεις, ήταν πολύ πιθανό να προκαταλάβει τους αποκρινόμενους. Γιατί αν υποθέσουμε ότι οι εκπαιδευτικοί αποκρυπτογραφούσαν εύκολα αυτές τις συνδηλώσεις, τότε η συμφωνία ή διαφωνία τους με τό κοινωνιολογικό συμπέρασμα δεν μπορεί ν' άπορρέει αποκλειστικά και μόνο από τη γενίκευση της άτομικής τους εμπειρίας στο σχολείο ή ακόμα από τις γνώσεις τους στην κοινωνιολογία της εκπαίδευσης. Στις απαντήσεις τους, σ' αυτή την περίπτωση, συνδηλώνεται ποικιλότητα και η πολιτική τους ένταξη. Οι απαντήσεις, με λίγα λόγια, των εκπαιδευτικών σ' αυτή την ερώτηση είναι πιθανό να προκλήθηκαν από έξι τουλάχιστον διαζευκτικές «αναγνώσεις» αυτής της ερώτησης. Έτσι π.χ. μπορεί να υποθέσει κανείς ότι η άρνηση εκείνων των εκπαιδευτικών, που «δέν θέλησαν» να διατυπώσουν γνώμη για την κοινωνική λειτουργία του σχολείου, όφείλεται στη δυσπιστία τους να εκφράσουν την πολιτική διαφωνία τους με τό κοινωνιολογικό συμπέρασμα κι όχι π.χ. στη διαφωνία τους με βάση τη γενίκευση της ώστόσο σχολικής εμπειρίας τους. Η συγκεκριμένη, λοιπόν, ερώτηση δέν εκφράζει μόνο «άνοιχτά ή θεωρητική τοποθέτηση» του έρευνητή, ή θέση του στον διανοητικό καταμερισμό εργασίας κ.τ.ο. αλλά είναι πολύ πιθανό να έχει προκαλέσει μεροληπτικές απαντήσεις στο μέτρο που οι εκπαιδευτικοί εισέπραξαν επιπλέον ως άριστη αυτή την πολιτική συνδήλωση του κοινωνιολογικού συμπεράσματος. Αν, αντίθετα, τό κοινωνιολογικό συμπέρασμα δέν αποκρυπτογραφήθηκε ως κριτική - άριστηρή θέση από την πλειοψηφία των εκπαιδευτικών, τότε πρέπει να υποθέσει κανείς ότι είτε οι εκπαιδευτικοί δέν μπόρεσαν για κάποιους λόγους (ποιούς;) να τό διαβάσουν ως τέτοιο είτε δέν τό έκριναν ως άριστηρή τουλάχιστον θέση. Σ' αυτή την τελευταία περίπτωση τά έρωτήματα άφορούν και την ευστοχία της διαπιστωτικής περιγραφής των «εύρημάτων». Πρόκειται βέβαια για έρωτήματα που θα έπρεπε να είχαν τεθεί πριν και κατά ή σύνταξη του έρωτηματολογίου. Γιατί ή δυσπιστία π.χ. των εκπαιδευτικών και τά φαντάσματα του παρελθόντος στά όποια αναφέρεται ή σ. (σ. 85); βρίσκουν άπροσδόκητα έρείσματα μέσα στην ίδια την τεχνική της έρευνας. Η θετικιστική ψευδαίσθηση για ή μεθοδολογική ουδετερότητα της τεχνικής του έρωτηματολογίου, βασικό χαρακτηριστικό αυτής της έρευνας, έχει έδώ ριζώσει για τά καλά χάρη στη διακήρυξη για την «άνοιχτή θεωρητική τοποθέτηση» του έρευνητή.

Διαπιστώσεις άντι για έξήγηση

“Ας ξεχάσουμε για μία στιγμή ή μεροληπία των άπαντήσεων κι ας ψάξουμε για την έξήγηση αυτών των εύρημάτων ή, σύμφωνα με ή διατύπωση ή σ., για την «έξήγηση (με τεχνικά και θεωρητικά μέσα) του ανθρώπινου παράγοντα μέσα στις δομές και τις συνθήκες» (σ. 79). Με δύο λόγια, τέτοια έξήγηση δέν ύπάρχει. Άντί γ' αυτή άναπτύσσεται μία διαπιστωτική περιγραφή των εύρημάτων. Η «έξήγηση» έξαντλείται, για να παραπεμφθεί στις έλληνικές καλένδες, στο έπιπόνημα του «ιδιότυπου θεωρησιακού καταλοίπου κτλ.». Έτσι ή έτερογένεια των αντίληψεων των εκπαιδευτικών θεωρείται αυτονόητη και φυσικά τό έρώτημα για τους λόγους αυτής της έτερογένειας παραπέμπεται στο μέλλον. Στο παρόν, όμως, ανακύπτει μία σειρά από έρωτήματα, όπως τά έπόμενα:

1. Η σ. μάς διαβεβαιώνει πώς οι εκπαιδευτικοί θα γίνονταν πιο δύσπιστοι, αν τους ρωτούσε για την «πολιτική ή συνδικαλιστική τους ένταξη» (σ. 85). Έτσι οι άπαντήσεις τους στο κοινω-

νιολογικό συμπέρασμα δέν συσχετίστηκαν μ' αυτή την ένταξη. Άκόμα κι αν συμφωνήσουμε με μία τέτοια διαβεβαίωση, δέν μπορούμε, ώστόσο, να ξεχάσουμε ότι έδώ, σ' αυτήν άκριβώς ή συσχέτιση, βρίσκεται τό κομβικό σημείο κάθε πειστικής έξήγησης για την ιδεολογική έτερογένεια, όπως φυσικά και τά λογικά έρείσματα για ή νομιμότητα του εύρηματος περί «ιδιότυπου θεωρησιακού καταλοίπου». Η σ. δέν σκέφτηκε να προσφύγει στη χρησιμότητα έξωτερικών ένδειξεων. Μία τέτοια ένδειξη συνδικαλιστικής και έμμεσα πολιτικής ένταξης είναι άσφαλώς ή εκλογική άντιπροσώπευση των συνδικαλιστικών παρατάξεων των καθηγητών στις άναμετρήσεις για την εκλογή Δ.Σ. της ΕΑΜΕ Ίωαννίνων. Γιατί είναι κοινή διαπίστωση («κοινός νοός»!) πώς και οι ίδιες οι εκλογές είχαν (σιωπηλά) πολιτικό χαρακτήρα και συνακόλουθα οι συνδικαλιστικές παρατάξεις «έπρόσκειντο» σε πολιτικά κόμματα. Ο έπόμενος πίνακας παρουσιάζει την έκατοστιαία άναλογία των παραταξιακών ψήφων σ' αυτές τις έτήσιες εκλογές.⁵

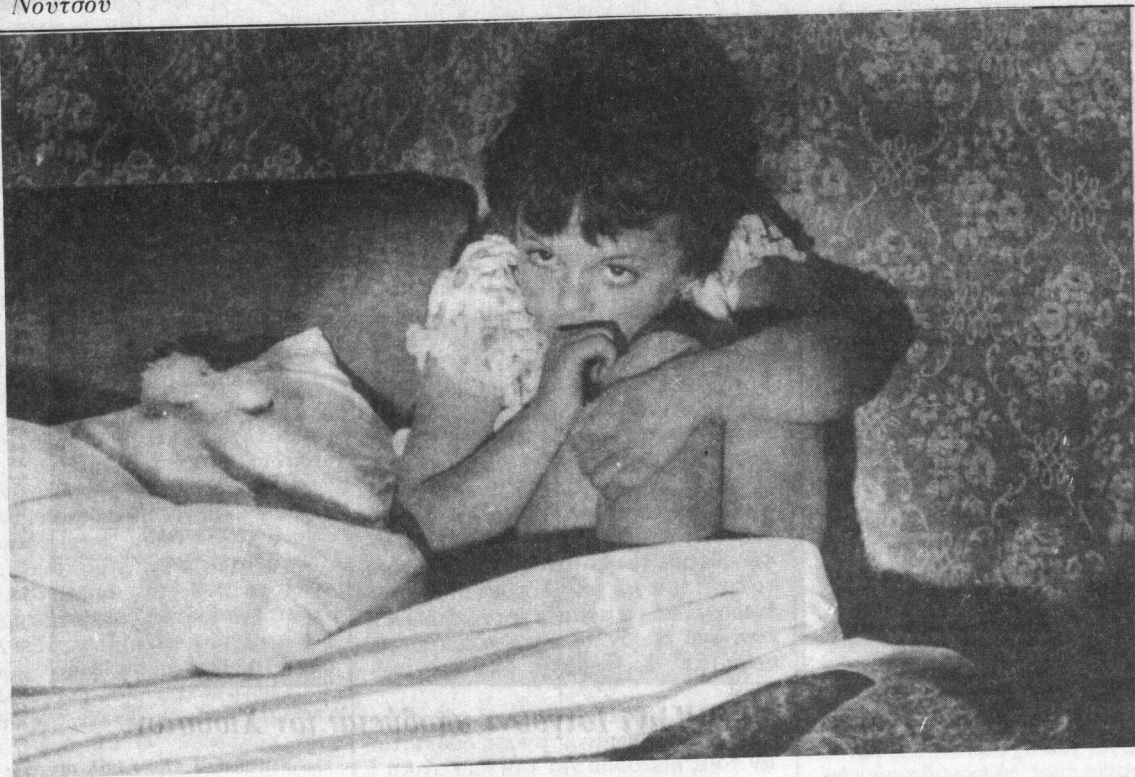
	1982	1983	1984	1985	1986
ΑΔΗΣΚ-ΔΑΚΕ (Ν.Δ.)	37,6	35	30,6	31,3	33,5
ΑΣΚ-ΠΑΣΚΕ (ΠΑΣΟΚ)	36,8	40,3	38	30,5	29,5
ΔΗΣΑΚ-ΔΕΕ (ΚΚΕ)	16,8	12	17,6	21,7	24
ΣΥΣΠΕΙΡΩΣΗ (ΚΚΕ Έ.σ., Άνένταχτοι)	—	7,7	9	10	6,4
ΜΕΜΟΝΩΜΕΝΟΙ	6,8	4,5	3,4	5	3,4
ΔΕΥΚΑ-ΑΚΥΡΑ	2	0,5	1,4	1,5	3

Άπό τόν πίνακα φαίνεται καθαρά πώς τό 1986, που έγινε ή έρευνα, οι άριστερές συνδικαλιστικές παρατάξεις στο σύνολο 725 καθηγητών συγκέντρωσαν λιγότερο από τό ένα τρίτο των ψήφων. Η κυβερνητική παράταξη —ή σ. ρητά διαχωρίζει τό ΠΑΣΟΚ από την Άριστερά (σ. 109)— μαζί μ' εκείνη της Δεξιάς συγκέντρωσαν τό 63% των ψήφων. Μία τρίτη διαπίστωση είναι πιο ένδιαφέρουσα: Όσο προχωρούμε χρονικά πρós τά πίσω, δηλ. πιο κοντά στη μεταπολίτευση, τόσο βλέπουμε να μειώνεται ή δύναμη των άριστερών συνδικαλιστικών παρατάξεων. Μία άλλη παρατήρηση αναφέρεται στα ποσοστά της δεξιάς συνδικαλιστικής παράταξης: Σ' αυτή την πενταετία της «πράσινης διακυβέρνησης» διατήρησε σταθερά ή δύναμή της πάνω από τό 30%. Αυτά τά δεδομένα άποτελούν μία ισχυρή έξωτερική ένδειξη πώς δέν ύπάρχει ίσοδυναμία άνάμεσα στη συνδικαλιστική πρακτική των εκπαιδευτικών (μή άριστηρή πλειοψηφία) και στην αντίληψή τους για τόν άναπαγωγικό ρόλο του σχολείου (άριστηρή

θέση). Άνακύπτουν έτσι κάποια κρίσιμα έρωτήματα: Μήπως αυτή ή έξωτερική ένδειξη κάνει ακόμα πιο πιθανή την έκδοχή των μεροληπτικών άπαντήσεων; Άν όχι, άντιφάσκει άραγε ή πλειοψηφία των εκπαιδευτικών με τό να ψηφίζει μή άριστερές παρατάξεις και με τό να υιοθετεί ταυτόχρονα άριστερές αντίληψεις για την κοινωνική λειτουργία του σχολείου; Άν ναι, δέν είναι άραγε οι άντιφάσεις της άτομικής πρακτικής έκφραση κοινωνικών άντιφάσεων, άφού άλλιώτικα οδηγείται κανείς άναγκαστικά στην παραδοχή μιας μεταφυσικής - ιδεαλιστικής όπτικής στην έρευνα τόσο των άτομικών δραστηριοτήτων όσο και της κοινωνίας; Άν ναι, ποιά είναι τά ιστορικο-κοινωνικά έρείσματα της έρμηνευτικής άποτελεσματικότητας του έπινοήματος περί «πολιτισμικού καταλοίπου»; Άς δούμε από πιο κοντά αυτό τό τελευταίο.

2. Γράφει ή σ.: «Όσο για τόν παιδευτικό - ήγεμονικό ρόλο των κομμάτων, είναι χαρακτηριστικό ότι ή δεξιά παράταξη έμφανίσθηκε πιο μονολιθι-

κή στις απόψεις της και συγχρόνως αρκετά εύελικτη ώστε να αφομοιώνει στον κοινωνιολογικό ρεαλισμό της θέσεις, πού στη σύγχρονη ιστορία των ιδεών εμφανίστηκαν αρχικά με τη σφραγίδα της άριστερης πολιτικής κριτικής. Έτσι η ιδέα της αναπαραγωγής και του αναπαραγωγικού ρόλου της εκπαίδευσης παίρνει στο λόγο αυτής της παράταξης τό περιεχόμενο στο οποίο τήν αναβάπτισε ο Ντυρκέμ, τό περιεχόμενο δηλαδή της αναγκαίας διαδικασίας με τήν οποία η κοινωνία εξασφαλίζει τούς δρους της επιβιώσής της, υποτάσσοντας τις ατομικές βλέψεις στις κοινωνικά προκαθορισμένες δυνατότητες, αντίληψη πού εκφράζει επίσης και τούς εκπαιδευτικούς αλλά και μιά μεγάλη μερίδα άριστερών φοιτητών» (σ. 106-107). Άνεξάρτητα από τήν όρθότητα αυτού του ισχυρισμού —θά επανέλθουμε άμέσως πιά κάτω— είναι φανερό πώς τό επινόημα περί άριστερου πολιτισμικού καταλοίπου καταρρέει αυτόματα. Γιατί η πολιτισμική ήγεμονία στη μεταπολιτευτική ελληνική κοινωνία είναι, σύμφωνα με τήν ίδια τή σ., και γιά τούς εκπαιδευτικούς η ήγεμονία της «δεξιάς παράταξης». Η αντίφαση άνάμεσα στον παραπάνω καταληκτικό ισχυρισμό της σ. και στην παραδοχή περί πολιτισμικής ήγεμονίας της Άριστερας είναι σε τέτοιο βαθμό έξόφθαλη, πού ο άναγώστης τά χει χαμένα. Γιατί είναι επόμενο πώς και η διαπιστωτική περιγραφή περί «ετερογένειας» τών αντιλήψεων τών εκπαιδευτικών είναι μ' αυτή τή λογική άστήριχτη. Ο καθρέφτης της περιγραφής έχει γίνει κομμάτια και οι λόγοι πρέπει άσφαλώς ν' άναζητηθούν τόσο

στή θεωρητική σύγχυση γύρω από τό περιεχόμενο της προβληματικής περί αναπαραγωγικού ρόλου του σχολείου όσο και σε άγνοια τών ιστορικο-κοινωνικών προϋποθέσεων τών ισονομιστικών αιτημάτων. Για τήν πρώτη μιλήσαμε πιά πάνω. Για τή δεύτερη σημειώνουμε έντελώς σχηματικά τά επόμενα: α) Η αντίληψη γιά τις εκπαιδευτικές ανισότητες, πού κυριαρχεί στό λόγο τών εκπαιδευτικών, έχει τις ιστορικές της καταβολές πολύ πιά πίσω χρονικά από τήν εμφάνιση άριστερών πολιτικών κομμάτων στη δυτικοευρωπαϊκή ιστορία. Διακόσια και ένα χρόνια από τή Γαλλική Έπανάσταση ξεχάστηκε άραγε τό σύνθημα γιά τήν ισότητα; β) Δέν είναι, στην ελληνική κοινωνία, η δεξιά παράταξη —έκτός κι αν έτσι βαρτίζει κανείς όλα τά μη άριστερά κόμματα— πού «άφομοίωσε» κάποιες θέσεις «άριστερης» πολιτικής κριτικής γιά τό σχολείο αλλά είναι οι φιλελεύθερες άστικές πολιτικές δυνάμεις πού πρόβαλαν άποτελεσματικά τά ισονομιστικά αιτήματα στην εκπαίδευση. Χρειάζεται νά θυμίσω έδω τή φιλελεύθερη μεταρρύθμιση του 1964-65 ή τά εκπαιδευτικά συνθήματα της άξιοματικής αντιπολίτευσης τό 1977 και τό 1981;

3. Είναι φανερό πώς, άφου τά ισονομιστικά αιτήματα παραπέμπουν κατευθείαν στά μικροαστικά ιδεολογικά ύποσύνολα περί άξιοκρατίας, ατομικής προσπάθειας, χαρισματικής ιδεολογίας κτλ., δέν μπορεί νά χαρακτηρίσει κανείς άνομοιογενείς ή μη ισοδύναμες τις αντιλήψεις τών εκπαιδευτικών γιά τόν κοινωνικό ρόλο του σχολείου σε σύγκριση με τις αντιλήψεις τους γιά τά προβλήματα της καθημε-

ρινής εκπαιδευτικής πράξης. Η ιδεολογική όμοιογένεια τών εκπαιδευτικών τους αντιλήψεων είναι άπ' αυτή τή σκοπιά προφανής, άρκεί κανείς νά άποφύγει τις θεωρητικές συγχύσεις πού επισημάναμε. Μήπως, όμως, ύπάρχει πράγματι μιά άλλου είδους, τυπική θά τήν όνομάσαμε, ετερογένεια στις αντιλήψεις τών εκπαιδευτικών (με τήν ύπόθεση βέβαια πώς οι άπαντήσεις τους δέν είναι μεροληπτικές); Νά ένα έρώτημα, γνωστό στη διεθνή κοινωνιολογία της εκπαίδευσης, πού δέν ύπάρχει στό βιβλίο και πού θά μπορούσε ν' άποτελέσει έναυσμα γιά εξήγηση τών εύρημάτων.⁶ Δέν θά μπορούσε δηλαδή ή σ. νά κρίνει πώς ή έρώτηση με τό κοινωνιολογικό συμπέρασμα τείνει νά προδιαγράψει και νά ύποβάλει στον άποκρινόμενο τό πεδίο ή τήν κατάσταση στην όποία θ' αναφερθεί η συνειδησή του; "Όταν, μ' άλλα λόγια, οι εκπαιδευτικοί άπαντούν σ' αυτή τήν έρώτηση, αναφέρονται άναγκαστικά σ' ένα ύπερ-ατομικό, γενικό και καθολικό πεδίο δραστηριότητας. "Όταν, όμως, οι έρωτήσεις στό έρωτηματολόγιο παύουν ν' αναφέρονται στην παγκόσμια κοινωνιολογία (και σ' όλες σχεδόν τις χώρες κτλ.) και άφορούν πιά τήν ατομική δραστηριότητα και πράξη του εκπαιδευτικού στό σχολείο, τότε άναγκαστικά και τό συνειδησιακό πεδίο αναφοράς τους στενεύει και έξατομικεύεται. Οι εκπαιδευτικοί τείνουν συνεπώς ν' άπομακρυνθούν στις άπαντήσεις τους από τή λογική τών κοινωνικών αναφορών και τών γενικών προβλημάτων. Η λογική τών δύο επιπέδων αναφοράς δέν μπορεί νά ταυτιστεί, γιατί τότε θά έπεφτε κανείς στις παγίδες ενός άναγωγισμού, λογικό έπακόλουθο μιάς ιδεαλιστικής άν-

τίληψης γιά τά άτομα καί τελικά γιά τήν κοινωνία.

Θεωρησιακή ὀπτική

Ἄπο μόνον ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ τώρα ν' ἀναρωτηθεῖ: Γιατί ὅλα αὐτά τά ἐρωτήματα δέν τέθηκαν πρῖν καί μετὰ τήν ἔρευνα, ὥστε νά μειωθεῖ τό ἐνδεχόμενο μεροληπτικῶν ἀπαντήσεων καί ν' ἀποφευχθοῦν ἡ θεωρητική σύμφυση, ἡ λογική ἀντίφαση καί ὁ ἀστήριχος ἰσχυρισμός; Ἐπιπλέον ἀπαντήσω ἔμμεσα, κρίνοντας ἐντελῶς σχηματικά τήν κοινωνιολογική ὀπτική τῆς ἔρευνας.

1. Ἀπό τό ἕνα μέρος ὑπάρχει μιά φραστική καί ἐπαναλαμβανόμενη ἀναγνώριση τοῦ «ἀλληλοσυμπληρούμενου διδύμου ταξική κυριαρχία - ταξική ἡγεμονία» καί ταυτόχρονα ἀπό τό ἄλλο ἡ παραδοχή γιά τήν ἐγκαθίδρυση σχέσεων ἐξωτερικότητας τοῦ διδύμου μέ τήν κρατική ἐξουσία καί τοῦς μηχανισμούς της, τόσο ὡς γενική διακήρυξη ὅσο καί ὡς περιγραφή (κυρίως) τῶν σχολικῶν πρακτικῶν. Ἔτσι ρητά ἡ σ. δέχεται πῶς αὐτό τό δίδυμο «παρεισφύρει (sic) στή λειτουργία τῶν μηχανισμῶν» καί ἄκόμα πῶς «εἶναι δυνατό νά παρεισφύσουν ἐπίσης (sic) ἀντίπαλοι ἰδεολογικοί λόγοι καί ἀντίπαλες πρακτικές» (σ. 65). Μ' ἄλλα λόγια ἡ ταξική κυριαρχία - ἡγεμονία μπαίνει ἀπέξω καί κατά λάθος ἢ ἀπό παρεξήγηση (παρεισφρέω εἶναι τό ρῆμα) σέ κάποιο μηχανισμό, π.χ. τό σχολεῖο, μέ «ἐνυπαρκτή καί προγενέστερη ἐργαλειακή οὐσία». ⁷ Δέν χρειάζεται, συνεπῶς, περαιτέρω ἀνάλυση γιά νά συμφωνήσει κανεῖς πῶς ἡ σ. ἐλάχιστα γνώρισε ἢ κατανόησε τή μαρξιστική προβληματική τῆς ἀναπαραγωγῆς, μόλο πού διατείνεται ὅτι τήν υἰοθετεῖ «ἀνοιχτά»: καί φυσικά νά ἀναρωτηθεῖ μήπως μιά τέτοια προσέγγιση τοῦ σχολικοῦ μηχανισμοῦ καί τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἀπό τή σ. ἀποτελεῖ, πίσω ἀπό μιά ἐξεζητημένη γκραμισιολογία, θεωρησιακό κατάλοιπο ἑνός ἐκλεπτυσμένου οἰκονομισμοῦ.

2. Μιά τέτοια ἀντίληψη, ἰδεαλιστική στή λογική της, ἔχει ὡς ἐρευνητική συνέπεια νά ξεχνᾷ ἡ σ. ὅτι καί οἱ σχολικές πρακτικές τῶν ἐκπαιδευτικῶν δέν βρίσκονται ἐξω ἀπό τά ἴδια τά ὑποκείμενα καί ὅτι, ἐπομένως, χρειάζεται, ὅταν προσεγγίσει κανεῖς τήν ὑποκειμενικότητά τους (π.χ. ἐκπαιδευτικές ἀντίληψεις), νά τήν ἐξετάζει καί ὡς ἀποτέλεσμα αὐτῶν τῶν ἀντιφατικῶν πρακτικῶν. Αὐτό σημαίνει ὅτι δέν μπορούμε ν' ἀγνοοῦμε, ὅπως κάνει ἡ σ., ὅλες ἐκεῖνες τίς ἐκπαιδευτικές - μορφωτικές μεταβλητές πού ἀναφέρονται στήν ἐπαγγελματική δραστηριότητα τῶν ἐκπαιδευτικῶν (ειδικότητα, χρόνια ὑπηρεσίας, ἱεραρχία κ.τ.ο.) καί στήν ἐπαγγελματική τους συνείδηση

ση (γνώση «ἐκπαιδευτικῆς φιλολογίας» κ.τ.ο.). Γιατί, ἀντίθετα, μιά τέτοια ἰδεαλιστική ὀπτική ἀδυνατεῖ στήν πράξη — στή συγκεκριμένη ἔρευνα ἐν προκειμένῳ — νά συλλάβει τήν ἰδιαιτέρη καί συγκεκριμένη λογική τῶν διαφορετικῶν καταστάσεων (ἀπό τό γενικό - ἐπιστημονικό στό εἰδικό - ἐμπειρικό), εἰσάγει μιά ἀφηρημένη ἀντίληψη γιά τή διαμόρφωση τῆς ὑποκειμενικότητας (σχέση ἐξωτερικότητας μέ τίς πρακτικές) καί εὐνοεῖ μιά ὑπερπολιτικοποιημένη ἐξήγησή της (ἀναφορά σέ «ἀριστερά κατάλοιπα»).

3. Οἱ ἐπιπτώσεις ἀπό μιά τέτοια θεωρησιακή - ἰδεαλιστική προσέγγιση δέν εἶναι μονάχα θεωρητικές - ἐρευνητικές: εἶναι κυρίως πολιτικές. Μιά, σχεδόν ἀδιόρατη, ὑποτίμηση τῆς κοινωνικῆς συνείδησης τῶν ἐκπαιδευτικῶν (π.χ. σ. 82, 84, 86) καί μιά ἔμμεση προτροπή γιά ἀποστασιοποίηση τοῦ ἴδιου τοῦ ἐρευνητῆ ἀπό τήν πολιτική, στό ὄνομα τοῦ «κριτικοῦ ἀναλογισμοῦ» (σ. 12) καί τῆς «κριτικῆς ὑπέρβασης τῆς ἐκπαιδευτικῆς πραγματικότητας» (σ. 9) ἀφήνουν ἐλάχιστα περιθώρια στήν ἀναζήτηση μιᾶς ἀντίπαλης πολι-

τικῆς προοπτικῆς γιά καί στό σχολεῖο. Δέν εἶναι ἔτσι ἀνεξήγητο πού ἡ διαπιστωτική περιγραφή στό βιβλίο ἔχει περιοριστεῖ ἐντεῦθεν καί τῆς παραμικρῆς πολιτικῆς ἀνάγνωσης τῶν «ἐυρημάτων». Ἡ γκραμισιολογία μήπως εἶναι τελικά θεωρησιακό κατάλοιπο μιᾶς διανοουμενίστικης ἀκαδημαϊκῆς περιέργειας; Ἐπιπλέον, βέβαια, κανεῖς νά καταγράψει κι αὐτοῦ τοῦ εἶδους τίς ἐπιδόσεις στό βιβλίο. Αὐτές δέν ἔχουν, πρὸς τό παρόν, τόση σημασία ἐδῶ. Ἐπιπλέον, ὡστόσο, ἀδικο, σταματώντας αὐτές τίς παρατηρήσεις, νά μήν συμφωνήσω μέ τή σ. σ' ἕνα σημεῖο: Τό μαρξικό μότο πού κοσμεῖ τήν εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου της εἶναι ἀπόλυτα πετυχημένο. Πράγματι «ὁ παιδαγωγός ἔχει κι αὐτός ἀνάγκη νά παιδαγωγηθεῖ».

5. Ὁφείλω αὐτά τά δεδομένα στή φροντίδα τοῦ φίλου καθηγητῆ καί συνδικαλιστῆ τῆς ΕΛΜΕ Ἰωαννίνων κ. Ἀρη Κυριαζή.

6. Ἀναπτύσσεται σέ παρόμοια ἔρευνα — γιατί ἄραγε δέν τήν ἀναφέρει ἡ σ.; — τοῦ Α. Léger, *Enseignants du secondaire*, PUF 1983, σ. 220 κκ.

7. Σύμφωνα μέ τή διατύπωση τοῦ Ν. Πουλαντζά, ὁ.π., σ. 32.

ΤΑ ΕΙΔΗΣΕΟΓΡΑΦΙΚΑ ΜΗΝΥΜΑΤΑ ΩΣ ΠΡΟ·Ι·ΟΝ ΓΡΑΦΕΙΟΚΡΑΤΙΚΩΝ ΔΟΜΩΝ

Ἡ περίπτωση τοῦ ἀθηναϊκοῦ τύπου

τῆς Μελίνας Σεραφετινίδου

3. Οἱ «πύλες» τῆς ἐπικοινωνίας

Μέσα στά ὀργανωτικά πλαίσια τῆς γραφειοκρατικῆς δομῆς τῶν ἐφημερίδων τοῦ ἀθηναϊκοῦ τύπου, ἀκριβῶς ὅπως καί στους ἀμερικάνικους καί εὐρωπαϊκούς δημοσιογραφικούς ὀργανισμούς, ὀρισμένες θέσεις λειτουργοῦν ὡς «πύλες» μέσα ἀπό τίς ὁποῖες περνᾶνε ὅλα τὰ εἰδησεογραφικά μηνύματα. Τά ἄτομα πού κατέχουν αὐτές τίς θέσεις καί παίζουν τό ρόλο τοῦ «πυλωροῦ» (συντάκτες ὕλης, ὑπεύθυνοι τμημάτων ἢ τομέων, ἀρχισυντάκτες, διεθυντές σύνταξης ἢ, τέλος, διεθυντές καί ἐκδότες), καθορίζουν τήν τελική μορφή καί περιεχόμενο τῆς εἰδησεογραφικῆς παραγωγῆς, καθῶς αὐτοί εἶναι πού καθημερινά ἀποφασίζουν τό ποιὰ γεγονότα θά γίνουν εἰδησι. τί ἔμφαση θά δοθεῖ σέ κάθε γεγονός, ποιὰ θά εἶναι ἡ πρώτη σελίδα, κ.λπ.

«Ὅταν πρωτομπαινουμε στή δημοσιογραφία μαθαίνουμε ὅτι δίνεις χειρόγραφα καί τό ξεχνᾶς. Ὁ δημοσιογράφος, ἕνα ἀπό τά καθήκοντά του, εἶναι νά παραδίνει χειρόγραφα. Ἀπό κεῖ καί πέρα τά ξεχνᾶς. Διότι ὑπάρχει μιὰ σωρεῖα ὕλης, ὑπάρχει ἕνας πεπερασμένος χῶρος, ὁ ὁποῖος συρρικνώνεται μέ τή διαφήμιση, τίς καταχωρήσεις, κ.λπ.» (Διευθυντής σύνταξης κυριακάτικης ἐφημερίδας).

«Ἡ δουλειά τοῦ δημοσιογράφου στό μεγαλύτερο ποσοστό τῆς εἶναι ἐπιλογή... Ἔχει ἕναν ὄγκο ὕλικό, μαζεύει γραπτά, προοφορικες σημειώσεις, μαγνητοταινίες καί ἐν συνεχείᾳ κάθεται καί ἀπ' αὐτό τό ὕλικό φτιάχνει μιὰ ἱστορία 200, 300, 400 λέξεων. Κάνει ἐπιλογή. Τό ἴδιο κάνω κι ἐγώ σάν ἀρχισυντάκτης. Ἔχω 50 θέματα. Τά 10 θά πάρω. Τό ἴδιο κάνει καί ὁ ἄλλος, τό ἴδιο κάνουν καί οἱ ἐφημερίδες. Παντοῦ, σέ ὅλα τά στάδια καί σέ ὅλα τά επίπεδα τῆς ἐφημερίδας γίνεται μιὰ ἐπιλογή». (ἀρχισυντάκτης ἀπογευματινῆς ἐφημερίδας).

Αὐτή ἡ «ἐπιλογή» ἢ, ὅπως τήν ἀποκάλεσε ἕνας πολιτικός συντάκτης, αὐτή «ἡ διαδικασία συνεχοῦς φιλτραρίσματος», γίνεται κατά τή διάρκεια ἀλυσσιδωτῶν συσκέψεων μεταξύ στελεχῶν τοῦ δημοσιογραφικοῦ ὀρ-

γανισμοῦ: οἱ συντάκτες συσκέπτονται μέ τόν ὑπεύθυνο τοῦ τομέα ἢ τμήματός τους, οἱ ὑπεύθυνοι τῶν τμημάτων μέ τούς ἀρχισυντάκτες ἢ / καί τόν διευθυντή σύνταξης, ὁ ὁποῖος μέ τή σειρά τους ἐνημερώνει τό διευθυντή ἢ / καί ἐκδότη τῆς ἐφημερίδας. Ἡ ἐνημέρωση αὐτή γίνεται εἴτε σέ διαπροσωπική βάση, ἢ σέ συλλογική, μέ τὴ συμμετοχή καί ἄλλων διευθυντικῶν στελεχῶν, καί λαμβάνει χώρα τουλάχιστον δύο φορές τό εἰκοσιτετράωρο: τίς πρωινές ὥρες, ὅταν ἐπιλέγονται τά γεγονότα ἢ θέματα πού θά καλυφθοῦν οἱ συντάκτες (ρεπόρτερ) ἐκείνη τήν ἡμέρα, καί τίς βραδυνές ὥρες γιά νά ἀποφασιστεῖ ἡ τελική μορφή καί περιεχόμενο τοῦ φύλλου πού θά κυκλοφορήσει τό ἐπόμενο πρωί. Ὅπως προκύπτει ἀπό τίς ἀπαντήσεις τῶν στελεχῶν ὄλων τῶν ἐφημερίδων, σέ ὅλες αὐτές τίς συσκέψεις ὑπάρχει ἀνταλλαγή ἀπόψεων, καί οἱ ἀποφάσεις συχνά λαμβάνονται «ἀπό κοινού».

«Τήν ἐπιλογή τῶν θεμάτων, τῶν εἰδήσεων πού θά γίνουν κομμάτια, τήν κάνει ὁ συντάκτης σέ συνδυασμό μέ τόν ἀρχισυντάκτη καί τό διευθυντή σύνταξης. Μαζί τήν κάνουν. Τούς προτείνει, τοῦ ἀντιπροτείνουν... Ὑπάρχει ἕνα πάρε δῶσε». (οἰκονομικός συντάκτης κυριακάτικης ἐφημερίδας).

«Νά, γεμίζει ἐδῶ τό γραφεῖο πάκα ὀλόκληρα. Διοχετεύεται στους συντάκτες ὕλης, οἱ ὁποῖοι ἔχουν μπροστά τους τό πλάνο τῆς ἐφημερίδας, παίρνουν καθορισμένη ὕλη. Γιά τή σελίδα 13 αὐτό, αὐτό εἶναι βασικό θέμα, αὐτό εἶναι δεύτερο, ἂν ἔχει ἀντίρρηση τή συζητᾶμε μήπως καί δέν πρέπει νά μπεῖ, καί γιά νά τό πεῖ ἔχει δίκιο τίς περισσότερες φορές, γιατί ἐδῶ γίνεται ἕνας χαμός ἀπό χειρόγραφα καί τό τί θεωρῶ βασικό γίνεται μέ μιὰ ματιά στό κείμενο, ἐνῶ ἐκεῖνος πού τά διαβάζει προσεκτικά βλέπει, «αὐτό τό πρόσεξες; ἔχει κι αὐτή τήν παράγραφο». Κι αὐτοί σχεδιάζουν σ' ἕνα κασέ, σ' ἕνα χαρτί πού εἶναι στό μέγεθος τῆς σελίδας ἀκριβῶς, πού θά πάει τό καθένα. Πόσα γράμματα θά γίνουν ἄσπρα, ποιὰ μαῦρα, τά τιτλοφοροῦν καί τά στέλνουν στό τυπογραφεῖο.» (ἀρχισυντάκτης ἀπογευματινῆς ἐφημερίδας).

Σέ κάθε μιὰ ἀπ' αὐτές τίς συσκέψεις ἂν ὑπάρξει διαφωνία τόν τελικό λόγο τόν ἔχει πάντα ὁ ἀνώτερος στήν

Ιεραρχία.

«Οί ιδέες είναι από κάτω προς τά πάνω και από πάνω προς τά κάτω. Τό τελικό ναί, όμως ή τό τελικό όχι είναι θέμα τής διεύθυνσης τής έφημερίδας» υπεύθυνος τμήματος απογευματινής έφημερίδας).

«Γίνεται ή σύσκεψη γύρω στίς οκτώμιση τό βράδυ όπου θά καθοριστεί τί θέμα θά μπει πρώτο... εκεί μετέχουν ό διευθυντής, ό αρχισυντάκτης, οί πολιτικοί συντάκτες, οί επικεφαλής τών τμημάτων, και οί συντάκτες πού έχουν κάνει κάποιο κρίσιμο ρεπορτάζ... Ακούγονται διάφορες γνώμες, αυτό είναι πρώτο, αυτό δεύτερο κ.λπ... άν και ό τελικός λόγος είναι τού διευθυντή, αυτός θά αποφασίσει τελικά ποιό θά βάλει πρώτο θέμα, δέν δεσμεύεται από τή σύσκεψη» (πολιτικός συντάκτης απογευματινής έφημερίδας).

«Οί αποφάσεις λαμβάνονται σχεδόν μέ όμοφωνία τών υπεύθυνων και βέβαια άν υπάρχει κάποια έντονη διαφωνία τών υπεύθυνων αυτών είναι λογικό ό διευθυντής νά δίνει τή λύση» (διευθυντής σύτταξης κυριακάτικης έφημερίδας).

Σέ ό,τι αφορά τά κριτήρια σύμφωνα μέ τά όποια άνοιγοκλείνουν τίς «πύλες τής επικοινωνίας οί διάφοροι φύλακές τους, αυτά άντανακλούν κατά κύριο λόγο τήν «πολιτική» ή «γραμμή» τής έφημερίδας, όχι μόνο μέ τή στενή έννοια τής κομματικής τοποθέτησης αλλά μέ τήν ευρύτερη, τών στόχων πού τή χαρακτηρίζουν ως *επιχειρηματικό και επικοινωνιακό οργανισμό*. Πιό συγκεκριμένα, από τίς άπαντήσεις τών στελεχών τών τεσσάρων έφημερίδων πού καλύψαμε στήν έρευνά μας, προκύπτει ότι τρία είναι τά βασικά κριτήρια.

Πρώτον, ή πολιτική / κομματική τοποθέτηση μιās έφημερίδας, ή όποια συνήθως εκφράζει τίς πολιτικές πεποιθήσεις τού εκδότη της, όριοθετεί, λιγότερο ή περισσότερο στενά, τήν παραγωγή ειδησεογραφικών μηνυμάτων.

«Τά κριτήρια είναι τό άν τό κομμάτι συμφωνεί μέ τή γραμμή τής έφημερίδας και μέ τίς απόψεις τού εκδότη. Αυτό δέν συμβαίνει σέ όλα τά ρεπορτάζ. Συμβαίνει στά ρεπορτάζ πού ασχολούνται μέ πολιτικό αντικείμενο, οικονομικό και τών Υπουργείων. Τό άστυνομικό ρεπορτάζ δέν νομίζω νά υπόκειται σέ τέτοια κριτήρια» (άστυνομικός συντάκτης απογευματινής έφημερίδας).

«Τά άρθρα ελέγχονται για νά εκφράζουν τή γραμμή πού θέλει νά δώσει ό εκδότης...» (υπεύθυνος τμήματος ελεύθερου ρεπορτάζ απογευματινής έφημερίδας).

«Η γραμμή τής έφημερίδας είναι περισσότερο για τό πώς θά γραφτεί ένα πράγμα. Μιά εξέλιξη στή Νέα Δημοκρατία είναι σημαντική και για μās και

για τή Βραδυνή. Έμεις θά τή γράφουμε διαφορετικά άπ' ό,τι θά τή γράφει ή Βραδυνή. Έχει είναι ή τέχνη πού παίζει περισσότερο ρόλο ή γραμμή» (πολιτικός συντάκτης κυριακάτικης έφημερίδας).

Δεύτερον, ή έμπορικότητα μιās ειδήσης, δηλαδή τό άν θά πουλήσει φύλλα, θά καθορίσει σέ μεγάλο βαθμό τήν τελική της τύχη. Άναπόφευκτα, τό πνεύμα τού έντυπωσιασμού διεισδύει και χρωματίζει τό περιεχόμενο τών ειδησεογραφικών μηνυμάτων.

«Ό κανόνας είναι ή γρήγορη παρουσίαση και ή πρωτότυπη παρουσίαση πρωτότυπων ειδήσεων» (οικονομικός συντάκτης κυριακάτικης έφημερίδας).

«Η ειδηση είναι κάτι πού ξεφεύγει από τά κανονικά όρια. Γι' αυτό βλέπεις ότι στίς έφημερίδες ή υπερβολή είναι ειδηση... Ότιδήποτε ξεπερνάει τή φυσική τάξη πραγμάτων, ότιδήποτε ξεπερνάει τό άναμενόμενο, είναι ειδηση» (αρχισυντάκτης απογευματινής έφημερίδας).

Τό κριτήριο τής έμπορικότητας συνήθως εκφράζεται από τά στελέχη τών άθηναϊκών έφημερίδων ως άνταπόκριση στά αίτήματα και προσδοκίες τού κοινού, παίρνει δηλαδή τή μορφή μιās «επικοινωνιακής δημοκρατίας».

«Έξαρτάται τό πόσο ή έφημερίδα άντιλαμβάνεται ότι μπορεί νά ενδιαφέρει τό άναγνωστικό κοινό ένα γεγονός. Όπότε και τού δίνει τήν άνάλογη έκταση, ή προβολή, ή τό υποβαθμίζει» (υπεύθυνος τμήματος απογευματινής έφημερίδας).

«Τά κριτήρια έπιλογής είναι τί θέλει τό κοινό αλλά και πώς συμβαδίζει αυτό μέ τή γενική γραμμή τής έφημερίδας... Ναι, είναι ένας συμβιβασμός. Τί θέλει τό κοινό, τί θεωρούμε έμεις σημαντικό...» (πολιτικός συντάκτης απογευματινής έφημερίδας).

Στήν πραγματικότητα όμως, οί άθηναϊκές έφημερίδες, όπως εξάλλου και όλοι οί σύγχρονοι οργανισμοί μαζικής επικοινωνίας, άντιμετωπίζουν τό κοινό τους ως *άγοραστικό κοινό*, και ενδιαφέρονται νά έντοπίσουν και νά έξυπηρετήσουν τίς ανάγκες του μόνο στό βαθμό πού αυτό θά αύξήσει τήν κυκλοφορία τους.

Στήν αρχή υπήρχε μία φιλο - Πασοκική άντιμετώπιση τού θέματος, όταν ήταν φρέσκο τό ΠΑΣΟΚ, αλλά μέ τό πέραςμα τού χρόνου, όταν βλέπεις ότι ό λαός κοντράρεται μέ τήν κυβέρνησή του, δέν μπορείς νά πās μέ τήν κυβέρνηση, διότι δέν είμαστε όργανο τής κυβέρνησης. Έμεις είμαστε περισσότερο όργανο τού λαού, πάρτο έμπορικά, γιατί αυτός μās αγοράζει» (Υπεύθυνος πρώτης σελίδας απογευματινής έφημερίδας).

Μοιραία δέν μπορείς νά κάνεις δημοσιογραφία απόλυτα σωστά, γιατί υπάρχει ανταγωνισμός από τις εφημερίδες, κάνεις εμπόριο. Κοιτάς νά πουλήσεις. "Αν δέν βάλεις ειδήσεις πού ενδιαφέρουν τόν κόσμο, δέν πουλάς, χάνεις τήν κυκλοφορία σου. Μοιραία, λοιπόν, αυτός ό ανταγωνισμός έχει κάνει τις εφημερίδες και μιλάνε για τήν κείδηση πού πουλάει, και εκεί είναι ίσως ή «άχιλλειος πτέρνα» τού τύπου, ότι δέν βάζει αυτά πού θά έπρεπε νά μπουν, αλλά αυτά πού πρέπει νά πουλήσουν» (άρχισυντάκτης απογευματινής εφημερίδας).

Τέλος, οι χρονικές προδιαγραφές πού επιβάλλει ή έκδοση μιās εφημερίδας επηρεάζουν και αυτές τις ειδησιογραφικές επιλογές και αποφάσεις τών «πυλωρών» της.

«Στήν εφημερίδα ξεκινās από τήν αρχή ότι κυκλοφορεί και φτάνει στα περίπτερα, από κεϊ ξεκινās. Στις 12.00 ή ώρα πρέπει νά είναι στα περίπτερα νά πουληθεί. Στις 3.000 ή ώρα τυλίγει ψάρια, είναι άχρηστη. Αυτό επιβάλλει διάφορους περιορισμούς χρόνου» (πολιτικός συντάκτης απογευματινής εφημερίδας).

«Πολλές φορές παίζει ρόλο και ό χρόνος πού θά έρθουν οι ειδήσεις. "Αν έρθουν τό απόγευμα πού είναι ανοιχτές οι σελίδες, μπαίνουν κάποια πράγματα... Μετά από κάποια ώρα οι περισσότερες ειδήσεις, έννοω τις μικρές ειδήσεις, είναι καταδικασμένες πιά» (άρχισυντάκτης απογευματινής εφημερίδας).

4. Έξωτερικός καταναγκασμός και κυρώσεις

Μέσω τής ιεραρχικής οργάνωσης τού προσωπικού, καθώς και τού όριζόντιου κατακερματισμού άρμοδιοτήτων και ύπευθυνοτήτων, οι «πυλωροί» τού κάθε δημοσιογραφικού οργανισμού μπορούν και έλέγχουν αποτελεσματικά τις επαγγελματικές δραστηριότητες τών υπόλοιπων στελεχών. Ό έλεγχος αυτός είναι άπαραίτητος διότι, για τούς λόγους πού αναλύσαμε στό πρώτο μέρος τού άρθρου μας, και οι όποιοι επιβεβαιώνονται από τό εμπειρικό ύλικό τής πιλοτικής μας έρευνας τού HAT, ή συμμόρφωση τών στελεχών μιās εφημερίδας στις επιλογές και αποφάσεις τής διεύθυνσης δέν είναι ούτε αυτόματη ούτε κατ' ανάγκη εύκολη ή όμαλή. Η προσαρμογή τού στελέχους στις επιταγές τού εργασιακού του χώρου συχνά συνεπάγεται τήν έγκατάλειψη προσωπικών πεποιθήσεων και στόχων ή τήν παραβίαση ήθικων αξιών και επαγγελματικών ιδανικών.

«Έδω υπάρχει τό καλύτερο εργασιακό κλίμα. Άλλά από κεϊ και πέρα συγκρούσεις υπάρχουν και είναι περίπου αναπόφευκτες, γιατί ό καθένας πιστεύει ότι τό χειρόγραφο του είναι άριστο. Από κεϊ και πέρα ό αρχισυντάκτης, ό διεθυντής — ό

καθένας απ' αυτούς έχει διαφορετική γνώμη για τό πώς θά έπρεπε νά γραφτεί. "Έτσι και διορθωθεί τό κείμενο |ό συντάκτης| έχει λόγους νά δυσαρεστείται, νά διαμαρτύρεται...» (πολιτικός συντάκτης απογευματινής εφημερίδας).

Ό δημοσιογράφος, ό ρεπόρτερ πού αρχικά τό έγραψε συνήθως τήν έπόμενη μέρα όταν διαβάσει τό κείμενό του πετσοκομμένο ένκνευρίζεται. Θεωρεί ότι τού λείπουν τά βασικά σημεία, ότι έχει χάσει τή δύναμή του. Γιατί ό ρεπόρτερ είναι εκείνος πού ζει τά γεγονότα και τά μεταφέρει στό χαρτί. Είναι ό κόπος του, τό τρέξιμο, τό άγχος, και τό ξενούχι του, γι' αυτό πονάει, γιατί έχει μοχθήσει μέχρι νά τό κάνει κείμενο» (συντάκτρια υπουργείου Παιδείας απογευματινής εφημερίδας).

«Δέν υπάρχουν σήμερα απόλυτα οι ιδανικές συνθήκες εργασίας, άλλου πολύ άλλου λίγο. Νομίζω όμως ότι πάντα προσπαθείς νά περάσεις μιιά ειδηση, νά περάσεις τήν αλήθεια ως εκεί πού σου επιτρέπουν σέ μιιά εφημερίδα. Π.χ. ένα θέμα χθές δέν μπήκε. Γιατί δέν μπήκε...» (ύπέυθυνος τμήματος έλεύθερου ρεπορτάζ απογευματινής εφημερίδας).

«Πίστευα όπως όλοι ότι διά μέσου τής δημοσιογραφίας μπορείς νά συμβάλεις στήν καλύτερευση κάποιου συστήματος, κάποιων πραγμάτων, ότι ή γνώμη σου μπορεί νά άκουστεί κάπου. Στήν πορεία δυστυχώς βλέπεις ότι παίζεις άλλους ρόλους απ' αυτούς πού ξεκίνησες» (συντάκτης αστυνομικού ρεπορτάζ απογευματινής εφημερίδας).

Οι έντάσεις και προστριβές πού δημιουργούνται μέσα σέ κάθε δημοσιογραφικό οργανισμό από τις προσπάθειες τών «πυλωρών» νά επιβάλλουν τήν «πολιτική» τής διεύθυνσης ή τού εργοδότη αποτελούν δυσάρεστες εμπειρίες όχι μόνο για τούς συντάκτες αλλά και για τά «ένδιάμεσα» διευθυντικά στελέχη, όπως κατεξοχήν τόν αρχισυντάκτη:

«"Ε, κάποια μέρα σου λέει ό διεθυντής, «σκέφτομαι αυτό», τό κουβεντιάζεις, τό ξανακουβεντιάζεις, γίνεσαι αρχισυντάκτης και ανακαλύπτεις ότι τήν έχεις βάψει. Αυτό ανακαλύπτεις... Έδω έχεις νά κάνει μέ πολύ περισσότερο ανθρώπους πού μέχρι πριν λίγο ήσασταν στό ίδιο ρεπορτάζ, τώρα ξαφνικά πρέπει νά έρθεις ακόμα και σέ σύγκρουση μαζί τους, έχεις απαιτήσεις, ζητάς κάτι... Βλέπεις, ζώντας από κοντά μιάν άλλη όψη τής λειτουργίας τής εφημερίδας, βλέπεις ότι ή συγκεκριμένη της οργάνωση και ή συγκεκριμένη της διάρθρωση έμποδίζει νά γίνει εκείνο κείμενο. Από τήν άλλη πλευρά δέν είσαι εκείνος πού δίνει λύση σ' αυτά τά ζητήματα. Ακριβώς γιατί είσαι ένα ένδιάμεσο γρανάζι μιās λειτουργίας, και δέν έχεις τή δυνατότητα πέρα από τό νά πιέσεις, νά πεις τή γνώμη σου, από τό νά επιμένεις... βλέπεις ότι τά πράγματα φτάνουν μέχρι ένα όρισμένο σημείο, όπου εκεί πιά αρχίζει ό άλλος ό ρόλος, ό ρόλος τού

διευθυντή... Λοιπόν όλα αυτά τὰ πράγματα είναι ένα κοντράρισμα, ακριβώς επειδή δέχεσαι μία πίεση από τὰ κάτω, από τούς συναδέλφους, τούς συντάκτες απ' όλα τὰ τμήματα μέ τὰ χιλιάδες προβλήματα, δέχεσαι από τήν άλλη πλευρά τήν πίεση τής διεύθυνσης... Λοιπόν αυτό τό πράγμα είναι μία συνεχής καθημερινή πίεση, τήν όποία δέχεται αυτή έδώ πέρα ή θέση, μία καθημερινή τριβή. Τό πώς βγαίνει αυτό τό στηλάχι πού έφερε ό συντάκτης, ό διευθυντής δέν τό ξέρει, τό ξέρει ό αρχισυντάκτης... του διευθυντή δέν θά του άρέσει και θά φωνάζει, όμως αυτό τό παιδί έχει φάει ένα πρωινό για νά τό κάνει. Χιλιάδες δεκάδες τέτοιες περιπτώσεις κάθε μέρα... κι έσύ, από τή μία πλευρά πρέπει και νά έχεις κάποια λογική δικαιολογία ή εξήγηση για τή διεύθυνση, και παράλληλα νά μήν είσαι συνήγορος για τόν καθένα». (αρχισυντάκτης απογευματινής έφημερίδας).

Στά ήμερήσια άθηναικά έντυπα πού καλύψαμε, όπως εξάλλου και στον ευρωπαϊκό ή αμερικάνικο τύπο, ή γραφειοκρατική όργάνωση και διοίκηση προσφέρει στη διεύθυνση μία σειρά από μηχανισμούς και κυρώσεις των όποιων ή ύπαρξη άναστέλλει, και ή χρήση καταστέλλει, τυχόν εξεγέρσεις των στελεχών ενάντια στην ύφιστάμενη γραμμή τής έφημερίδας. Καταρχήν, και στις τέσσερις έφημερίδες όλα τὰ στελέχη άνεξαιρέτως από τὰ όποια πήραμε συνεντεύξεις έπιβεβαίωσαν ότι στις διαδικασίες πρόσληψης νέου προσωπικού τὰ «κριτήρια τής γνωριμίας και τής συγγένειας» ή «του μέσου» του ύποψηφιου, καθώς και «ό χαρακτήρας» ή «προσωπικότητα» του παίζουν έξισου μεγάλο, άν όχι μεγαλύτερο ρόλο, μέ τὰ «τυπικά προσόντα» του (πτυχίο άνώτατης σχολής, ξένες γλώσσες, κ.λπ.).

Η δημοσιογραφία είναι ένα δελεαστικό επάγγελμα, και ύπάρχει μεγάλη προσφορά νέων... προσλαμβάνονται μέ βάση τις γνωριμίες κατά κύριο λόγο, και είναι τόσο πιο σημαντικές οι γνωριμίες όταν είναι μέ τόν εκδότη, έπειτα μέ τό διευθυντή, έπειτα μέ τούς αρχισυντάκτες ή κάποιον άλλο... Δέν θά 'λεγα ότι γίνονται αξιοκρατικά οι προσλήψεις. Δέν μπορείς νά αξιώσεις μία διαφορετική λειτουργία στις προσλήψεις, γιατί όλη ή λειτουργία τής έφημερίδας έναπόκειται στο διευθυντή πού έλέγχεται μόνο από τόν εκδότη και στον εκδότη πού δέν έλέγχεται από κανένα. "Αρα τὰ περιθώρια αυθαιρεσίας τους είναι πολύ μεγάλα». (πολιτικός συντάκτης απογευματινής έφημερίδας).

«Τά τυπικά προσόντα είναι άν έχει κάποιον πτυχίο, άν ξέρει κάποια γλώσσα, πού για μάς είναι σημαντικά πράγματα, όχι τό άπαν. Τά ουσιαστικά προσόντα είναι άν αυτός είναι έξυπνος, καλός, δραστήριος». (διευθυντής σύνταξης κυριακάτικης έφημερίδας)

Έπιπλέον, κατά κανόνα όλοι οι νέοι, έπίδοξοι δημοσιογράφοι περνάνε ένα στάδιο μαθητείας, τό όποιο συνήθως διαρκεί κάποιους μήνες, και προσλαμβάνονται

μόνο εφόσον κριθούν «κατάλληλοι» και «άποδοτικοί».

«Πάντα όταν προσλαμβάνεται κάποιος δοκιμαστικά έχουν κάποια θέση ύπ' όψιν γι' αυτόν, ή όποια όμως δέν είναι καθορισμένη 100%. Και προσλαμβάνονται στην αρχή δοκιμαστικά νά δουν άν ταιριάζουν τὰ χνώτα τους». (οικονομικός συντάκτης κυριακάτικης έφημερίδας)

«Η έπιλογή γίνεται συνήθως μέ τὰ ουσιαστικά κριτήρια επαγγελματικής κατάρτισης, και σε αρκετό ποσοστό ήθους και χαρακτήρος... Διότι ή έφημερίδα θέλει νά δημιουργεί μία οικογενειακή άτμόσφαιρα. Μπορεί νά ύπάρχει ένας κατά τὰ άλλα αξιόλογα καταρτισμένος συναδέλφος πού όμως νά μήν έχει ήθος και χαρακτήρα. Αυτός δέν ταιριάζει στο οικογενειακό κλίμα πού προσπαθει ή έφημερίδα νά δημιουργήσει». (διευθυντής σύνταξης κυριακάτικης έφημερίδας)

Δεύτερον, ή διεύθυνση έχει τή δυνατότητα νά μπλοκάρει τις πιθανότητες ενός στελέχους για εξέλιξη, είτε μέ τό νά μήν του αναθέτουν σημαντικές και ενδιαφέρουσες δουλειές, ή μέ τό νά μήν προάγεται μέσα στην ιεραρχία.

«Μπορεί νά ζητάς μέν νά πās στο τάδε ρεπορτάζ, αλλά και εκεί ή άποψη είναι τής διεύθυνσης. Έκεινη κάνει τις έπιλογές και αυτή είναι πού παίρνει κάποιον συντάκτη και του λέει «σταματάς νά κάνεις εκείνο και κάνεις τό άλλο». (αρχισυντάκτης απογευματινής έφημερίδας)

«Αν κάποιος περιέλθει σε δυσμένεια και δέν απολύεται αναγκάζεται νά φύγει μόνος του». (πολιτικός συντάκτης απογευματινής έφημερίδας)

«Τά κριτήρια (σύμφωνα μέ τὰ όποια γίνονται οι προαγωγές) είναι άπολύτως προσωπικά. "Αν ό κ... (όνομα εκδότη / ιδιοκτήτη τής έφημερίδας) δέν διάλεγε καλούς συνεργάτες, θά πήγαιναν κατά διαόλου τὰ έντυπά του, και θά έχανε τὰ λεφτά του. Στις ιδιωτικές έπιχειρήσεις δέν ύπάρχουν άλλα κριτήρια παρά μόνο τὰ συμφέροντα των έπιχειρήσεων». (Διευθυντής κυριακάτικης έφημερίδας)

Τελος, ή διεύθυνση έχει στη διάθεσή της και τό μέτρο τής απόλυσης, στο όποιο όμως κατά κανόνα σπάνια καταφεύγει. "Αν κάποιον στέλεχος κριθεί «άνεπαρκής» συνήθως σε πρώτη φάση «θά μετακινηθεί έσωτερικά, θά πάει σε μία άλλη θέση πού δέν θά έχει τις ίδιες άνάγκες ή απαιτήσεις» (συντάκτης πολιτικού ρεπορτάζ απογευματινής έφημερίδας). "Αν όμως «κάποιος τσακωθεί μέ τό διευθυντή, είναι προφανές ότι δέν θά φύγει ό διευθυντής» (αρχισυντάκτης απογευματινής έφημερίδας). "Απ' αυτήν τήν άποψη είναι ενδιαφέρον ότι σε δύο από τις τέσσερις έφημερίδες πού κάλυψε ή έρευνά μας μάς πληροφορόρησαν ότι τὰ τελευταία χρόνια «λίγοι συναδέλφοι έχουν άπολυθεί, αλλά πολλοί έχουν παραιτηθεί... Τό γεγονός ότι αυτή τή στιγμή ύπάρχουν πάρα πολλές έφημερίδες, ή 'Αθήνα έχει τις περισσότερες έφημερίδες από κάθε άλλη ευρωπαϊκή πόλη, βρίσκεις πολύ εύκολα

δουλειά» (συντάκτης απογευματινής εφημερίδας) πιθανόν να εξηγήσει γιατί σε περιπτώσεις σύγκρουσης μεταξύ διεύθυνσης και κάποιου από τα στελέχη της, ο τελευταίος, έχει τη δυνατότητα να επιλέγει τη λύση της παραίτησης αντί της υποταγής.

5. Έσωτερικός καταναγκασμός: η αυτολογοκρισία

Είναι κοινή διαπίστωση όλων των μελετητών του ξένου τύπου ότι στους σύγχρονους δημοσιογραφικούς οργανισμούς οι μηχανισμοί κοινωνικού ελέγχου είναι κατά κανόνα «υπόγειοι», έμμεσοι, λανθάνοντες, και όχι εκδηλα ή φανερά καταναγκαστικοί. Οί «έξωτερικές» και άπροκάλυπτες πιέσεις, απειλές ή κυρώσεις της διεύθυνσης ή του εκδότη δεν είναι συνήθως αναγκαίες, λόγω της αποτελεσματικότητας της διαδικασίας «κοινωνικοποίησης» των στελεχών στους στόχους και κανόνες λειτουργίας του οργανισμού.

Η παραπάνω διαπίστωση αναμφίβολα ισχύει για τις τρεις από τις τέσσερις εφημερίδες που καλύψαμε στην έρευνά μας, αλλά σε πολύ μικρότερο βαθμό για την τέταρτη.

Άπογευματινή εφημερίδα Α:

Τά στελέχη αυτής της εφημερίδας ρητά και επανειλημμένα επισήμαναν (βλ. παραπάνω υποσημείωση 28), αφενός, την παραβίαση της επαγγελματικής δεοντολογίας στις διαδικασίες ειδησεογραφικής παραγωγής, και, αφετέρου, τις συνεχείς και άπροκάλυπτες παρεμβάσεις στο έργο τους εκ μέρους της διεύθυνσης και ιδιαίτερα του εκδότη της, ο οποίος κατείχε και τη θέση του διευθυντή της εφημερίδας.³¹ Γενικά στο σύνολό τους οι απαντήσεις των στελεχών της οδηγούν στο συμπέρασμα ότι, αν και η διαδικασία της κοινωνικοποίησης των στελεχών δεν ήταν με κανένα τρόπο ολότελα άπουσα ή ανεπιτυχής,³² η αποτελεσματικότητά της στο να οδηγεί τό κάθε στέλεχος να θέλει να κάνει / γράφει αυτά που πρέπει, δηλ. που επιβάλλει η «γραμμή» της εφημερίδας, ήταν σχετικά περιορισμένη.

«Αν η εφημερίδα έρμηνεύσει διαφορετικά τις πληροφορίες που έφερα, έχω τη δυνατότητα έφ' όσον διαφωνώ με αυτήν την έρμηνεία τόσο να μην υπογράψω τό κείμενο όσο και να προβάλω τις αντιρρήσεις μου. Όμως, σε καμιά περίπτωση δεν πρόκειται εάν η εφημερίδα διαφωνεί με τη γραμμή που έχω προβάλει στο κείμενό μου να περάσει ή δική μου γραμμή. Θα περάσει η γραμμή της εφημερίδας. Η ευθύνη μου είναι πλέον να γράφω ένα κείμενο μηχανικά, με τά χέρια μου, και όχι

μέ τό μυαλό μου. Δηλαδή γράφω έτσι τό ρεπορτάζ, όμως δέν σημαίνει ότι πιστεύω σε αυτά που έχω έγραφα. Κάνω ένα κείμενο τέτοιο πού ή εφημερίδα θέλει» (συντάκτρια ρεπορτάζ ύπουργείου).

Όπως έχουμε παρατηρήσει άλλου (Σεραφετινίδου, 1987, 213-218), τό κάθε στέλεχος των ΜΜΕ παίζει ταυτόχρονα δύο ρόλους: τό ρόλο του ύπαλληλου ενός έπιχειρηματικού οργανισμού, και τό ρόλο του φορέα μιās «άντικειμενικής» και «άμερόληπτης» «τέταρτης έξουσίας». Ό πρώτος ρόλος συνεπάγεται ταύτιση του εργαζόμενου με τούς στόχους του οργανισμού, ύποταγή στις άπαιτήσεις των άνωτέρων του, και άποδοχή των κανόνων πού διέπουν τη λειτουργία του οργανισμού. Ό δεύτερος ρόλος αντιπαράθετε στην παραπάνω αντίληψη του επαγγελματισμού τήν έννοια του επαγγέλματος ως λειτουργήμα, δημιουργία και μέσο προσωπικής έκφρασης, και συνακόλουθα τονίζει τη σημασία της πνευματικής άριότητας, τήν έννοια της κοινωνικής προσφοράς, καθώς και τήν αναγκαιότητα του αυτοπροσδιορισμού και της προσωπικής άκεραιότητας. Ό συγκεκριμένος δημοσιογραφικός οργανισμός, πολύ περισσότερο άπ' ότι οι ύπόλοιποι, δημιουργούσε στά στελέχη του μία έντονη σύγκρουση μεταξύ αυτών των δύο ρόλων.

31. «Διόρθωση δέν γίνεται, γίνεται παρέμβαση», δηλώνει ένας συντάκτης 'Υπουργείου». Αυτό δέν έχει να κάνει με τήν είδηση. Είναι παρέμβαση των άτόμων πού διεύθυνουν τήν εφημερίδα, πού λένε στό δημοσιογράφο τί κατεύθυνση πρέπει να πάρει τό ρεπορτάζ, έρμηνεύοντας αυτό καθ' αυτό τό γεγονός, τήν πολιτική του προέκταση». «Αυτό πού άπαιτείται από σένα», παρατηρεί συντάκτης ελεύθερου ρεπορτάζ, «είναι να άνταποκρίνεις σε ότι ζητάει από σένα ό ιδιοκτήτης της εφημερίδας». Έπιπλέον, διευκρινίζει σε σχετική έρώτηση ότι «τό να είσαι στάσιμος δέν είναι άποτυχία, γιατί διευθυντές δέν γίνονται πάντα οι ίκανότεροι, αλλά αυτοί πού έχουν καλές σχέσεις με κάποιον πού μπορεί να τούς προωθήσει». Παρόμοια είναι και τά σχόλια ενός άλλου συντάκτη (άστυνομικού ρεπορτάζ) σε ότι άφορā τήν ύφιστάμενη διαδικασία και κριτήρια επαγγελματικής εξέλιξης: «Παίζουν μεγάλο ρόλο ύποκειμενικά κριτήρια, αν είσαι άρεστός ή όχι στην διεύθυνση, αν ύπακουϋς σ' ότι σου λένε», ενώ ένας φωτορεπόρτερ διαμαρτύρεται ότι «ύπάρχουν εφημερίδες όπου ή εξέλιξη γίνεται καθαρά άξιοκρατικά» ενώ σ' αυτήν τήν εφημερίδα «γίνεται γιατί είσαι τό καλό παιδί του άφεντικού... του χαϊδεύεις τήν πλάτη, του κάνεις όλα τά χατήρια, δέν του λές αν διαφωνείς. Αν είσαι ύποτακτικός μπορείς να πās μπροστά, αν όχι (αυτό τό λένε αντιδραστικό) και λές τη γνώμη σου ευθέως δέν πās πάνω».

32. Χαρακτηριστικά, συντάκτης ελεύθερου ρεπορτάζ δήλωσε ότι «ως προς τήν πολιτική γραμμή, ή ως προς τόν τρόπο πού γράφεται ένα ρεπορτάζ, γίνεται μία τυπική μελέτη από τόν άρχισυντάκτη, ό όποιος τό δίνει για να τυπωθεί. Τίς περισσότερες φορές ή μελέτη αυτή είναι τυπική, γιατί κάθε δημοσιογράφος ξέρει και τήν πολιτική γραμμή της εφημερίδας, και τό πώς θέλει και τό τί θέλει ή συγκεκριμένη εφημερίδα».

«Όπως επισημαίνεται και στην ξένη βιβλιογραφία (βλ. π.χ. Elliott, 1977, 159-59) έντυπα, όπως ή απογευματινή εφημερίδα Α, με μία ιδιαίτερα έκδηλη κομματική τοποθέτηση, καθώς και με έντονα στοιχεία «χιτριτισμού», αναγκάζουν κάθε στέλεχος που προσπαθεί να λειτουργήσει μέσα στα πλαίσια της «γραμμής» που τά παραπάνω χαρακτηριστικά στοιχεία υπαγορεύουν, να παραβιάζει άπροκάλυπτα και συστηματικά τους κανόνες και αξίες της σύγχρονης δημοσιογραφικής δεοντολογίας, στους οποίους ή πλειοψηφία των σύγχρονων δημοσιογράφων έχει κοινωνικοποιηθεί, και συνακόλουθα έσωτερικεύσει. Αύτη άκριβώς ή σύγκρουση ρόλων δυσχεραίνει την πλήρη ταύτιση του στελέχους με τον πρώτο ρόλο, και, συνακόλουθα καθιστά προβληματικούς ή άναποτελεσματικούς τους μηχανισμούς «έσωτερικού καταναγκασμού».³³

Σέ ότι άφορα τίς ύπόλοιπες τρείς εφημερίδες, ό «έσωτερικός καταναγκασμός» και ή συνακόλουθη πρακτική της αύτολογοκρισίας μοιάζει να άποτελεϊ καθημερινή πρακτική των στελεχών τους.

Κυριακάτικη εφημερίδα:

«Δέν ύπάρχει άνάγκη να είπωθεϊ ή γραμμή της εφημερίδας μας στους συντάκτες, γιατί αύτοϊ την ξέρουν πριν καν να ένταχθοϋν σ' έμάς... "Όλοι οϊ συντάκτες που έχουμε είναι έμπειροι άνθρωποι. Δέν γίνεται τόσο πολύ συνενόηση όσο έσεϊς νομίζετε. Οϊ συντάκτες δέν είναι μαθητευόμενοι για να τους λέμε τί θά κάνουν. Λέμε στό συντάκτη: «κάλυψε αύτό τό θέμα», και τό καλύπτει, ξέρει πώς θά τό καλύψει». (Διευθυντής)

«Δέν ύπάρχει κάποιος που να σου λέει, όταν έρχεσαι σ... (όνομα εφημερίδας), «κοίτα να δεις, ή γραμμή μας είναι... αύτό φαίνεται γενικά άπ' την εφημερίδα... "Ό καθένας, νομίζω, όσο πιο πολύ μπορεί προσπαθεί να συντονίσει τό δικό του μήκος κύματος με τό μήκος κύματος της εφημερίδας στην όποία εργάζεται». (οϊκονομικός συντάκτης)

«Κατά βάση, έμεις επειδή γνωρίζομαστε χρόνια και είμαστε περισσότερο φίλοι, ή έννημέρωση που γίνεται πιο πολύ για θέματα τεχνικά... κυρίως για θέματα συντονισμού... Κι αύτό να σου πω σμφέρει και τον... (όνομα Διευθυντή), τή διευθυνση, με την έννοια ότι δέν έχει μπελάδες, να κάτσει ν' άσχοληθεϊ, γιατί είναι σταμπιλαρισμένοι, ξέρει δηλαδή τί θά βγάλει ό καθένας». (πολιτικός συντάκτης)

33. Πρέπει να επισημάνουμε ότι ή προσωπικότητα ή ιδιοσυγκρασία του έκδότη / ιδιοκτήτη της εφημερίδας, μαζί με τό γεγονός ότι κατείχε ενεργό διευθυντική θέση μέσα στην εφημερίδα, όπωςσδήποτε συνέβαλαν σ' αύτήν την κατάσταση πραγμάτων.

Απογευματινή εφημερίδα Β:

«Σου εξηγώ και πάλι ότι ό καθένας ξέρει τί περίπου θέλει ή εφημερίδα του, με άποτέλεσμα να μην πολυρωτάς (τόν άρχισυντάκτη, διευθυντή, κ.λπ.). Έγώ περίπου ξέρω τί θέλει ή εφημερίδα, και σπανίως ρωτώ... τελικά, δηλ. ό καθένας ξέρει τί θέλει ή εφημερίδα του και περίπου πώς θά τό δώσει». (συντάκτης ελεύθερου ρεπορτάζ)

«Δέν ύπάρχει κάποιος που να κατευθύνει, «αυτό τό λέμε, εκείνο δέν τό λέμε». Ξέρει κανείς που κινείται ή εφημερίδα και τά όρια της, τά όποία είναι πιο χαλαρά από άλλες εφημερίδες». (προϊστάμενος έξωτερικού δελτίου)

«Σίγουρα ύπάρχει περιορισμός. Λειτουργεί σε μεγάλο βαθμό ή αύτολογοκρισία, μετά γνωρίζοντας την πολιτική σκοπία της εφημερίδας είσαι και πάλι αύτολογοκριμένος. Έδώ είσαι πολύ λιγότερο άπ' όποιαδήποτε άλλη εφημερίδα». (συντάκτης Υπουργείου Παιδείας και Γραμματείας Νέας Γενιάς)

Απογευματινή εφημερίδα Γ:

«Κάθε λέξη που ύπάρχει στην εφημερίδα... οϊ λέξεις που γράφει κανείς είναι τό άποτέλεσμα μιας μεγάλης διαδικασίας έπιλογής». (πολιτικός συντάκτης)

«"Όχι δέν με ίκανοποιεί άπόλυτα (ή δουλειά που κάνω στην εφημερίδα). Αίσθητικά δέν με ίκανοποιεί, ιδεολογικά πολλές φορές δέν με ίκανοποιεί. Ένδεχομένως πολλές φορές να βγαίνουν σελίδες που να μην με εκπροσωποϋνε... Δέν την έχω κάνει αύτή την πρώτη σελίδα έγώ, φτιάχτηκε από άλλους, και τή βρήκα έτσι έγώ. Είναι κανόνας —τό λεγόμενο «στύλ»— που πρέπει να τον ακολουθήσω και τον ακολουθώ». (ύπεύθυνος πρώτης σελίδας)

«Συνήθως στα κομμάτια γίνονται μικρές άλλαγές, γιατί ό καθένας που δουλεύει εδώ μέσα ξέρει αύτός πώς πρέπει να τό γράψει. Μην φανταστεϊς ότι παίρνουνε τό κομμάτι κι άλλάζουνε κείμενα, γιατί τότε θά χρειαζόμασταν άλλους τόσους να μάς τά ξαναγράφουνε από την αρχή». (συντάκτης ελεύθερου ρεπορτάζ)

"Ισως ή άκόλουθη παρατήρηση μιας νεαρής συντάκτριας (αύτης της τελευταίας εφημερίδας) να συνοφίξει, έπιγραμματικά και με ιδιαίτερη εϋστοχία, την ύπαρξη και λειτουργία μέσα στους σύγχρονους δημοσιογραφικούς οργανισμούς διεργασιών και μηχανισμών κοινωνικού έλέγχου, οϊ όποιοι στην κοινωνιολογική θεωρία είναι άρρηκτα συνδεδεμένοι με τον λεγόμενο «πρωτογενή» φορέα κοινωνικοποίησης, την οικογένεια: «Ζούμε πιά τόσες μέρες μαζί. Γίνεσαι ένα. Σάν οικογένεια».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

- Bagdikian, B. 1971 — *The Information Machines*, New York, Harper & Row.
- Breed, W. 1955 — "Social Control in the News Room", in Schramm (1969).
- Curran, J., Gurevitch, M. and Woollacott, J. (eds) 1977 — *Mass Communication and Society*, London, Edward Arnold.
- Dexter, L.A. & White, D.M. (eds) 1964 — *People, Society and Mass Communications*, New York, Free Press.
- Donohue, G.A., Tichenor P.J. & Olien, C.N. 1972 — "Gatekeeping: Mass Media Systems and Information Control", in Kline & Tichenor (1972).
- Elliott, P. 1977 — "Media Organizations and Occupations", in Curran et. al. (1977).
- Fiske, J. & Hartley, J. 1978 — *Reading Television*, London, Methuen.
- Gallagher, M. 1982 — "Negotiation of control in media organizations and occupations", in Gurevitch et. al. (1982).
- Garnham, N. 1980 — *Structures of Television*, London, British Film Institute.
- Gieber, W. "News is What Newspapermen Make it", in Dexter & White (1964).
- Gurevitch, M., Bennett, T., Curran, J. & Woollacott, J. (eds) 1982 — *Culture, Society and the Media*, London, Methuen.
- Hall, S., Critcher T., Jefferson, T., Clarke, J. & Roberts, B. 1978 — *Policing the Crisis*, London, MacMillan.
- Hall, S. 1982 — "The rediscovery of ideology: return of the repressed in media studies", in Gurevitch et. al. (1982).
- Halloran, J.D., Elliott, P. & Murdock, G. 1970 — *Demonstrations and Communications: A Case Study*, London, Penguin.
- Hirsch, P.M. 1977 — "Occupational, Organizational, and Institutional Models in Mass Media Research: Toward and Integrated Framework", in Hirsch et. al. (1977).
- Hirsch, P.M., Miller, P.V. & Kline, F.G. (eds) 1977 — *Strategies for Communication Research*, London, Sage.
- Hood, S. 1972 — "The Politics of Television", in McQuail (1972).
- Kline, F.G. & Tichenor, P.J. (eds) 1972 — *Current Perspectives in Mass Communication Research*, London, Sage.
- Κωνσταντινίδου, Χ. 1991 — «Δημοσιογραφικές Αρχές και Άξιες. Η Δεοντολογία ενός Έπαγγέλματος» (άρθρο υπό δημοσίευση στο «Θεωρία και Κοινωνία».
- D. McQuail (ed) 1972 — *Sociology of Mass Communications*, London, Penguin.
- McQuail, D. 1987 — *Mass Communication theory*, 2nd edition, London, Sage.
- Mills, C.W. 1951 — *White Collar*, London, Oxford University Press.
- Schramm, W. 1969 — *Mass Communications*, Chicago, University of Illinois Press.
- Schudson, M. 1989 — "The Sociology of News Production", *Media, Culture and Society*, vol. 11, no 3, July 1989.
- Σεραφετινίδου, Μ. 1987 — *Κοινωνιολογία των Μέσων Μαζικής Έπικοινωνίας*, Αθήνα, Gutenberg.
- Sigal, L. 1973 — *Reporters and Officials*, Lexington, Mass., D.C. Heath.
- Soloski, J. 1989 — "News reporting and professionalism: some constraints on the reporting of the news", *Media, Culture and Society*, vol. 11, no 2, April 1989.
- Tuchman, G. 1978 — *Making News. A Study in the Construction or Reality*, New York, Free Press.
- Tunstall, J. 1972 — "News Organization Goals and Specialist Newsgathering Journalists", in McQuail (1972).
- White, D.M. 1950 — "The Gatekeeper: A Case Study in the Selection of News", in Dexter & White (1964).
- Ψυρούκης, Ν. 1975 — *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1940-67)*, Αθήνα, Έπικαιρότητα.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ

Μαυρομιχάλη 39, Τηλ. 3601956, 3610445, Αθήνα 10 680

ΜΙΧΑΛΗΣ ΜΟΔΙΝΟΣ: ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΕΣ

Τέλος τοῦ κομμουνισμοῦ; Τέλος τοῦ μαρξισμοῦ;

Γιά μιὰ δημοκρατική ἐναλλακτική προοπτική

τοῦ Ζώρζ Λαμπικά

Σέ μιὰ ἐπιστολή του πρὸς τὸν Κόνραντ Σμίντ (12 Μαΐου 1895), ὁ Ἔνγκελς γράφει τὸ ἐξῆς: «Τὸ 1843 εἶδα στὸ Μάντσεστερ αὐτὰ ὀρνιθοῦργου, καὶ εἰρωνεύτηκα μὲ τὴν στενοκεφαλιά ὄση καὶ ἐπαρση αὐτὴ τὴν ἠλιθιότητα: λές καὶ μποροῦσε νὰ ὠτοκῆσει ἕνα μαστοφόρο! Καὶ ἰδοὺ σήμερα ἀποδείχθηκε. Μὴν κάνετε λοιπὸν... αὐτὸ πού ἐγὼ ἔκανα στὸν ὀρνιθοῦργο, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὦφειλα, ἐκ τῶν ὑστέρων, νὰ ζητήσω συγγνώμη!». Εἴμαστε σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ὑποχρεωμένοι νὰ ὁμολογήσουμε, ὅπως λέει καὶ ὁ Ἔνγκελς, ὅτι «μαζὶ μὲ τὰ μονότρημα ἔχουμε μιὰ ὀλοκληρη ὑποκατηγορία ὠτοκῶν μαστοφόρων». Ὁ κομμουνιστικὸς ὀρνιθοῦργος μᾶς ἐπιφύλαξε μιὰ ἱερὴ ἔκπληξη καὶ δὲν ἔχουμε ἀκόμα τελειώσει μὲ τὰ ἀπρόσμενα αὐτὰ του!

Μολονότι, ἂν ἀποδίδουμε κάποια προσοχή στὶς λέξεις, πρόκειται λιγότερο γιὰ κομμουνισμό ἀπ' ὅ,τι γιὰ σοσιαλισμό. Τὰ ὠτοκῶμα μᾶς δὲν αὐτοχαρακτηρίζονταν «σοσιαλιστικές» χῶρες; Δὲν ἰσχυρίζονταν ὅτι οἰκοδομοῦν ἕναν «σοσιαλιστικὸ» τρόπο παραγωγῆς, τοῦ ὁποῖου τὰ σημάδια (κρατικοποίηση, ρόλος τοῦ κόμματος, ἀπουσία ἐλευθεριῶν καὶ λοιπά) δὲν εἶχαν παρὰ λίγο νὰ κάνουν μὲ τὸν

κομμουνισμό; Ἡ ἴδια ἡ χρῆση τοῦ ὄρου «κομμουνιστικὸ» ἦταν σποραδική, ἐξαιρέσει τοῦ τίτλου τῶν κομμάτων, καὶ αὐτὸ ὄχι γιὰ ὅλα τὰ κόμματα. Ἀντίστροφα, ἡ ὀρολογία «σοσιαλιστικὸ» γνώρισε καὶ γνωρίζει στὴ Δύση, τώρα καὶ στὴν Ἀνατολή μὲ τίς διαδραματιζόμενες μεταβολές, ἕναν ἀξιόλογο πληθωρισμὸ γιὰ τὸν ὁποῖο γνωρίζουμε περὶ ποιῶν πολιτικῶν ἐπιτυχιῶν μπορεῖ νὰ καυχᾶται ἐκ μέρους τῶν «σοσιαλιστικῶν» ἢ σοσιαλδημοκρατικῶν κυβερνήσεων προκειμένου περὶ... «σοσιαλισμοῦ». Ἀλλὰ ἂς ἀφήσουμε κατὰ μέρος αὐτὴ τὴ διαμάχη πού εἶναι, ἐκ τῶν πραγμάτων, μιὰ ἱστορικὴ κληρονομιά.

Θεωρώντας ἀναμφισβήτητη τὴν παγκόσμια ἀνάγκη μιᾶς δημοκρατικῆς ἀλτερνατίβας, θὰ πρότεινα καὶ θὰ ἔδινα γιὰ σκέψη, σ' αὐτὴ τὴ σύντομη ἔκθεση, τίς τρεῖς συνθήκες πού μοῦ φαίνεται ὅτι ἐπιβάλλονται, χωρὶς καθόλου νὰ ἀρνοῦμαι, λαμβάνοντας ὑπόψη τὴν σημερινὴ κατάσταση, τὸν μέχρι στιγμῆς θεωρητικὸ χαρακτήρα τους. Γεγονὸς πού εἶναι ἤδη ἕνας τρόπος νὰ ἀναποδογυρίσουμε τὸν κυρίαρχο πραγματισμὸ καὶ τὴ συναίνεση, μιὰ καὶ «χωρὶς ἐπαναστατικὴ θεωρία, δὲν ὑπάρχει ἐπαναστατικὴ πρακτική»...

Δύο ἐρωτήματα, δύο ἐκκρεμότητες, παρὰ τίς ὅποιες ἀπαντήσεις ἔχουν ἐπιχειρηθεῖ μέχρι σήμερα. Τίτλος, ἐπίσης, ἑνὸς διεθνοῦς συνεδρίου πού ἔγινε στὴ Σορβὸνη (Παρίσι) τὸν Μάιο τοῦ 1990, καὶ ὀργανώθηκε ἀπὸ τὸ περιοδικὸ *Actuel Marx* καὶ τὸ *Instituto Italiano per gli Studi Filosofici*. Μερικοὺς μῆνες ἀργότερα, τὸ *Actuel Marx* δημοσίευσε ὅλες τίς εἰσηγήσεις τοῦ συνεδρίου σὲ εἰδικὸ τεύχος, ἀπὸ τὸ ὁποῖο μεταφράσθηκε καὶ δημοσιεύεται στὸ παρὸν τεύχος τοῦ *Πολίτη* ἢ εἰσήγηση «Γιὰ μιὰ δημοκρατικὴ ἐναλλακτικὴ προοπτικὴ» τοῦ Ζώρζ Λαμπικά. Σέ ἐπόμενα τεύχη τοῦ *Πολίτη* θὰ δημοσιευτοῦν οἱ μεταφράσεις καὶ ὀρισμένων ἄλλων ἀπὸ τίς δεκαεπτὰ εἰσηγήσεις πού περιλαμβάνει

ἡ εἰδικὴ ἔκδοση τοῦ *Actuel Marx*.

Οἱ εἰσηγητὲς καὶ οἱ τίτλοι τῶν θεμάτων τους ἔχουν ὡς ἐξῆς:

Ἐνότητα 1: Ἱστορικὸς κομμουνισμὸς καὶ μαρξισμὸς.

Ζάκ Μπιντέ (φιλόσοφος, Παρίσι - X, συνεκδότης τοῦ *Actuel Marx*): Καπιταλισμὸς, κομμουνισμὸς, μαρξισμὸς, σοσιαλισμὸς.

Ροσάνα Ροσάντα (δημοσιογράφος τῆς ἐφημερίδας *Μανιφέστο*): Γιὰ μιὰ μαρξιστικὴ ἀνάλυση τῆς κρίσης τῶν κοινωνιῶν τῆς Ἀνατολῆς.

Ἐνότητα 2: Ὁ καπιταλισμὸς καὶ ἡ μαρξικὴ ἰδέα τοῦ κομμουνισμοῦ.

Ζάκ Τεζιέ (φιλόσοφος, C.N.R.S., συνεκδότης τοῦ *Actuel Marx*): Ὁ σύγχρονος κόσμος καὶ ἡ ἰδέα τοῦ κομμουνισμοῦ.

Νικόλα Μπανταλόνι (φιλόσοφος, καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πίζα): Μιὰ ἐπαναγνώση τοῦ Marx: «δικαιώματα» καὶ «ἀνάγκες».

Ντομένικο Λοσοῦρντο (φιλόσοφος, καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Οὐρμπίνο): Ὁ Μάρξ καὶ ἡ ἱστορία τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ.

Ἀλαίν Λιπιέτζ (οἰκονομολόγος, C.N.R.S.): Οἱ κρίσεις τοῦ μαρξισμοῦ: ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ θεωρία στὴν ἀρχὴ τῆς ἐλπίδας.

Ἐνότητα 3: Ἐργατικὸ κίνημα, σοσιαλισμὸς καὶ κομμουνισμὸς.

Μάξ Γκαλό (συγγραφέας, ἱστορικός, εὐρωβουλευτὴς τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος): Ἡ «διακήρυξη ἀρχῶν» τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος καὶ ὁ μαρξισμὸς.

Ζάκ Ζυλιάρ (ἱστορικός, E.H.E.

1. Κριτική του μαρξισμού - λενινισμού

"Ας μὴ ἐμπλακοῦμε, ἂν καὶ εἴμαστε μπλεγμένοι, ὅπως ἔλεγε ὁ ἄλλος. Τό ζήτημα εἶναι λιγότερο νά γνωρίσουμε ἂν ὁ μαρξισμός εἶναι νεκρός καὶ περισσότερο ποιός μαρξισμός εἶναι νεκρός. Ὁ ἀποθανών μαρξισμός ἔχει ἓνα ὄνομα. Ἀποκαλεῖται μαρξισμός - λενινισμός. Ἡ ζωὴ του διήρκεσε μισόν αἰώνα πάνω κάτω, ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ '30 ὡς τὶς μέρες μας. Στὴν πραγματικότητα ἦταν πιὸ σύντομη, περίπου εἴκοσι πέντε χρόνια, ἂν λάβουμε ὑπόψη ὅτι ἦταν πολὺ ἄρρωστος ἀπὸ τὸ 1956, σέ πείσμα ὄλων τῶν γνωστῶν θεραπευτικῶν διεγερτικῶν. Ὁ μαρξισμός - λενινισμός εἶναι μιὰ καθαρὴ καὶ ἀπλὴ κατασκευὴ, ἓνα ἐμπόρευμα, πού εἶναι σωστό νά ποῦμε ὅτι πουλήθηκε καλά. Πρέπει ἀκόμα νά διευκρινίσουμε αὐτό πού δέν εἶναι μικρῆς σημασίας, ὅτι ἡ ἐπιτυχία του δέν περιορίστηκε μόνο στή ζώνη ἐπιρροῆς τῶν ΚΚ, στήν ἢ ἐκτός ἐξουσίας, καὶ στό παγκόσμιο ἐργατικό κίνημα γενικότερα. Ἐπεκτάθηκε εὐρύτερα, πέραν αὐτῶν. Αὐτό ὀφείλεται στήν πειστικότητά του ἢ στά συμφέροντα τοῦ ἀντιπάλου του, πάντως ἀναγνωρίστηκε ἀπὸ παντοῦ ὡς νόμιμος κληρονόμος τοῦ μαρξισμού, ἐκ μέρους τῶν καπιταλιστικῶν καθεστώτων ἀπὸ τὴ δεξιὰ καὶ τὴν ἀριστερὴ διανόηση. Ἄς τό καταπιοῦμε: Ὁλος ὁ κόσμος ἦταν σταλινικός, «μαρξιστές» καὶ μὴ - μαρξιστές, τουλάχιστον ἰδεολογικά, μέ μερικές ἐξαιρέσεις, πρὸς στιγμὴν ἀσήμαντες. Αὐτό ἐπιβεβαιώνεται μπροστά στά μάτια μας. Καθένας πενηθοφορεῖ, μέ καλὴ ἢ κακὴ πίστη, καὶ σπεύδει στὸν ἐνταφιασμό. Ὁ μαρξισμός, ὁ κομμουνισμός εἶναι νεκροί. Πέρασαν τό ὄπλο στό... δεξί. Τό ὅτι ὁ Στάλιν εἶχε ὑπάρξει ἢ σφραγίδα τῶν προφητῶν, ἰδοῦ ἡ προσληφθεῖσα πίστη, αὐτὴ πού ἔκαμαν ἢ θέλησαν νά γίνε πιστευτὴ. Ὁ μεγαλοφυῆς συνεχιστὴς τῶν Μάρξ, Ἐνγκελς καὶ Λένιν διακήρυττε

τό βασιλεῖο τῆς χιλιετίας. Νά σημειώσουμε ὅτι αὐτό διαβαζόταν κατὰ τὶς δύο κατευθύνσεις: ἡ ἐξύψωση τῆς σκέψης τοῦ Μάρξ ἀπὸ τὸν Στάλιν μετατρεπόταν σέ γνήσια σαβούρα ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού ὁ τελευταῖος ἄφηκε νά φαίνεται ἡ δική του. Τό λαμπρὸν μέλλον κατέληγε, ἔτσι, σέ ἀναδρομὴ στό γκουλάγκ, περὶ τοῦ ὁποῖου δέν καταλαβαίναμε καὶ πολλὰ γιατί σταματοῦσε στὸν Μάρξ, ὁ ὁποῖος ὀφείλε τόσα στὸν Χέγκελ, ὁ ὁποῖος ὀφείλε τόσα στὸν Κάντ, ὁ ὁποῖος καὶ λοιπὰ ὡς τὸν Ἡράκλειτο, ἐξ οὗ πάντως, εἶχε λόγους νά ἐπικαλεῖται κανεὶς τό πλῆθος τῶν διαλεκτικῶν ὄλων τῶν ἀποχρώσεων.

Μιὰ καὶ ὁ φίλος μου Βόλφγκανγκ Χόγκ, ἀκόμη κι ἐδῶ, μοῦ ἔκανε τὴν τιμὴ νά τὴν ἀναφέρει, θά παρέπεμπα σέ μιὰ ἀνάλυση πού ἐπιχείρησα ἀλλοῦ¹ καὶ ἡ ὁποία δέν στερεῖται, ἴσως, ἐπικαιρότητας. Ἀφορὰ τὴν ἐν λόγω κατασκευὴ. Ἡ ὑπόθεση εἶναι χρονολογημένη μέ ἀκρίβεια. Ἀφορὰ, στό τέλος μιᾶς φιλοσοφικῆς διαμάχης δέκα ἐτῶν,² τὴν ἐγκαθίδρυση τοῦ σταλινικοῦ κράτους. Τὰ στοιχίματα ἦταν, προφανῶς, πολιτικά. Ἐπρόκειτο γιὰ τὴν ἐξαφάνιση κάθε ἀντιπολίτευσης, ἀπ' ὅπου κι ἂν προερχόταν, καὶ γιὰ τὴ ρύθμιση τοῦ ζητήματος τῆς ἐξουσίας. Ἀλλὰ καὶ ἡ φιλοσοφία ἀνέλαβε ἐκεῖ μιὰ καθοριστικὴ λειτουργία, ἐξίσου βασική, προσφέροντας ταυτόχρονα τό τιμέντο ἑνός οἰκοδομήματος πού δέν ἄφηκε τίποτε ἐκτός του, καὶ τὴν παγκόσμια νομιμότητα πού ἡ Κομμουνιστικὴ Διεθνὴς, μετασχηματισμένη σέ δίαυλο μετάδοσης τοῦ ΚΚΣΕ, ἐπέβαλλε. Ἐνα παλιό ὄ-

1. Ζώρζ Λαμπικά: Le marxisme - léninisme. Στοιχεῖα γιὰ μιὰ κριτική. Παρίσι, ἐκδόσεις B. Huisman 1984. Μεταφράστηκε σὲ γερμανικά (Βερολίνο, 1986) καὶ σὲ ἰταλικά (Ρώμη, 1990).

2. R. Zapata: Lutttes philosophiques en URSS, Παρίσι, ἐκδόσεις PUF, 1983.

S.S., διευθυντῆς - ἀναπληρωτῆς τοῦ περιοδικοῦ *Nouvel Observateur*): Ὁ μαρξισμός στό φῶς τῆς ἀναξιοπιστίας του.

Μάριο Τελό (καθηγητῆς πολιτικῶν ἐπιστημῶν στό Ἐλεύθερο Πανεπιστήμιο τῶν Βρυξελλῶν): Ἡ ἰδέα τοῦ σοσιαλισμοῦ στή Δύση.

Λυσιέν Σέβ (φιλόσοφος, μέλος τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΓΚΚ): Τέλος τοῦ κομμουνισμοῦ;

Ἐνότητα 4: Καπιταλισμός καὶ σοσιαλισμός μακροπρόθεσμα.

Ἰμμάνουελ Βαλερστάιν (ἱστορικός, διευθυντῆς τοῦ κέντρου Φερνάν Μπρωντέλ τοῦ Κρατικοῦ Πανεπιστημίου τῆς Νέας Ὑόρκης): Ὁ μαρξισμός - λενινισμός εἶναι νεκρός. Τί ζεῖ;

Ρόμπιν Μπλάκμπουρν (διευθυ-

ντῆς τοῦ *New Left Review*): Σοσιαλιστικὲς προοπτικὲς μετὰ τὴν κατάρρευση.

Μωρίς Γκοντελιέ (ἀνθρωπολόγος, C.N.R.S.): Τά ἀπατηλά κείμενα τῆς μετάβασης στό σοσιαλισμό.

Ντανιέλ Μπέν Σαίντ (φιλόσοφος, πανεπιστήμιο Παρίσι -VIII). «Νά βγοῦμε στοὺς δρόμους».

Βόλφγκανγκ Χόγκ (καθηγητῆς φιλοσοφίας στό Ἐλεύθερο Πανεπιστήμιο τοῦ Βερολίνου, διευθυντῆς τοῦ περιοδικοῦ *Das Argument*): Εἶναι τό τέλος; Ὁχι, εἶναι ἡ ἀρχή!

Ἰβόν Κινιού (φιλόσοφος): Θάνατος τοῦ Λένιν, ζωὴ τοῦ Μάρξ.

Ζώρζ Λαμπικά (φιλόσοφος, καθηγητῆς στό Παρίσι - X): Γιὰ μιὰ δημοκρατικὴ ἐναλλακτικὴ πρό-

ταση.

Δέν θά παραβιάσω τό αὐστηρῶς πληροφοριακό πλαίσιο αὐτοῦ τοῦ σημειώματος γιὰ νά κρίνω τό περιεχόμενο τῶν εἰσηγήσεων, τὶς συζητήσεις καὶ τό κλίμα πού ἐπικρατοῦσε σ' αὐτό τό συνέδριο, παρ' ὅλο πού εἶχα τὴν εὐκαιρία νά εἶμαι ἓνας ἀπὸ τὰ διακόσια ἄτομα (λίγα; μᾶλλον) πού τό παρακολούθησαν, παρά μονάχα γιὰ νά πῶ τοῦτο: Ἄν καὶ τό καράβι τοῦ κομμουνισμοῦ καὶ ὁ μαρξισμός «κλυδωνίζεται ἀλλὰ δέν βυθίζεται» (βλέπε τό ἄρθρο τοῦ Ζώρζ Λαμπικά), παραμένει σήμερα ἀκυβέρνητο, στριφογυρίζει στό σκοτάδι. Ἄμυδρὸ φῶς, πάντως φῶς, τό ἐν λόγω κείμενο τοῦ Ζώρζ Λαμπικά, μεταξύ κάποιων ἄλλων.

B.Z.

νειρο, πού πλανιόταν στό φιλοσοφικό άσυνείδητο από τόν Πλάτωνα ώς τόν Χέγκελ, γινόταν πραγματικότητα. Φιλοσοφία καί κράτος συμμειγνύονται, φιλοσοφία γιά τό κράτος, κρατικοποίηση τής φιλοσοφίας. 'Ο μαρξισμός - λενινισμός, πού κωδικοποιείται στό έγχειρίδιο «Διαλεκτικός καί ιστορικός ύλισμός» (1938), παρουσιάζει όρισμένες άξιοσημείωτες ένδείξεις. 'Η ύποταγή του κράτους στό κόμμα είναι ύποταγή στά καθοδηγητικά του όργανα καί ύποταγή αύτων στόν γ. γραμματέα, τόν Gensek, πού αύτός μόνον άποφαίνεται περί έπιστήμης. Τά συνδικάτα έξαρτώνται ποικιλοτρόπως καί, μαζί μ' αύτά, όλόκληρη ή «κοινωνία τών πολιτών» βρίσκεται έγκλεισμένη, έν ανάγκη μέ τή βοήθεια τών μηχανισμών καταναγκασμού (πολιτική άστυνομία). 'Η τραγική ιστορική άναγκαιότητα του «σοσιαλισμού σέ μία χώρα» άναδεικνύεται σέ πρότυπο από τό όποιο δέν πρέπει νά αποκλίνει κανένα ΚΚ καί τό όποιο όφείλει, άν τό μπορεί, νά άναπαράξει καταλαμβάνοντας τήν έξουσία. 'Η ύποστήριξη καί ή είκονογράφηση τής ΕΣΣΔ άποτελεί προτεραιότητα του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος. 'Η θεωρία τής ένίσχυσης του κράτους, άλλόκοτη άναθεώρηση πού έγινε στό 18ο Συνέδριο, άγιοποιεί τό σύμπαν. 'Ο «λενινισμός» πού άκολουθεί είναι πλήρως έξημερωμένος. 'Ο μαρξισμός - λενινισμός άποκρύπτει τόν κύριο έκφραστή του, τόν Στάλιν: από τούς τρεις σωματοφύλακες, ό τέταρτος, όπως διαβάζουμε στό έργο του Ντυμά, είναι τό κεντρικό πρόσωπο. 'Η συνέχεια είναι γνωστή. 'Ο μιμητισμός τών ΚΚ, μετέπειτα οί άποκαλύψεις του Κρουτσεφ, αφήνουν τά πράγματα στην ίδια κατάσταση. 'Η άποσταλινοποίηση, δειλά περιορισμένη στην καταγγελία τής «προσωπολατρίας», ξαναοδηγεί τήν σταλινική φιλοσοφία. Τά κείμενα είναι, άπ' αύτή τήν άποψη, πλήρως σαφή, είτε πρόκειται γιά τό ΚΚΣΕ είτε γιά τό ΚΚΓ, παραδείγματος χάριν. Τό τελευταίο, πού ποτέ δέν καθυστέρησε σέ όρθοδοξία σέ σχέση μέ τό πατριαρχείο, διά στόματος Βαλντέκ Ροσέ, άναπληρωτή γενικού γραμματέα τότε, παρέδιδε ένα ξεκάθαρο μάθημα, στις 16 'Ιανουαρίου 1962, στους φιλοσόφους του σέ μιάν έκτακτη σύνοδο: «Γνωρίζουμε ότι τό φιλοσοφικό σύστημα, πού άποτελεί τή βάση του μαρξισμού - λενινισμού, είναι ό *διαλεκτικός ύλισμός καί ό ιστορικός ύλισμός... Αυτή ή αντίληψη του κόσμου έχει γιά ιδεολογική βάση τόν μαρξισμό - λενινισμό, καθ' όσον όλόκληρωμένο καί άρμονικό σύστημα φιλοσοφικών, οικονομικών, κοινωνικών καί πολιτικών άντιλήψεων*».³

Είναι άνάγκη νά έξηγήσουμε διά μακρών ότι αύτός ό μαρξισμός - λενινισμός δέν διατηρεί παρά έλάχιστες σχέσεις μέ τόν μαρξισμό καί μέ τόν λενινισμό έπίσης, άν ύποθέσουμε ότι ύπάρχουν τέτοιες σχέσεις; 'Ο Μάρξ, ό όποιος, όπως καθένας, είχε μία φιλοσοφία πού μπορούμε νά συμπεράνουμε από τό έργο του, συγκατήθη άρκετά από τό νά έπεξεργαστεί ένα φιλοσοφικό σύστημα. Αυτό δέν ήταν ούτε τό άντικείμενό του ούτε ή θέλησή του. "Οχι μόνον δέν ύπάρχει μία «μαρξιστική φιλοσοφία»⁴ αλλά φαντάζεται

κανείς τούς μορφασμούς του Μάρξ μπροστά στόν κατηχησμό του διαλεκτικού ύλισμού καί του ιστορικού ύλισμού, ξένων στό δικό του λεξιλόγιο, καθώς κι εκείνο πού, γιά πιό σημαντικούς λόγους, θά σκεφτόταν περί μιās «έπιστημονικής φιλοσοφίας», έπαυξημένης σέ «σύστημα άρμονικό καί όλόκληρωμένο». Αυτός πού δέν είχε σταματήσει, κατά τή διάρκεια τής ζωής του, νά κεραυνοβολεί τή φιλοσοφία καί τό κράτος, νά βλέπει ότι επιβάλλεται ή τερατώδης συμμειξη τους. Νά επανευρίσκει προφήτης μιās νέας θρησκείας, ιδρυτής εκκλησίας, όταν καμία θρησκεία, ακόμα καί ή πιό σκοταδιστική, δέν έχει τό θράσος νά άναγορευθεί «όλοκληρωμένη». Κι αύτός ό έκτός κόμματος, πού καυχόταν γι' αυτό, νά περιβάλλεται από τόν πατερναλισμό ένός μηχανισμού γραφειοκρατών!... "Ας θεωρήσουμε έξίσου τήν επίδικη ζημιά. 'Αντί τής νέας δημοκρατίας πού βασιζεται στα σοβιέτ, στην αυτοοργάνωση τών έργατών, στην σχεδιοποίηση πού γίνεται ελεύθερα άποδεκτή, στόν μαρξισμό του κράτους καί του δικαίου, στην ειρήνη, δέν είχαμε τήν αυταρχική συγκεντροποίηση, τόν καθοδηγητισμό, τήν ένίσχυση τών μηχανισμών τής έξουσίας, τήν άρνηση του δικαίου καί τόν πόλεμο, συμπεριλαμβανομένου καί αυτού μεταξύ «σοσιαλιστικών» χωρών; "Ας προσέξουμε αυτό τό ιδιόμορφο παράδοξο: ή δικτατορία του προλεταριάτου, γιά τήν όποια χύθηκε τόσο μελάνι καί από τήν όποια όρισμένα ΚΚ άπαλλάχθηκαν κατεσπευσμένα (έρμα πού πέταξαν από τή βάρκα τους), δέν ύπηρεξε ποτέ καί πουθενά, μεταλλαγμένη, από μία πλευρά, σέ δικτατορία επί του προλεταριάτου, διαγραμμένη, από μία άλλη, κάτω από τή διακήρυξη του «παλλαϊκού κράτους». Συνεπώς, έδω δέν πρόκειται ούτε γιά λογιστικές πράξεις, άφιερωμένες στις γελοιότητες «ισοζύγια συνολικά...» ούτε γιά νοσταλγίες τής ιδανικής πολιτείας.

"Ενα άλλο ζήτημα, όταν άρνούμαστε τήν εύκολη καί λαθεμένη προσφυγή στην επίκληση τής «διαστρέβλωσης» ή τής «παρέκκλισης», είναι νά κατανοήσουμε τή φύση τής διαδικασίας πού όδήγησε στό σταλινικό κράτος - κόμμα σάν φαινόμενο δομικό καί όχι συγκυριακό. Χωρίς άμφιβολία δέν ύπάρχει καλύτερη υπόθεση από εκείνη πού προσκαλεί νά θεωρήσουμε τήν έξωτερική επίκαλυψη (πλακάζ) μιās δομής μέ τόν μαρξισμό, ή όποια του ήταν ξεκάθαρα άκατάλληλη. 'Από μία πλευρά, μία άντικαπιταλιστική ιδεολογία, ως σημειώσαμε ότι ήταν ή μόνη διαθέσιμη, ή όποια είχε κερδίσει τούς τίτλους εύγενείας της μέσα στό εργατικό κίνημα πριν από μερικές δεκαετίες καί δοκιμάστηκε σ' αύτή τήν ίδια τήν ΕΣΣΔ, από τίς άρχές του αιώνα ως τή δεκαετία του '20. 'Από τήν άλλη, αυτό πού θά άποκαλούσαμε ύπανάπτυξη σήμερα, μία σημαντική καθυστέρηση οικονομική, πολιτική καί μορφωτική, τήν όποια έπιδείνωσαν ό έμφύλιος καί ό Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος. 'Ο Μάρξ αντιμετώπιζε τήν έγκαθίδρυση του κομμουνισμού ως τόν θρίαμβο, μέσω τής ριζοσπαστικοποίησης τών ταξικών άγώνων, μιās τάσης ένύπαρκτης στόν καπιταλισμό, στις χώρες τίς πιό άναπτυγμένες, καί στό οικονομικό επίπεδο, μέ τήν άπελευθέρωση τών παραγωγικών δυνάμεων, καί στό πολιτικό επίπεδο, χάρις στην κατάκτηση καί τήν ιδιοποίηση τών δημοκρατικών ελευθεριών από τούς εργάτες. Κανένα από τά «σοσιαλιστικά» καθεστώτα δέν έκπλη-

3. Ζώρζ Λαμπικά: Qu' est-ce que la philosophie marxiste? Παρίσι, έκδόσεις Editions sociales, 1962.

4. Ζώρζ Λαμπικά: Le statut marxiste de la philosophie, Βρυξέλλες, έκδόσεις Complexe, 1976.

ρωνε αυτές τις συνθήκες, ούτε η Σοβιετική Ένωση περισσότερο απ' ό,τι οι λαϊκές δημοκρατίες, η Κίνα, το Βιετνάμ, η Κορέα, η Κούβα ή η Άνγκόλα. Η σημερινή κατάρρευση όρισμένων από τα προαναφερθέντα καθεστώτα συνιστά μία κατεπείγουσα πρόσκληση να επανέλθουμε στην ιστορία τους και στις μορφές ανάπτυξής τους, ώστε να εκτιμήσουμε και τη σημερινή τους κατάσταση και τις ένυπάρχουσες σ' αυτή δυνατότητες, κατά περίπτωση.⁵ Μία παρόμοια υπόθεση δεν παρουσιάζει καμιά γνησιότητα, εκτός εάν ακολουθήσουμε τη λογική της με την μεγαλύτερη αυστηρότητα. Δεν θά τό επιχειρήσουμε εδώ. Θά υποδείξουμε ό,τι θά επέτρεπε να λογαριάσουμε, μεταξύ άλλων, την τεράστια έλπίδα που έμφύσησε στον πλανήτη ή 'Οκτωβριανή Έπανάσταση και, στο διάβα της, την «οικοδόμηση του σοσιαλισμού», συμπεριλαμβανομένων των άβλεψιών, σάν τό αντίτιμο για τη «νεότητα του κόσμου». Δεν μπορούμε άκόμα να εκτιμήσουμε την απώλεια αυτής της έλπίδας. Σίγουρα αυτή δεν είναι ή μικρότερη ζημιά από την πτώση των «χάρτινων πύργων», που για τόσο μεγάλο διάστημα και συγκαταβατικά χαρακτηρίζονταν ως καθεστώτα «όλοκληρωτικά». 'Ο υπόγειος (άντεργράουντ) ή κριτικός μαρξισμός, όσο τον άφορά, παραμένει προς άποκατάσταση, παραχωμένος κάτω από την χυδαιότητα. Θά άρκούσε να ύπενθυμίσουμε ότι δεν καθυστέρησε καθόλου, πλην των γεγονότων, όπως άλλωστε κι όλος ό κόσμος, τουλάχιστον στην ύλιστική άνάλυση των συνθηκών κατάρρευσης.

2. Κριτική του παραγωγισμού

Άς άρχίσουμε σκουπίζοντας μπροστά από την πόρτα μας. Δεν θά χαρισθούμε καθόλου ούτε στον παλιό εύρωκεντρισμό. Άπό τόν 18ο αιώνα, ό καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής άρχισε να έπιβάλλεται σιγά σιγά σ' όλο τόν πλανήτη, όρμώμενος από τις εύρωπαϊκές μητροπόλεις —Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Γερμανία— κατόπιν τις βορειοαμερικανικές και τέλος τις άσιατικές (τήν 'Ιαπωνία, Νότιο Κορέα και λοιπά). Οί βιομηχανικές επαναστάσεις, οί ναυτικές κατακτήσεις, ή ανάπτυξη των έμπορικων σχέσεων και της έκμετάλλευσης του πλούτου όλων των ήπειρων, που άρχισαν από τις ίταλικές, ισπανικές και όλλανδικές δυνάμεις, έξασφάλιζαν την χωρίς άντιρρήσεις νίκη του πιό κατακτητικού τρόπου ανάπτυξης και, μαζί του, της φιλοσοφίας του, της έπιστήμης του, της θρησκείας του, κοντολογίς της πολιτισμικής του άκτινοβολίας. Ένας νέος χρυσός αιώνας έμφανιζόταν, που δίπλα του δεν μετρούσε καθόλου ούτε ή ύποδούλωση όλόκληρων έθνων ούτε ή καταστροφή και ή λεηλασία των τρόπων ύπαρξής τους ούτε ή άποικιοκρατία, ή σκλαβιά και οί μορφές ένταξης, στρατιωτικές, άστυνομικές και διοικητικές, που ύποδούλωναν έκατομμύρια ανθρώπων. Νά, χωρίς άμφιβολία, αυτό που είναι πασίγνωστο αλλά έχουμε ύποχρέωση να θυμηθούμε σήμερα: γεννηθήκαμε άπ' αυτή τη λάσπη.

5. Ζώρζ Λαμπικά: άρθρα «Le communisme enfin estai possible?» και «Du marxisme vivant», στο περιοδικό M, άρ. 36, Μάρτιος - Άπρίλιος 1990 και άρ. 38-39, 'Ιούνιος - 'Ιούλιος 1990.

'Ο θριαμβευτισμός κυριαρχούσε κατ' άρχήν και έπί μακρόν. Στή συνείδηση των κυρίων, προφανώς, αλλά έπίσης και σ' αυτή των νικημένων. Άς θυμηθούμε τη δικαίωση μέσω των έντονων άντιθέσεων: πολιτισμός και βαρβαρότητα: πρόοδος, αυτός ό νέος θεός, και στασιμότητα ή καθυστέρηση. Διαφωτισμός και σκοταδισμός: έπιστήμη και άγνοια: ιστορία και «κοινωνίες χωρίς ιστορία»: άνώτερος πολιτισμός (γραφτός) και ύποπολιτισμός (προφορικός): όρθός λόγος και «πρωτόγονες νοοτροπίες»: δίκαιο και έθιμα: τεχνολογίες κι έμπειρικές πρακτικές ή «πρωτόγονες»: άστικό και άγροτικό. Έχω άκόμα στο μυαλό μου τις εικόνες των «άγαθων άγρίων» της παιδικής μου ήλικίας που δεν τις έσβησα παρά έφηβος, διαβάζοντας τό Συμπλήρωμα του Ντιντερό στο ταξίδι του Μπουγκενβίλ...

Αυτό που άποκαλείται παραγωγισμός, με την πεζή έννοια που καλύπτει την άποδοχή του μοιραίου, γνώρισε έπίσης δύο στάδια.

Σ' ένα πρώτο στάδιο, παρέπεμψε στις τεράστιες δυνατότητες αύξησης των έμπορευμάτων, θά λέγαμε εύχαρίστως στά «πλούτη». Προμηνούσε, χάρις στον έκμηχανισμό, μία τέτοια διεύρυνση των παραγωγικών δυνάμεων, που θά 'φτανε από μόνη της να ίκανοποιήσει όλες τις άνάγκες της άνθρωπότητας και να έξασφαλίσει την εύημερία της. 'Ο Μάρξ δεν ήταν ό τελευταίος που έγκωμιάσε έντονα, στο *Μανιφέστο*, την άστική τάξη που επαναστατικοποιούσε διαρκώς, έλεγε, τά μέσα παραγωγής. Άρκούσε, με την άκαταμάχητη όξυνση της πάλης των τάξεων, να σπάσει ό κλοιός των έτοιμόρροπων σχέσεων παραγωγής για να περάσουμε σε μία δημοκρατία άνώτερης μορφής και να είσέλθουμε σε μία πρόοδο χωρίς τελειωμό. 'Η έπιστήμη, σάν πρώτη παραγωγική δύναμη, χρεώθηκε με όλες τις έλπίδες. Έλπίδες που έρχονταν από μακριά, άκόμη πιό μακριά κι από τόν πολιτισμό μας, με τη μορφή εκείνου του Προμηθέα που χαιρετίσθηκε από τόν Μάρξ στή διδακτορική του διατριβή: μαζί με τόν Καρτέσιο, που ήθελε να κάνει τόν άνθρωπο «κύριο και άτοχο της φύσης» κι ένθουσιαζόταν με τά πρώτα αυτόματα: μαζί με τόν Σαίν - Σιμόν και τη Σχολή του που διαπενούσε ήπειρους. Τέλος, μαζί με την προοπτική «οικοδόμησης του σοσιαλισμού» που ακολουθήσε την επανάσταση της 17 'Οκτωβρίου. 'Ο πυρσός του διαφωτισμού άλλαζε χέρια. Περνούσε στά χέρια του προλεταριάτου, τό μόνο ικανό να φωτίσει τό σύμπαν. Πώς να μην έπικαλεσθούμε εδώ χωρίς συγκίνηση τά κύματα ένθουσιασμού που ξεσήκωνε κάθε έπιτυχία της σοβιετικής έξουσίας: βιομηχανικά συγκροτήματα, έκτροπές ποταμών, μείωση των έρήμων περιοχών, κατάκτηση της άπρόσιτης Σιβηρίας, κολεκτιβοποίηση της γής. Άπό τά «κομμουνιστικά Σάββατα» του Λένιν ως την κρουτσοφική πρόκληση για την αύξηση της παραγωγής καλαμποκιού, περνώντας από τούς τόνους του σταλινικού χάλυβα, λαοί «ήρώων έργασίας» σφυροκοπούσαν καθημερινά τη μπουρζουαζία και τόν καπιταλισμό στο δικό τους γήπεδο. 'Η ύπόθεση Λυσένκο μπορούσε κάλλιστα να φανερώνει μία άγυρτία στά μάτια όρισμένων λεπτολόγων βιολόγων, δεν θά μείωνε όμως καθόλου τη νίκη της σοσιαλιστικής έπιστήμης στον γεωργικό και κτηνοτροφικό τομέα. Τό μέλλον φάνταζε λαμπρό.

Και ό σεβασμός τής φύσης, ή προστασία του περιβάλλοντος; Έξασφαλίζονταν, άναμφίβολα, κάτω από άριστες συνθήκες: καθαρά νερά και καθαρές βιομηχανίες. Ουμᾶμαι νά τό 'χω διαβάσει παλαιότερα μέσα σέ σοβαρά βιβλία Σοβιετικών έπιστημόνων πού παρείχαν κάθε διαβεβαίωση γι' αυτό. Αυτές οι έγγυήσεις παρέμειναν στίς σελίδες των βιβλίων...

Η έποχή αυτών των ψευδαισθήσεων πέρασε. Οι πίο νέοι μεταξύ μας δέν θά συκρατήσουν στή μνήμη τους παρά μόνον εκείνες τίς άποτρόπαιες εικόνες από τίς «χώρες του ύπαρκτου σοσιαλισμού», πού έδειξε πρόσφατα ή τηλεόραση σ' όλο τόν κόσμο: έρειπωμένα βιομηχανοστάσια, έπαναχερσωμένα χωράφια, άσφυκτιούσες πόλεις, νεκρά ποτάμια, άνασφαλείς μονάδες παραγωγής ρεύματος. Πρέπει νά άναγνωρίσουμε, ύποχρεωτικά, ότι ή Άνατολή δέν γλίτωσε από τήν οικολογική κρίση. Άς εΐμαστε άκριβοδίκαιοι, αυτή ήταν (είναι) χειρότερη άπ' ό,τι στή Δύση, παρ' όλο πού ή κλίμακα είναι μικρότερη, ή γραφειοκρατία και ή τεχνοκρατία των σοσιαλιστικών χωρών δέν περιορίστηκαν στίς άποφάσεις τους άπό καμιά διαμαρτυρία, προερχόμενη άπό τήν κοινωνία των πολιτών, άπό καμιά άντεξουσία. Σ' αυτό τό πεδίο, επίσης, ή άπουσία δικαιωμάτων και έλευθεριών έπαιξε έναν όπισθοδρομικό ρόλο ως πρός τίς άστικές δημοκρατίες. Πρέπει νά συκρατήσουμε ένα σκληρό μάθημα: Τόσο στήν Άνατολή όσο και στή Δύση έπρόκειτο γιά τό ίδιο παραγωγιστικό πρότυπο, γιά τό ίδιο «ιδανικό» άνάπτυξης, τήν έπίσπευση, σέ ύποανάπτυκτα θεμέλια, και έπιπλέον τό άνταγωνιστικό πνεύμα. Θά μπορούσε κανείς νά άποδείξει ότι δέν ήταν διαφορετικά τά πράγματα, όσον άφορά τό ρόλο του κράτους και των μηχανισμών του ή τή διαχείριση τής οικονομίας, συμπεριλαμβανομένης τής άγοράς και τής ύποαπασχόλησης. Αυτό όμως είναι ένα άλλο ζήτημα.

Πάντως, ό παραγωγισμός άποκαλύπτει τό πραγματικό του πρόσωπο και τήν ούσιαστικά καπιταλιστική φύση τής λογικής του κατά τή έποχή τής «παγκόσμιας οικονομίας» και των πολιτικών «άπορρύθμισης» πού έπιχειρήθηκαν έντονα στίς ύπερναπτυγμένες χώρες: παραγωγή γιά τήν παραγωγή, παραγωγή γιά τό κέρδος και τή μεγιστοποίησή του, πού συνοδεύεται και ένισχύεται άπό τήν ιδεολογική τής έγγύηση, τήν παγκοσμιοποίηση τής έμπορικής συνείδησης, ή, άν προτιμάτε, τήν «common marketisation of international relations», όπως λέει ένας (ό γνωστός) Φουκουγιάμα.⁶ Τέτοιο είναι τό πρότυπο, τό παράδειγμα άπό τό όποιο έμπνέονται οι χώρες πού προσπαθούν νά άπελευθερωθούν άπό τίς σταλινικές δομές τους και γιά τό όποιο χθές δέν ήταν παρά οι μικρής άξίας ύποθεράποντες. Η έπιθυμία τους (σοσιαλισμός ή μπανάνες), όσο νόμιμη κι άν φαντάζει, δέν είναι καθόλου λιγότερο έγγεγραμμένη μέσα στή λογική πού ήδη τίς διαπερνούσε, τόν παραγωγισμό, και ή όποία δέν θά παραλείψει, μέσα άπό άντιφάσεις άκόμα άγνωστες στή δική τους πραγματικότητα, νά δώσει τόν τόνο τής. Έμεις γνωρίζουμε ότι θά τόν ύψώσει.

3. Τό ζήτημα τής έναλλακτικής προοπτικής

Τό ζήτημα έχει όπωςδήποτε τεθεϊ. Δέν έχει λυθεϊ. Η χωρδιά των φωνών πού τό δίνουν ως τέτοιο δέν αλλάζουν τίποτε. Οι προφάνειες έπί των όποιων στηρίζεται δέν είναι τυφλωτικές παρά μόνο γιατί είναι άπατηλές. Η ένθουσιάζουσα εικόνα τής πτώσης του Τείχους του Βερολίνου και ή άποτρόπαιη εικόνα του θανάτου τής λίμνης Άράλης είναι μάλλον συμπληρωματικές παρά άντιθετικές. Σημαίνουν πράγματι τή νίκη ενός και μόνο συστήματος. Στή Δύση, τό γνωρίζουμε και άγαλλιάζουμε χωρίς καμιά έπιφύλαξη.

Στήν 'Ανατολή, ὑπομένουν, ἐνίοτε χωρίς δυσaréσκεια. "Ἄς θυμηθοῦμε τόν Στάλιν, πού τό 1931 θύμιζε τή συνταγή τοῦ Λένιν: «Ἡ ὁ θάνατος ἤ νά φθάσουμε καί νά ξεπεράσουμε τίς προηγμένες καπιταλιστικές χῶρες», καί τή σχολίαζε ὡς ἐξῆς: «Καθυστεροῦμε πενήντα ὡς ἑκατό χρόνια ἀπό τίς προηγμένες χῶρες. Πρέπει νά διανύσουμε αὐτή τήν ἀπόσταση σέ δέκα χρόνια. Ἡ θά τό πετύχουμε ἤ θά συντριβοῦμε». ⁷ Τό παράγγελμα ἔγινε ἀποδεκτό ἀπ' ὄλες τίς «σοσιαλιστικές» χῶρες. Τό ζεῦγος καταδίωξη - καθυστέρηση ἔδειχνε καθαρά τό πρότυπό του: τόν καπιταλιστικό παραγωγισμό καί τίς μεθόδους του: τά βιαστικά βήματα πού δέν ἐνοχλοῦνταν περισσότερο γιά τή συγκατάθεση τῶν ἐργατῶν ἀπ' ὅ, τίς φυσικές ἰσοροπίες. Οἱ σημερινοί ὑποστηρικτές τῆς περεστρόικα ἐπιβεβαιώνουν αὐτή τή γραμμή. Θεωρώντας τή ΝΕΠ ὑπεύθυνη «γιά τό θρίαμβο τοῦ σταλινικοῦ προτύπου» ⁸ καί γιά τή «σύγκλιση τῶν δύο συστημάτων», δέν θεωροῦν παρά «τήν ἀκόλουθη ἐναλλακτική προοπτική: Ἡ ἕνας σοσιαλισμός τῆς οἰκονομίας καί τοῦ ἐμπορίου, ἤ ἕνας σοσιαλισμός ἐξω-οἰκονομικός, τῶν διοικητικῶν ἐντολῶν καί τῶν στρατοπέδων». ⁹

Ἡ ἀπολογία τῆς ἀγορᾶς καί τῆς δημοκρατίας δέν προκύπτει καθόλου ἀπ' αὐτό τό πλαίσιο. Ἡ ἀγορά, ἀντικείμενο τόσων ἐγκωμίων, δέν κάνει θαύματα. Στή Δύση, ἐκτός τῶν κακοπίστων, γνωρίζουμε ἀπό μεγάλη ἐμπειρία ὅτι αὐτή ταυτίζεται μέ τή μεγιστοποίηση τοῦ κέρδους καί προϋποθέτει τήν ἰδιωτική ἰδιοποίηση τῶν μέσων παραγωγῆς καί διανομῆς. Στήν Ἀνατολή περιμένουν, μέσα σέ μία δικαιολογημένη ἀνυπομονησία, τήν ἄφθονη καί διαφοροποιημένη κατανάλωση ἀλλά ἐξίσου τήν ἀλήθεια τῶν τιμῶν, τῶν χρημάτων καί τῆς ἀπασχόλησης, καί οἱ πιά διοικητικοί ὑπολογίζουν ἤδη τό τί θά κοστίσουν σέ οἰκονομική ἐξάρτηση, σέ νέα πρότυπα παραγωγικότητας, σέ πληθωρισμό, σέ ἀνεργία καί σέ κρίσεις. Ἡ ἀντίθεση τῆς ἀγορᾶς στόν σχεδιασμό εἶναι πολύ ἀπατηλή. Οἱ φιλελεύθερες κοινωνίες δέν ἀγνοοῦν τά σχέδια καί τόν προστατευτισμό περισσότερο ἀπ' ὅτι οἱ σοσιαλιστικές κοινωνίες δέν ἀγνοοῦν τήν ἀγορά, κάτω ἀπό τίς ἐσωτερικές μορφές της, τίς «παράλληλες», καθώς ἐπίσης καί κάτω ἀπό τίς ἐξωτερικές μορφές της, ἀπό τή συνεργασία γιά τά δημοπρατικά ὡς τίς κοινοπραξίες (joint ventures). Τό ἄνοιγμα στήν ἀγορά, ὅπως τό βλέπουμε στήν Κίνα, συμβιβάζεται ἀπόλυτα μέ μία αὐταρχική γραφειοκρατία. Εἶναι γνωστά τά φτωχά ἀποτελέσματα πού ἔδωσε, στή Γιουγκοσλαβία, ὁ γάμος τοῦ σχεδιασμοῦ καί τῆς ἀγορᾶς. Ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη, τό πεδίο δέν εἶναι καθόλου παρθένο. Γενικότερα, πρόκειται γιά τήν ἀναζήτηση τοῦ ρόλου πού ἀρμόζει στήν οἰκονομία. Τό νά ἀπομονώσουμε τήν οἰκονομία, ἐν ὀνόματι ἑνός ἀπλο-

ποητικοῦ ὕλισμοῦ, νά τήν περιορίσουμε σέ συνταγές ἤ τεχνικές, ὅσο διευρυμένες κι ἄν εἶναι (σχεδιασμός), συνιστᾷ τήν πιά ἰσχυρή τάση. Αὐτή ἡ τάση ἦταν κυρίαρχη μέσα στόν μαρξισμό ἀπό τήν ἐποχή τῆς Δευτέρας Διεθνούς, καί κατέστη ὁ ἀπόλυτος κανόνας ἀνάπτυξης τήν περίοδο τοῦ σταλινισμοῦ. Συνταιριάστηκε ἔκτοτε μ' ὀποιαδήποτε ἀντίληψη τοῦ κόσμου, ὑποτάσσοντας τούς ἐργάτες στίς ἐπιταγές τῆς παραγωγῆς, οἱ ὁποῖες ἀποφασίζονταν ἐρήμην αὐτῶν. Οἱ ἀποφασίζοντες τήν σοβιετική σχεδιοποίηση δέν εἶναι, σ' αὐτό τό σημείο, διαφορετικοί ἀπό τούς δικούς μας τεχνοκράτες. Γιά τόν Μάρξ, ὅμως, αὐτό τό ἴδιο τό κεφάλαιο ἦταν μία κοινωνική σχέση, καί ὁ Λένιν ἐπιθυμοῦσε τήν ὑποταγή τῆς οἰκονομίας στήν πολιτική. Ἡ τομή διαχωρισμοῦ ἀπό τό κοινωνικό, πού συντηρεῖ τήν ἀλλοτρίωση τῆς ἐργασίας καί κατά συνέπεια ἐκεῖνη τῶν ἀνθρώπων, ἀναδιπλασιάζεται στήν τομή μεταξύ γραφειοκρατικῆς ἐντολῆς καί παθητικότητας τῶν ἐργατῶν. Ἡ Ἀνατολή δέν ἔχει, ἐδῶ, νά ζηλέψει τίποτε ἀπό τή Δύση, ἐκτός τοῦ ὅτι στίς καπιταλιστικές χῶρες δέν μπορεῖ νά μηδενίσουμε τήν ἐπιτηδευμένη ἐνσωμάτωση πού εὐνοεῖ τό παιχνίδι τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας, μ' ἄλλα λόγια τή συναίνεση. Οἱ κρίσεις πού ἐπιβάλλουν τήν αὐταρχικότητα, τίς θυσίες καί τήν ὀπισθοχώρηση τῶν κοινωνικῶν κατακτήσεων γίνονται ἀποδεκτές καί βιώσιμες, χάρι τῶν ἰδεολογικῶν μανδάλώσεων πού μεσολαβοῦν, ὡς ἀναπόφευκτες. Οἱ συνδικαλιστικοί μηχανισμοί ρύθμισης καί ὁ ἐκ νέου περιορισμός τῶν περιθωρίων τῆς ὑπεραξίας, πού ἀπολαμβάνουν οἱ ἐργάτες στή Δύση, πρέπει ἐπίσης νά ληφθοῦν ὑπόψη. Θά υπάρξουν ἀλλαγές; Λένε ὅτι ἡ Κίνα θά ἀρχίσει τή μεταρρύθμισή της μέσω τῆς οἰκονομίας, ἡ ΕΣΣΔ μέσω τῆς πολιτικῆς. Μπορεῖ, ἀλλά στή δεύτερη περίπτωση, ἡ συνύφεση τῶν διαθέσεων ἀπό πάνω καί τῶν ἐπιθυμιῶν ἀπό κάτω δέν φαίνεται νά πετυχαίνει· καί στίς δύο περιπτώσεις, ὁ παλιός οἰκονομισμός δέν ἔχει καταθέσει τά ὅπλα, μέχρι νευτέρας. Οἱ διακηρύξεις τοῦ τύπου «νίκη τῆς αὐτοδιαχείρισης» (Ἀντρόπωφ) ἢ «ὅλη ἡ ἐξουσία στά σοβιέτ» (Γχορμπασώφ) δέν εἶναι παρά φραστικά περιτυλίγματα.

Ὅσον ἀφορᾷ τή δημοκρατία, ἀφοῦ διαπομπεύτηκε γιά δεκαετίες ἀπό τίς σοσιαλιστικές χῶρες, ὡς ἀστική καί τυπική, ἀποτελεῖ σήμερα ἀντικείμενο ἀχαλίνωτης ἐπιθυμίας ἀπ' αὐτές. Περνοῦν, ἔτσι, ἀπό τήν ἀπόρριψη χωρίς κριτική στήν προσκόλληση χωρίς κριτική. Ἡ ἄρνηση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων καί τοῦ κράτους δικαίου ἦταν χωρίς διϊστάμενες ἀμφισβητήσεις, αὐτό τό τυπικό ἔριχνε τό βάρος του ὑπέρ τῶν πραγματικῶν ἐλευθεριῶν, πού ξέρομε πόσο σπάνιζαν στήν Ἀνατολή. Ἐντούτοις, νομιμοποιεῖται αὐτή ἡ πλήρης ἀντιστροφή στάσης; Ἡ δημοκρατία δέν κάνει περισσότερο θαύματα ἀπ' ὅσα ἡ ἀγορά, μέ τήν ὁποία τήν συγχέουν ἐξίσου, τόσο στήν Ἀνατολή ὅσο καί τή Δύση. Τό ἰσοζύγιο τῆς δικῆς μας ὑπάρχουσας τάξης πραγμάτων δέν προσφέρει, ἀντίθετα, παρά ἐλάχιστο ὕλικό γιά νά ἀγαλλιάσει κανεῖς, καί τό κατὰστιχο τῶν ἐλευθεριῶν εἶναι μακρύ. Ποιός ἀπολογισμός τῆς «δημοκρατίας ὀρθά κοφτά», γιά τήν ὁποία ὁ Λένιν ἤδη ἔλεγε ὅτι δέν ἦταν παρά ἡ φιλελεύθερη μάσκα τῆς ἀστικῆς δημοκρατίας, θά μπορούσε νά ὑπεραπαισθεῖ στά σοβαρά τήν περίπτωσή μας; Οἱ δυτικές δημοκρατίες μας ἀσθενοῦν. Ἡ διάγνωση παραδίδει στήν ἐκπνοή τοῦ αἰῶνα ἕναν ἀπό τούς πιά ἀνησυχητικούς

6. Φουκονγιάμα: Τό τέλος τῆς ἱστορίας, The national interest, καλοκαίρι 1989.

7. I.B. Στάλιν: Ζητήματα Λενινισμοῦ, Παρίσι, ἐκδόσεις Editions sociales, 1947, σελ. 38. Ἑλληνική ἔκδοση.

8. V. Kisselev: «Socialisme et communisme», Πενήντα ιδέες πού τράνταξαν τόν κόσμο, Παρίσι, ἐκδόσεις Payot, σελ. 325.

9. X. Sirotkine: «Doctrine de la révolution prolétarienne mondiale (NEP)», στό ἴδιο, σελ. 84.

10. Βλέπε μεταξύ ἄλλων «Le triomphe des inégalités», Le Monde diplomatique, Σεπτέμβριος 1989 καί τό Rapport du Centre d'étude des revenus et les coûts (στή Μόντ, 23 Νοεμβρίου, 1989).

καταλόγους κακώς χειμένων πραγμάτων. Ἡ σμίλευση ἀνισοτήτων κάθε εἴδους, προκειμένου περί περιουσίας, ἀπασχόλησης, φόρων, υγείας, γνώσης, μεταξύ φύλων καί μεταξύ πολιτισμῶν,¹⁰ πιστοποιεῖ αὐτὴ τὴ διαπίστωση ὅτι οἱ πλούσιοι εἶναι ὄλο καί περισσότερο πλούσιοι καί οἱ φτωχοὶ ὄλο καί περισσότερο φτωχοί. Οἱ μορφές κυριαρχίας ἐνισχύονται καί τονίζονται μέ μιá συσσωρευση ἀγαθῶν, μέσων παραγωγῆς, κοντολογίς, μέ «προόδους» ἄνευ προηγουμένου. Αὐτές οἱ ἀποκαλύψεις τῆς ἐποχῆς μας, «ἡ μεγάλη φτώχεια», ἡ πείνα καί ἡ δυστυχία τοῦ Τρίτου Κόσμου, καταδικασμένου ἀπὸ τὴν ἀδυναμία νά πληρώσει τὸ χρέος του, εἶναι τὸ σκληρὸ ταίρι τῆς χρηματιστηριακῆς εὐημερίας ἢ τῆς ἡρεμίας στὴν Εὐρώπη. Τὸ κράτος δικαίου ἀποκρύπτει ὅλες τίς διακρίσεις καί τὴν ἄσκηση μιᾶς ταξικῆς δικαιოსύνης. Τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, πού γιορτάστηκαν τόσο στὴ Γαλλία ἐπ' εὐκαιρία τῶν διακοσίων χρόνων ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ '89, ἀρκοῦνται τὸ πολὺ στὰ «ὄρια ἀνοχῆς» πού τίθενται στοὺς μετανάστες καί στὴν ἐμπορευματοποίηση τοῦ αἵματος καί τῶν ὀργάνων τῶν πιὸ ἀποκλήρων. Διακηρύσσουμε μέ μεγάλο θόρυβο ἕνα χάρτη δικαιωμάτων τοῦ παιδιοῦ, ὅταν 40.000 ἀναμεταξὺ τους πεθαίνουν καθημερινά. Ἡ βασιλεία τοῦ κερδοσκοπικοῦ κεφαλαίου διπλασιάζεται ἀπὸ τὴν ἐγκληματικότητά του, στὸ βαθμὸ πού δέν εἶναι δυνατὸν νά διαχωρισθοῦν τὸ «καθαρό» χρῆμα (τῆς ἐργασίας, τῆς παραγωγῆς) καί τὸ «βρώμικο» χρῆμα (τῶν ναρκωτικῶν, τῆς πορνείας, τῶν συμμοριῶν). Ἡ νέα «προδοσία τῶν ταγῶν», πού βλέπει τὴν εὐρωπαϊκὴ διανοήση νά συναθροίζεται μαζικὰ στὰ σοσιαλδημοκρατικά ἐπιτελεῖα, κλείνει τὰ μάτια σ' ἕναν πολιτικὸ ἀποκλεισμό πού ἐπιταχύνεται, ἀπὸ ψηφοφορία σέ ψηφοφορία. Μέσα σέ μιá Γαλλία πού μερικοὶ δέν διστάζουν νά τὴν ἀποκαλέσουν *Δημοκρατία τῆς Μπανανίας*,¹¹ τὸ σύστημα πού εὐνοεῖ τὴν ἐκτελεστικὴ ἐξουσία καί ἐπαγγελματοποιεῖ τὴν ἄσκησή της («ἡ πολιτικὴ τάξη») εἶναι τὸ ἴδιο πού ἀποβάλλει τοὺς «παθητικούς πολίτες» του ἀπὸ τὴν πολιτικὴ διαμάχη, ἐνῶ οἱ ρατσιστικὲς καί νεοφασιστικὲς ἰδεολογίες συνιστοῦν μιá λαϊκὴ βάση. Δέν κοστίζει τίποτα νά βεβαιώσῃ κανεὶς ὅτι «οἱ ρίζες τῶν οικονομικῶν ἀνισοτήτων λίγο σχετίζονται μέ τίς νομικὲς καί κοινωνικὲς δομές τῆς κοινωνίας μας, οἱ ὁποῖες παραμένουν ἐξισωτικὲς καί μετρίως (sic) ἐπαναδιανεμητικὲς» ἢ ὅτι ἡ κατώτερη θέση τῶν μαύρων στὶς ΗΠΑ δέν εἶναι παρά ἕνα κληρονομημένο ἀπὸ τὴ δουλεία ἐπακόλουθο, χωρὶς σχέση μέ τὸν φιλελευθερισμό...¹²

Τὸ νά θεωρήσουμε, συνεπῶς, ὅτι ὁ φιλελευθερισμός, ἀκόμα καί ὁ διευθετημένος, δηλαδή ἡ ἀγορά καί ἡ δημοκρατία μας, θά μπορούσε νά ἐκπροσωπήσει τὴν ἐναλλακτικὴ προοπτικὴ στὰ γραφειοκρατικὰ καθεστῶτα εἶναι ἀπατηλό. Δέν θά καταφέρουμε, πάντως, νά κουκουλώσουμε τὸ ὅτι αὐτὴ ἡ ἀποψη ἔχει πάντοτε τὴ δύναμη ἑνὸς ὑποχρεωτικοῦ περάσματος καί ὅτι θά εἶναι διαρκείας. Γιά τόσο, σέ κάθε περίπτωση, διάστημα πού δέν θά ἐξετάζουμε ἀνατέμνοντας τίς ἐμπειρίες καί τοὺς ταξικούς ἀγῶνες. Ὁ Γκέοργχ Λούκατς τὸ εἶχε ὑποδείξει σωστά (τὴν ἐπαύριο τῆς ἐξέγερσης τοῦ '68, πού μένει ἀκόμα νά μᾶς μάθει πολλά). Στὸ ἀνολοκλήρωτο βιβλίο του, *Demokratisierung heute und morgen*,¹³ ἦταν στὴν καρδιά τῆς ἐποχῆς μας, μέ προπορεία εἴκοσι ἐτῶν. Τὸ ἀντίδοτο τοῦ σταλινισμοῦ, ἀ-

ποδείκνυε, δέν εἶναι καθόλου ἡ ἀστική δημοκρατία ἀλλὰ ἡ σοσιαλιστικὴ δημοκρατία, ἐκείνη πού προαισθάνθηκε ὁ Μάρξ καί ἐκείνη πού ἀποβλήθηκε τὴν ἐπαύριο τῆς Ὀκτωβριανῆς Ἐπανάστασης. Ὁ Πάπας κάνει, μέ τὸν τρόπο του, τὴν ἴδια διαπίστωση. Ἀπευθυνόμενος ἀπὸ τὸ Μεξικὸ πρὸς τὸν Τρίτο Κόσμο, ἀποπέμπει μαζὶ καί «τὸν ὑλιστικὸ μαρξισμό» καί «τὸν φιλελεύθερο καπιταλισμό», καί ἐκθειάζει τὸν τρίτο δρόμο τοῦ... «ὀλοκληρωμένου οὐμανισμοῦ», πού εἶναι αὐτὸς τῆς Ἐκκλησίας.¹⁴ Οἱ φανατικοὶ μουσουλμάνοι τὸν ἀκολουθοῦν κατὰ πόδας, πρὸς ὄφελος τοῦ... Ἰσλάμ.

Ἡ σύγκλιση πού θέτει ἔτσι ἐπὶ τάπητος ἡ κατάρρευση τῆς Ἀνατολῆς παρουσιάζει ἕνα μεγάλο προτέρημα στό ὅτι, μέ τὴν ἐξαφάνιση τῶν «δύο στρατοπέδων» καί τοῦ ἀποκαλούμενου οικονομικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἀπελευθερώνει πλήρως τὸν δρόμο γιὰ μιá καί μοναδικὴ κριτικὴ πού ἀπευθύνεται πρὸς τὸ ἐφεξῆς κυρίαρχο σύστημα. Ἐπιπλέον συμφέρει νά συνειδητοποιήσουμε ὅτι τὸ ἐν λόγω σύστημα, παρ' ὅλη τὴν «παγκοσμιοποίηση», ἡ ὁποία δέν ἀντιστοιχεῖ παρά στὴ σημερινὴ ἰσχὺ του, δέν εἶναι ἐπεκτάσιμο σ' ὄλο τὸν πλανήτη. Προϋποθέτει, ἀπὸ τὴ φύση του, τὸν διπολισμό· δέν ὑπάρχει Βορρᾶς χωρὶς Νότο, ἀλλὰ ἡ κατάσταση εἶναι ἴδια στὸν Βορρᾶ ὅπως καί στὸ Νότο, μ' ἄλλα λόγια συντήρηση καί ἐπιδείνωση τῶν σχέσεων ἐκμετάλλευσης. Παρομοίως, ἡ δημοκρατικὴ ἀπαίτηση ἀποκτᾶ, αὐτὴ καθ' αὐτή, μιá παγκόσμια ἀξία. Ἐπιβάλλει ἕναν νέο πολιτικὸ ὀρθολογισμό πού ἐπιφορτίζεται νά ἀποδώσει τὴν πλήρη ἐννοιά της στὴ «δημοκρατία» καί στὴν κοινὴ ὑπόθεση. Ὁλόκληρη ἡ προοπτικὴ τῆς εἶναι διαγεγραμμένη. Γιατί ἂν εἶναι ξεκάθαρο ὅτι μιá δημοκρατία πού ἀποκαθιστᾶ τοὺς πολίτες στὴ θέση τῶν ὑποκειμένων ἐκπροσωπεῖ μιá ἀναμφισβήτητη πρόοδο, αὐτὴ δέν παραμένει λιγότερο λαθεμένη καί «τυπικὴ», πρέπει νά τὸ ξαναποῦμε, γιὰ ὅσο διάστημα δέν φτάνει ὡς τὴν ἀναγνώριση τῶν παραγωγῶν ὡς πολιτικῶν φορέων τῶν ἀποφάσεων καί τοῦ ἐλέγχου. Ἡ κομμουνιστικὴ μετάβαση ἢ ἐναλλακτικὴ προοπτικὴ δέν εἶναι, κατ' αὐτὴ τὴν ἐννοια, πίσω μας, ἀλλὰ μπροστὰ μας. Αὐτὴ εἶναι ἐγγεγραμμένη ἀκριβῶς μέσα στὴν παγκοσμιοποίηση, ὅπου τόσα σημάδια τὴν καθιστοῦν εὐανάγνωστη, ἀπὸ τὴν ἀνάδυση νέων πολιτικῶν πεδίων ὡς τοὺς ἀγῶνες πού ἤδη διεξάγουν οἱ κυριαρχούμενοι. Αὐτὸ τὸ γεγονός μᾶς ἀπαγορεύει, ὅπως κι ἂν ἐμφανίζεται, νά σταυρώσουμε τὰ χέρια.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ, κλείνοντας, νά συγχαρῶ τοὺς διοργανωτὲς τῆς συνάντησής μας ἐπειδὴ διάλεξαν αὐτὸ τὸ γοητευτικὸ ἀμφιθέατρο Ρισελιέ. Πῆραν, ἔτσι, πονηρὰ ἐκ τῶν προτέρων τὸ μάθημα, γραμμένο πάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια μας: «Fluctuat nec margitur». (Σημ. τ. μετ.: «Κλυδωνίζεται ἀλλὰ δέν βυθίζεται»). Αὐτὴ ἡ φράση εἶναι ἔμβλημα τῆς πόλης τοῦ Παρισιοῦ καί ἦταν γραμμένη στὴν ὀροφὴ τοῦ ἀμφιθεάτρου Ρισελιέ τῆς Σορβόνης).

Μετάφραση: Βασίλης Ζουναλῆς

11. S. Coignard, J.-F. Lacan, Belfond, 1989.

12. *Φουκονγάμα*: βλέπε παραπομπή (6). Ἐπίσης «Réponse à mes contradicteurs», Commentaires, 50, 1990, σελ. 249.

13. Βουδαπέστη, 1985. Γαλλικὴ μετάφραση: Socialisme et democratisation, Παρίσι, Editions sociales, 1989.

14. Μόντ, 15 Μαΐου 1990.

Στόν άστερισμό του λαϊκισμού

του Άγγελου Έλεφάντη*

Μιά ιδεολογία από τούς «έπάνω» για τούς «άπό κάτω»

Άπ' όσους άσχολήθηκαν μέ τόν λαϊκισμό, μόνο ό Άντώνης Λιάκος έπεσήμανε, άν και πολύ συνοπτικά, ότι ό λαϊκισμός είναι μία ιδεολογία που έρχεται από τούς έπάνω. Χαρακτηριστικά τονίζει:

«ή συνείδηση αυτή γίνεται λαϊκισμός όταν τήν οργάνωσή της, τήν άνακατασκευή της και τήν έκ νέου διάδοσή της άναλαμβάνουν οί από πάνω: οργάνώσεις διανοομένων, κόμματα ή κρατική έξουσία», κι άκόμη ότι «ή λαϊκιστική προσέγγιση από τήν πλευρά της έξουσίας άποτελεί μίαν άποσπασματική άνακατασκευή της λαϊκής αντίληψης»²⁴.

Τό ζήτημα έχει ιδιαίτερη σημασία για δύο λόγους. Πρώτον, άν ό λαϊκισμός είναι ιδεολογία που έρχεται από τούς έπάνω και επιβάλλεται στους κάτω, όπως πράγματι συμβαίνει, άν δέν είναι του λαού αλλά για τό λαό, άν πρόκειται τελικά για άνακατασκευή και μετασχηματισμό λαϊκών αντίληψεων, τούτο σημαίνει ότι τό άποτέλεσμα του μετασχηματισμού δέν είναι παρά άλλοίωση των άρχικών λαϊκών αντίληψεων που τούς επιστρέφεται ως παρεφθαρμένη εικόνα του έαυτού τους. Γιατί τά άρχικά περιεχόμενα μόνο άν άποβάλουν τήν πολυφωνική διαφορετικότητά τους, μόνον έφ' όσον άποκτήσουν μία άδιαφοροποίητη ένότητα κι έναρμονισθούν διαχρονικά, άν άποβάλουν, έπομένως, τό συγκρουσιακό τους χαρακτήρα ένσωματώνονται στό λαϊκιστικό μοντέλο. Κάθε μετασχηματισμός λαϊκιστικού τύπου είναι άλλοίωση και παραφθορά των στοιχείων που τόν συναποτελούν.

Ό δεύτερος λόγος σχετίζεται μέ τούς πολιτικούς και τούς ιδεολογικούς όρους των λαϊκιστικών κωδικοποιήσε-

ων. Τά λαϊκά αίτήματα όρίζουν τό πρόβλημα. Η λαϊκιστική κωδικοποίηση και συνθηματολογία ίσχυρίζεται ότι προσφέρει τή λύση που θά επέλθει μέ τή νομή της έξουσίας και τή χρησιμοποίηση του κράτους. Ός έκ τούτου άντιπροσωπεύει άναγκαστικά μία νέα σχέση κυριαρχίας επί του λαού που μέλλεται νά προσχωρήσει ως άνενεργό ύποκείμενο - στήριγμα σε μία στρατηγική και τακτικές που άλλοι έχουν έπεξεργαστεί στό όνομά του και άντ' αυτού. Είδαμε αυτή τήν όλοσχερή έκχώρηση έξουσιών στόν άπολιτικό ρόλο που άποδόθηκε στην πασοκική οργάνωση, αλλά και στη ρητορεία περί «λαϊκής συμμετοχής», που δέν ήταν τίποτε άλλο από έκπασοκισμός και ίσχυροποίηση των κρατικών μηχανισμών.

Ό λαϊκισμός είναι πολιτική ιδεολογία έξουσίας, είναι ό τρόπος τελικά μέ τόν όποιο ό μικροαστισμός έρχεται και έγκαθίσταται στην έξουσία ως άντινομική άπάντηση σε μία κατάσταση κρίσης. Μέ τήν ιδεολογική χρήση του λαϊκού λόγου άποκτά μία έπίφαση λαϊκότητας που του άποδίδει οικουμενικό χαρακτήρα, γίνεται ό λόγος όλου του λαού ως άδιαφοροποίητης ταξικής οντότητας, παρωθώντας έκτός του πεδίου της πολιτικής τις έσωτερικές αντιφάσεις, μεταφράζοντάς τις σε σχήματα άφηρημένα και άνενεργά. Για παράδειγμα έθνικό / ξενόφερτο, λαϊκό / έλιτίστικο, προνομιούχοι / μή προνομιούχοι. Η λαϊκιστική έξουσία αυτοτοποθετούμενη πάντα από τήν «καλή» πλευρά του μανιχαϊστικού ζεύγους νομιμοποιεί τήν πράξη της ως έκφραση της άυθεντικής λαϊκότητας, άπ' αυτήν άντλεί τούς νομιμοποιητικούς της τίτλους, άκριβώς, χάρη στην αντίθεσή της προς τήν «κακή» πλευρά του ζεύγους. Τό καλό και τό κακό είναι αυτονόητα πράγματα. Η λειτουργία του αυτονόητου ή της κοινής παραδοχής, αυτό τό «χαώδες συνονθύλευμα σκόρπιων αντίληψεων, όπου ό καθένας μπορεί νά βρει ό,τι θέλει» (Γκράμσι), έξασφαλίζει στη λαϊκιστική έξουσία τά πρόσχημα προοδευτικότητας και της λαϊκότητας, αλλά και συνάμα τό χαρακτήρα γενικής έκπροσώπησης όλου του λαού, άφού είναι αυτή που από τή μία προσπίζει τά λαϊκά συμφέροντα, κι από τήν άλλη φέρεται ως κυματοθραύστης του κατεστημένου.

Δέν πιστεύω ώστόσο ότι ή λαϊκιστική αντίληψη άποτελεί «μίαν επανεπεξεργασία της ήθικης αντίληψης της οικονομίας και της κοινωνίας σε συνθήκες που ή επαναφορά της δέν είναι πλέον δυνατή»²⁵, όπως ίσχυρίζεται ό Ά. Λιάκος, άκολουθώντας τό έρμηνευτικό σχήμα του Άγγελου ιστορικού Έ. Τόμσον. Τούτο θά έσήμαινε ότι τά λαϊκά στρώματα που άποδέχθηκαν τό ΠΑΣΟΚ διακατέχονταν από ένα ούτοπιστικό όραμα επιστροφής στόν προβιομηχανικό και προκαπιταλιστικό κόσμο για νά προστατευθούν από τήν «άπο-ηθικοποίηση» της οικονομίας που επέβαλαν οί μηχανισμοί της άγοράς και της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Μέ μία, κατά γράμμα βέβαια, άνάγνωση των κοινωνικών αίτημάτων θά μπορούσε νά βεβαιώσει κανείς τήν ύπαρξη της συνείδησης που ό Έ. Τόμσον ονομάζει

* Προδημοσίευση από τό βιβλίο του Άγγελου Έλεφάντη, που πρόκειται νά κυκλοφορήσει σε λίγες μέρες στις εκδόσεις ό Πολίτης.

24. Άντώνη Λιάκου, «Περί λαϊκισμού», *Ιστορικά*, Ιούν. 1990, τεύχος 10, σελ. 26.

25. Άντώνη Λιάκου, Στο ίδιο, σελ. 28.

«πληθειακή» ή «συνείδηση τής ήθικης οικονομίας», π.χ. οί αντιδράσεις στόν εξευρωπαϊσμό πού έκλαμβάνονται ώς άπειλή και άλλοτρίωση, ή διεκδίκηση προνομίων, ή προβολή συντεχνιακών αίτημάτων, ό πόλεμος τών έπιδοτήσεων, τών άπαλλαγών και τών κινήτρων. Ή κοινωνική ό- μως κριτική δέν διατυπώθηκε ώς ήθικη άξίωση ούτε ώς νοσταλγία τής παλαιάς τάξης πραγμάτων. Ποιάς παλαιάς τάξης πραγμάτων άλλωστε, δηλαδή ποιās συνολικής κοινωνικής οργάνωσης πού κάποτε τά λαϊκά στρώματα νά τήν είχαν βιώσει ώστε νά έπιζητούν τήν έπαναφορά της; Του κοινοτισμού, ξεπερασμένου από δεκαετίες — άν ποτέ ύπήρξε κι όσο ύπήρξε —, τής χαμοζώης τής έπαρχίας, τής άσάλευτης ζωής του χωριού ή τής μιζέριας στις λαϊκές γειτονίες τής πρωτεύουσας; Τά μικροαστικά στρώματα δέν προσδοκούσαν τό ξεπέραςμα του μικροαστισμού τους, αλλά αντίθετα τήν κατασφάλισή τους στή μικροαστική συνθήκη και στήν κοινωνική τους προαγωγή. Δέν έβλεπαν μιά έπιστροφή στό παρελθόν, αλλά άγωνιούσαν γιά τήν κατάκτηση ενός καλύτερου μέλλοντος, ενός μέλλοντος ποιοτικά όμοιου μέ τό παρόν της. Ή άποψη πού φαίνεται ν' άποδέχεται ό Ά. Λιάκος περί «πληθειακής κουλτούρας» συνεπάγεται ότι ή πολιτική έξουσία είναι κατά κάποιο τρόπο δέσμια τών λαϊκών αίτημάτων πού τά μεταπλάθει σέ πολιτική, πράγμα πού, ώστόσο, δέν συνέβη. Αντίθετα, ύπήρξε ύποκατάσταση τών «ιδεών του λαού μέ τίς ιδέες τών ανθρώπων πού αναφέρονται στό λαό, αντικατάσταση του λόγου του λαού από τον λόγο εκείνων πού μιλάνε γιά τό λαό», όπως χαρακτηριστικά τόνησε ό Τίτος Πατρίκιος²⁶.

Ό λαϊκισμός δέν έχει κοινωνικό σχέδιο διακριτό. Ούτε ούτοπικό ούτε σοσιαλιστικό ούτε μεταρρυθμιστικό. Σέ μιά κατάσταση κρίσης, μέ έκδηλα άδιέξοδα και συνειδητοποιημένες δυσλειτουργίες του συστήματος, άπαντά μέ τή φανάκη τής πολιτικής βούλησης, μέ μιά βουλευσιαρχική έπαρση ότι ή νέα έξουσία, καθ' όσον λαϊκή άρα άνιδιοτελής, μπορεί νά «λύσει τό πρόβλημα». Λύση του προβλήματος είναι ό έαυτός της. "Οπως και γιά άλλα ζητήματα και έδω άνιχνεύεται μιά συγγένεια μέ ανάλογες πρακτικές πού είχαν έπικρατήσει στό χώρο τής σταλινοποιημένης Άριστερας. Ό υπερτονισμός τής «πολιτικής βούλησης» είναι άνάλογος μέ τό σταλινικό δόγμα «τά στελέχη άποφασίζουν γιά τά πάντα»²⁷. Αύτή ή ύπερπολιτικοποίηση τών κορυφών είναι ώστόσο ύπεραπολιτικοποίηση τής βάσης. Μοιραία συνέπειά της, έκτός από τήν παθητικότητα τών μαζών πού θεωρούνται κατάλληλες μόνο νά έναποθέτουν τήν ψήφο τους και τήν ψυχή τους στήν κάλπη όταν τούς ζητηθεί, συνεπάγεται και τήν άπολιτικοποίηση τελικά τών κοινωνικών ζητημάτων. Γι' αυτά έφευρίσκονται άενάως χειρισμοί

και μπαλώματα. Μάλιστα, όσο περισσότερο προβάλλεται ή πανάκεια τής πολιτικής βούλησης τόσο περισσότερο χλωμιάζει τό κοινωνικό σχέδιο γιά νά καταλήξει σέ μιά διαχείριση τής ύπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων, πράγμα πού εκφράστηκε μέ τήν έγκατάλειψη όλων τών «άνυποχώρητων» άρχικών συνθημάτων του ΠΑΣΟΚ. Ό λαϊκιστικός βολонταρισμός, άλλωστε, ήταν αυτός πού εξέθρεψε τίς πρακτικές του άυταρχικού κρατισμού και τά φαινόμενα άνομίας, διότι ή πολιτική βούληση, σέ τελευταία άνάλυση, ύποκαθιστά τήν αντικειμενικότητα τών θεσμών, αλλά και προδίδει μιά περιφρόνηση πρós τό δικαίκο σύστημα. "Ετσι τό ισχυρό κράτος εύκολα κατολισθαίνει στόν άυταρχισμό²⁸.

Ό λαϊκισμός ώστόσο ήταν ή πολιτική ιδεολογία πού ένοποίησε τά εκτεταμένα μικροαστικά στρώματα στό πολιτικό έπίπεδο, επέτρεψε και επέβαλε μιά γενική έχώρηση έξουσιών στόν άρχηγό και τήν ήγεσία του «Κινήματος». Έκει βρίσκεται ή ουσία του. Είναι ή πολιτική μορφή πού παίρνει ή έξουσία όταν τμήματα τών μικροαστικών τάξεων άναδεικνύονται στήν έξουσία.

Από κεί και πέρα, εκφράσεις και ιδιαίτερα γνωρίσματα του λαϊκισμού είναι πολλά. Μπορεί νά του άποδοθεί πατερναλισμός, έθνικισμός, ξενοφοβία, τεχνοκρατισμός, αντιδιανοουμενισμός, πνεύμα συντεχνιακό, κρατισμός, άυταρχισμός. Μπορεί ακόμη νά του άποδοθεί ένας ρητορικός αντιμπεριαλισμός κι αντικαπιταλισμός, ένα αίτημα κοινωνικής δικαιοσύνης πού δέν είναι τίποτε άλλο από τό αίτημα κοινωνικής προαγωγής και έξασφάλισης τών μορφωμένων μικροαστικών στρωμάτων είτε οί έξισωτικές και άντιπλουτοκρατικές τάσεις μέ αντικείμενο τήν άναδιανομή τών εισοδημάτων, τή φορολογία και τήν άπόκτηση προνομίων συντεχνιακού τύπου. "Αλλωστε κάθε κοινωνική διεκ-

26. Βλέπε παρέμβαση του Τίτου Πατρίκιου στή δημόσια συζήτηση περί λαϊκισμού πού οργάνωσε τό ίδρυμα Σχολής Μωραΐτη, Δελτίο τής Έταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, τεύχος 6α, 1983, σελ. 11.

27. Πρόκειται γιά τήν περιβόητη ρήση του Στάλιν (1934) στήν όποία, νομίζω, συμπυκνώνεται όλος ό ύποκειμενισμός και ό βολонταρισμός του σταλινισμού, πηγή τής άυθαιρεσίας και τής άυταρχικότητάς του.

28. Βλέπε Άριστόβουλου Μάνεση, «Ή εξέλιξη τών πολιτικών θεσμών στήν Ελλάδα», Ή Ελλάδα σέ εξέλιξη, Έξάντας - Temps Modernes, 1986, σελ. 64.

δίκηση θά μπορούσε νά χαρακτηριθεῖ λαϊκιστική ἢ συντεχνιακή ἂν δέν προσδιορισθοῦν τά ὅρια καί ἡ ἰδιοτυπία τοῦ λαϊκισμοῦ. Ὁ καθένας θά μπορούσε νά ἀναγνώσει ἐκφράσεις λαϊκισμοῦ ἐδῶ ἢ ἐκεῖ, στήν πολιτική πράξη, στόν πολιτικό λόγο, στίς πολιτισμικές συμπεριφορές, ἀκόμη καί σέ πολιτιστικές ἐκδηλώσεις ἢ σέ λόγια καλλιτεχνικά δημιουργήματα, ὅπου, συχνά, ἀπαντῶνται λαϊκιστικοί τονισμοί καί ἰδέες σέ πολύ καθαρῆ μορφή.

Λαϊκιστικά προηγούμενα καί πολιτισμικά συμφραζόμενα

Ἐδῶ ἀκριβῶς ἐνεδρεῦει μιὰ παγίδα πού πρέπει νά τήν κουβεντιάσουμε. Στήν ἑλληνική ἱστορία, ἀπό τόν περασμένο κιόλας αἰῶνα, ὑπῆρξαν ἰδεολογικά ρεύματα πού, ἐκ πρώτης ὄψεως, θά μπορούσαν νά χαρακτηρισθοῦν λαϊκιστικά γιατί ὅλα ἀναφέρονταν σ' ἕναν ὑπερβατικό λαό καί ἐξεθεΐαζαν τό περιούσιο καί τή μοναδικότητά του. Οἱ ἔθνικισμοί πού κατά καιρούς ἀναπτύχθηκαν ἄντησαν, ἀκριβῶς, ἀπ' αὐτή τήν ὑπεραξίωση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Αἴφνης, πότε ἡ νοσταλγία τῆς αὐθεντικότητας καί τῆς χαμένης οὐσίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ θά ὀδηγήσει στή ὀμφαλοσκοπική περιστολή τῆς ἑλληνολατρίας, πότε ἡ προσδοκία ἀναβίωσης τῶν χαμένων μεγαλείων τῆς φυλῆς θά τροφοδοτήσει τάσεις ἐπιθετικές ἔως καί ρατσιστικές. Στήν πραγματικότητα, ὁ πειρασμός τοῦ ἔθνικισμοῦ σαγήνευε πάντα τά πνεύματα, ἦταν ὅμως, συνήθως, ἕνας ἔθνικισμός πού ἀντλούσε, κυρίως, ἀπό τήν ἔννοια τοῦ λαοῦ κι ὄχι τοῦ ἔθνους, ἴσως γιατί ἡ συγκρότηση τοῦ ἔθνους ἦρθε καθυστερημένα καί μέσα ἀπό σχολιές ὁδούς, ὅπως καθυστερημένα ἦρθε καί ἡ συγκρότηση τοῦ κράτους. Ἐνός κράτους πού, ἐπιπλέον, ἡ πραγματικότητά του δέν κάλυπτε τήν κατά πολὺ εὐρύτερη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὁ λαός μέ τή «μεγάλη ἱστορία» δέν ἀντιστοιχοῦσε στή μίσηρη πραγματικότητα τοῦ κράτους καί τοῦ συγκεκριμένου μικροῦ λαοῦ πού αὐτό περιέκλειε στήν ἐπικράτειά του. Ἔτσι μόνιμα θά ἔρχεται καί θά ἐπανερχεται ἡ ἰδέα τοῦ λαοῦ μέ τό μεγάλο λάμδα, τοῦ λαοῦ μέ τή γνήσια αὐθεντικότητα, τοῦ διαχρονικοῦ λαοῦ τῆς ἑλληνικότητας καί τοῦ μεγάλου ἑλληνισμοῦ. Ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀφθαρτης οὐσίας του θά ἐμφανίζεται περιοδικά μέ τρόπο ἰδεοληπτικό.

Ἡ ἑλληνικότητα περιέκλειε στόν πυρήνα τῆς ἀφ' ἑνός τήν ἀναζήτηση τῆς λαϊκῆς γνησιότητας, ἀφ' ἑτέρου τή νοσταλγία τῆς διαχρονικῆς ἐμμένειας τοῦ λαοῦ. Ὑπ' αὐτή τήν ἔννοια ὅλες οἱ ἑλληνοκεντρικές καί ἑλληνολατρικές ἐκφάνσεις ἔχουν τονισμούς πού θά μπορούσαν νά χαρακτηρισθοῦν «λαϊκιστικές», ὅπως ἄλλωστε καί χαρακτηρίστηκαν, εἴτε ἀναφέρονται στόν στοχασμό εἴτε στά πολιτιστικά δημιουργήματα εἴτε ἀκόμα καί σέ ἀναμορφωτικά πολιτικά σχέδια. Πολύ περισσότερο πού κάθε ἑλληνολατρική προβολή ὀρίζεται, συνήθως, ἀρνητικά, περιγράφει μιάν ἀπειλή ἐξωτερική πού παραφθερίζει τή γνησιότητα τοῦ ἑλληνικοῦ, διασπᾶ τήν παράδοση καί τή συνέχεια. Ἡ ἀναζήτηση τῆς ἰθαγένειας εἶναι συνάμα καταγγελία τῶν ἐπείσαστων θεσμῶν, καταγγελία τοῦ δυτικόφερτου μιμητισμοῦ καί τοῦ

κοσμοπολιτισμοῦ. Τήν αὐθεντικότητα τῆς ἑλληνικῆς λαϊκῆς ψυχῆς θά ἀπειλήσουν πότε οἱ πλουτοκράτορες, πότε οἱ ἐξ Ἑσπερίας ἐκδυτικιστές (ἐσχάτως ὀνομάστηκαν «φωταδιστές»²⁹), πότε οἱ «πολιτικές», τά κόμματα, ὁ καταναλωτισμός.

«Ὡσπου ἦρθαμ' ἐμεῖς, μέ τά διπλώματα καί τούς νόμους νά τόν βοηθήσουμε καί σχεδόν τόν ἀφανίσουμε. Ἀπό τό ἕνα μέρος τοῦ φάγαμε τά κατάλοιπα τῆς γραφῆς του καί ἀπό τό ἄλλο τοῦ ροκανίσουμε τήν ὑπόσταση, τόν κοινωνικοποιήσαμε, τόν μεταβάλαμε σέ ἕναν ἀκόμη μικροαστό πού μᾶς κοιτάζει ἀπορημένος ἀπό κάποιο παραθυράκι κάποιας πολυκατοικίας στό Αἰγάλεω», γράφει ὁ Ἐλύτης³⁰.

Καί δέν εἶναι ὁ μόνος πού θά μπορούσε νά χαρακτηριθεῖ λαϊκιστής. Ἀλλά δέν εἶναι. «Τυπική περίπτωση λαϊκιστῆ», χαρακτηρίζει ἡ Χρύσα Προκοπάκη τόν Παπαδιάντη³¹, κι ὅσοι ὑμνήσαν τό Μακρυγιάννη, τό Θεόφιλο, ὅσοι ἀναζήτησαν στά σπιτάκια τῶν νησιῶν τήν πεμπτουσία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ὅσοι εἶδαν στό ρεμπέτικο τήν πεμπτουσία τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς καί ταύτισαν τόν Καραγκιόζη μέ τό θέατρο, ὅσοι ὀραματίστηκαν τό νεοελληνικό κόσμος τῆς ἀγροτοποιομενικῆς κοινωνίας ὡς θεμέλιο τῆς παιδείας, τό ἴδιο τό δημοτικιστικό κίνημα πού θεώρησε τή «γλώσσα τοῦ λαοῦ» πρότυπο καί δάσκαλο, ὁ Σεφέρης ἀλλά καί ὁ Σκαρίμπας, ὁ Καζαντζάκης, ὁ Βάρναλης, ὁ Φωτιάδης καί τόσοι ἄλλοι θά μπορούσαν νά χαρακτηρισθοῦν λαϊκιστές ἢ πάντως ὅτι πλευρές ἀκόμη καί σημαντικῶν ἔργων τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας, πολιτιστικές μορφές καί πολιτισμικά κρυσταλλώματα συνιστοῦν πηγές τοῦ σύγχρονου λαϊκισμοῦ, κάποιοι λαϊκισμοῦ τέλος πάντων. Γιατί, πράγματι, δέν σπανίζει ὁ μυστικισμός τοῦ λαοῦ. Γιά παράδειγμα, στά ρεύματα τοῦ μηδενιστικοῦ πεσιμισμοῦ καί τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ, πού γεννήθηκαν στή μετά τόν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο ταραγμένη ἐποχή, ὁ Νίκος Σβορώνος θεωρεῖ ὅτι ἀντέδρασαν ἐναντία ρεύματα, ὅπως ὁ «ὀλοκληρωμένος ἔθνικισμός» καί ὁ «λαϊκισμός».

«Τό πρῶτο ἔχει τίς ρίζες του στήν πατριωτική ὑπερβολή ὀρισμένων συγγραφέων τῆς πρώτης περιόδου τοῦ δημοτικισμοῦ, ἐπηρεασμένων ἀπό τόν Νίτσε, οἱ ὅποιοι κηρύττουν ἕνα εἶδος λατρείας τοῦ ἑλληνισμοῦ πού τόν παρυσιάζουν σάν τόν ἐκλεκτό τῆς ἱστορίας (...) Ὁ «λαϊκισμός» ἀπό τό ἄλλο μέρος, ἐπέκταση τῶν λαογραφικῶν μελετῶν (...) θέλει νά δημιουργήσει ἕναν πολιτισμό οὐσιαστικά ἔθνικό, θεμελιωμένο πρὶν ἀπ' ὅλα στή λαϊκή τέχνη καί ἔκφραση. Ὁ «μυστικισμός τῆς ἑλληνικῆς ἰδέας» βρῖσκει τό ἀντίστοιχο του στόν «μυστικισμό τοῦ λαοῦ»³².

Ὁ Νίκος Σβορώνος, στή σύντομη αὐτή ἀναφορά του ἐπισημαίνει ἤδη τόν κίνδυνο τῆς σχηματοποίησης θέτοντας

29. Ἔτσι ὀνομάζει ὁ Κώστας Ζουράρις τούς διαφωτιστές, ἀπ' τόν Κοραῆ ὡς τούς δημοτικιστές καί τούς κομμουνιστές. Βλ. Ἑλλάς, γελᾶς, ἀποφράς, ἐκδ. Ἀρμός 1990.

30. Ὀδυσσεῖα Ἐλύτη, *Τά δημόσια καί τά ἰδιωτικά*, Ἰκαρος, 1990, σελ. 9.

31. Βλ. Παρέμβαση τῆς Χρ. Προκοπάκη στή συζήτηση γιά τό λαϊκισμό, *Δελτίο Σχολῆς Μωραΐτη*, ὅπ.π., σελ. 55.

32. Νίκου Σβορώνου, *Ἐπισκόπηση τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας*, Θεμέλιο, σελ. 136.

σέ εισαγωγικά τούς όρους «όλοκληρωμένος εθνικισμός» και «λαϊκισμός», πού σημαίνει ότι τό ζήτημα τής έννοιολογικής σημασίας τών όρων είναι κατ' αυτόν άνοιχτό. Και έδω βρίσκεται ή παγίδα για τήν όποία μιλούσα προηγούμενος: ό κίνδυνος μιά κατά γράμμα άνάγωση έργων, όπου, πράγματι και expressis verbis, υπάρχουν λαϊκιστικά μοτίβα, νά οδηγήσει στην άνίχνευση ύποτιθέμενων ιθαγενών πηγών του σύγχρονου λαϊκισμού. Τίποτε πίο άγρονο άπ' αυτόν τόν προσανατολισμό πού θά μπορούσε νά θρέψει μόνο φιλολογικές συγκρίσεις για μιά άγρονη ιστορία τών ιδεών και μιά έξίσου άγρονη λαογραφία τών έπιβιώσεων και τών πολιτισμικών δανείων. Γιατί όλα αυτά τά φερόμενα ως «λαϊκιστικά» φανερώματα, άπλούστατα, δέν είναι λαϊκιστικά. 'Ο «πανλαϊκισμός» θά μάς έκρυβε πλήρως τή δυνατότητα νά δοϋμε τί είναι και πώς λειτουργεί ό λαϊκισμός. Γιατί, έπαναλαμβάνω, ό λαϊκισμός είναι μιά πολιτική ιδεολογία έξουσίας. Στην έλληνική περίπτωση άρθρώνεται και μορφοποιείται ως ρεύμα μόνο μέ τήν εμφάνιση του ΠΑΣΟΚ, όταν σέ μιά δοσμένη συγκυρία δημιουργήθηκαν οι όροι για τήν άνοδο τών «άριστεροποιημένων» κεντρογενών μικροαστών στην έξουσία.

Δέν είναι αυτή ή περίπτωση μέ όλα τά παλαιότερα στοιχεία και πολιτιστικά ρεύματα πού θά μπορούσε ή κατά γράμμα άνάγωσή τους νά τά κατατάξει στο λογαριασμό του λαϊκισμού. Αυτά σέ καμιά περίπτωση δέν επενδύθηκαν τόν μανδύα μιās συνολικής πολιτικής ιδεολογίας, μηδέ του κοινοτισμού του Καραβίδα έξαιρουμένου. 'Η ιδέα του λαού τής λαογραφίας, ή έλληνολατρία, ή άναζήτηση τής αυθεντικής έλληνικότητας εκ μέρους τών περισσότερων εκπροσώπων τής γενιάς του '30, από πολιτική άποψη, συνδέθη-

καν είτε μέ έξσυγχρονιστικά πολιτικά ρεύματα, όπως ό βενιζελισμός και οι μεταπολεμικές κεντρώες - δημοκρατικές μεταμορφώσεις του είτε, σέ όρισμένες περιπτώσεις, κυρίως μέσα άπ' τό διάυλο τής έλληνορθοδοξίας και του εκκλησιαστικού μυστικισμού, συνδέθηκαν μέ συντηρητικές πολιτικές παρατάξεις. Και στίς δύο περιπτώσεις άρθρώθηκαν μέ τήν άστική ιδεολογία άποδιδοντάς της ιστορικό βάθος και καλλιεργώντας τήν ιδεολογία τής ιστορικής συνέχειας του νέου έλληνισμού. Θά ήταν κάπως κωμικό νά θεωρεί κανείς τούς εκπροσώπους τής γενιάς του '30 λαϊκιστές ή πηγές έμπνευσης του πασοκικού λαϊκισμού.

"Όπως όμως κι άν έχει τό πράγμα πολιτικό ρεύμα λαϊκισμού, μέ συγκεκριμένη πολιτική μορφή, δέν υπήρξε στην Έλλάδα τών τελευταίων εκατό χρόνων. Αυτή ή ιδεολογία έμφανίζεται για πρώτη φορά μέ τό ΠΑΣΟΚ στή μεταπολιτευτική Έλλάδα, οι πηγές έμπνευσης δέν είναι αυτόχθονες και τά κοινωνικά του στηρίγματα είναι μικροαστικά. Τά συζητήσαμε παραπάνω αυτά έν έκτάσει.

Οι εκπρόσωποι και οι ιδεολόγοι του πασοκικού λαϊκισμού δέν άντλησαν από τήν νεοελληνική γραμματεία ούτε από πολιτισμικές μορφές του παρελθόντος, δέν επικαιροποίησαν παλαιότερα ιδεολογικά ρεύματα. Τόν Σαμίρ Άμίν κρατούσαν στά χέρια, τόν Δύσμορφο Καπιταλισμό, τόν Πατερναλιστικό Καπιταλισμό, τούς Καπετάνιους του Dominique Eudes, τά μυθιστορήματα τής Λιλής Ζωγράφου, όχι τόν Παπαδιαμάντη. Στο Τεχνικό Έπιμελητήριο Έλλάδας δέν γινόταν κουβέντα για τόν Πικιώνη αλλά για τίς πολυκατοικίες, στίς Τ.Ο. κυκλοφορούσαν τά τετράδια του ΚΕΜΕΔΙΑ, όχι ό Ζήσιμος Λορεντζάτος ούτε οι Δοκιμές του Σεφέρη. Παρατόνιζαν βέβαια ούσιαστικά κι

ἐπίθετα κι ἔβριθε ὁ λόγος τους ἀπό λαϊκότερες ἐκφράσεις, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ δημοτικισμό ἔμαθαν μόνο νὰ βάζουν στὴ γενική τῶν θηλυκῶν τὴν κατάληξη -ης καί σέ ὅλα τὰ ἐπιρρήματα τὴν κατάληξη -α γιατί τὰ εἰς -ῶς ἦταν καθαρευουσιάνικα ἄρα ἀντιδραστικά. Δέν τούς ἔνοιαζε βέβαια ὁ Γληνός, ἀλλὰ οὔτε ὁ Δελμούζος οὔτε ὁ Τριανταφυλλίδης. Μὲ τὰ ρεμπέτικα τὰ πηγαιναν καλά, ὅπως ὅλος ὁ κόσμος, ἀκόμη καί οἱ σφοδρότεροι «ἀντιλαϊκιστές» ἀντίπαλοί τους, ἀλλὰ μὲ τὸν Κόντογλου, τὴν Μερλιέ καί τὸ Στρατῆ Δούκα δέν εἶχαν καμιὰ σχέση. Καί δέν εἶχαν σχέση γιατί ὅλα αὐτὰ πού ἀναφέρονται ἐδῶ ἐνδεικτικά, δημιουργήματα, δημιουργοὶ καί μορφώματα πολιτιστικά, δέν ταίριαζαν μὲ τὸ δικό τους πολιτικό μοντέλο.

Δέν ὑπάρχει αὐτόνομος πολιτισμικός λαϊκισμός καί μόνο ὅταν διαμορφώνεται ὁ πολιτικός λαϊκισμός, σύμφωνα μὲ τὴ γενική ἐπιλεκτική διαδικασία, θραύσματα πνευματικῶν καί πολιτισμικῶν μορφῶν μπορεῖ νὰ ἐπιλεγοῦν καί νὰ ἐνταχθοῦν στὴν κουλτούρα τοῦ λαϊκισμοῦ ὡς θεραπαινίδες τῆς πολιτικῆς ἰδεολογίας, σάν καλιαρντὰ μιᾶς λαϊκότερης ἐκφρασης, σάν δεκανίκια μιᾶς λαϊκοφανοῦς ὀλότητος καί παλλαϊκῆς συνοχῆς. Τότε ὁ πολιτικός λαϊκισμός, ὅπως ἀπεχθάνεται τὴν ἐπιστημονικὴ αὐστηρότητα καί τὴ θεωρία προτιμώντας τὰ ἀπλουστευτικά ψευδοερμηνευτικά σχήματα, ἀποκτᾶ καί τὴν πολιτισμικὴ του διάσταση, πού ἐπίσης ἀπεχθάνεται κάθε λόγια καί διανοούμενη κατασκευή. Ἡ καταγγελία τοῦ ἐλιτισμοῦ εἶναι ὁ αὐτοαφιονισμός του καί παρηγοριά του τὰ ὑποκατάστατα. Ἐπεχθάνεται τὸ Σβορώνο, τὸ Δημαρᾶ ἢ τὸν Πουλιαντζᾶ, ἐξίσου ὅμως τὸν Τσαρούχη, τὸ Χατζιδάκι, τὸν Τσίρκα, τὴ γενιά τοῦ '30 ἀλλὰ καί τὸν Βάρναλη. Αὐτοί, καί ὅλοι οἱ ἀριστεροὶ διανοούμενοι πρὶν καί μετὰ τὸν πόλεμο, ἦταν ὑποπτοὶ «δυτικολατρείας». Ἐκεῖνη ἡ διαβόητη ἀποστροφή τοῦ Ἀ. Παπανδρέου γιὰ τὴν «ἐλίτα» δέν ἦταν ἔκρηξη τῆς στιγ-

μῆς, ἀλλὰ ἐκφραση μιᾶς κυνικῆς εἰλικρίνειας: οἱ «ἐλίτες», δεξιές ἢ ἀριστερές, οἱ διανοούμενοι δηλαδή, μὲ τὸ ἔργο τους μπορεῖ νὰ φέρνουν μερικές φορές σοβαρὰ ἐνοχλήματα στὶς εὐπεπτες ἰδεολογίες.

Ἀπὸ κεῖ καί πέρα, ἡ ἐνσωμάτωση πολιτιστικῶν στοιχείων στὸν πολιτικὸ λαϊκισμό ἀκολουθεῖ κι αὐτὴ τὴν ἴδια διαδικασία τοῦ μετασχηματισμοῦ, ὅπου τὸ σύνθετο ἀνάγεται στὸ ἀπλοϊκὸ ὑποκατάστατό του, ἡ πολυπλοκότητα τῶν μορφῶν ὑποκαθίσταται ἀπὸ τὴ μία καί μόνη λαϊκὴ ἢ συνηθέστερα λαϊκότερη, ἐκεῖνη ἀκριβῶς πού ταυριάζει στὸ κάλυπτο τοῦ λαϊκιστικοῦ νοήματος.

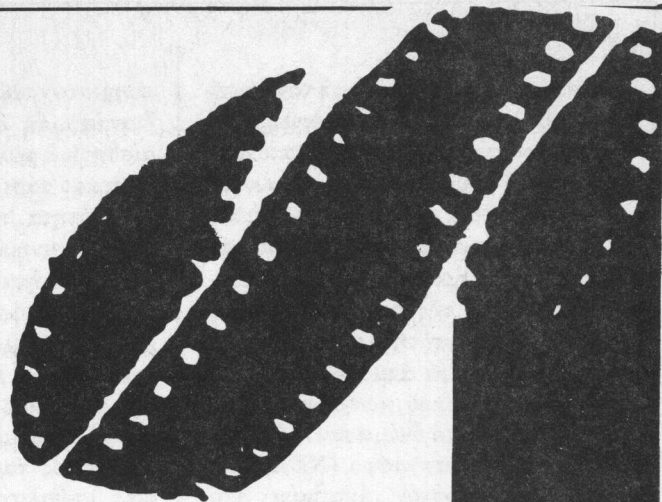
«Ὅταν λέμε λαϊκισμό» ἔλεγε πολὺ πυκνὰ ὁ Ἀργύρης Κουνάδης σὲ μιὰ συνέντευξή του, «ἐννοοῦμε τὸ φαινόμενο κατὰ τὸ ὅποιο ὁ Θεόφιλος ὑποκαθιστᾶ τὴ ζωγραφικὴ, τὸ μουζούκι τὴ μουσικὴ, ὁ Μακρυγιάννης τὴ λογοτεχνία καί ὁ Καραγκιόζης τὸ θέατρο»³³.

Ἀρχίζει ἔτσι τὸ κυνήγι τοῦ περιβόητου «κοινωνικοῦ νοήματος» τῶν ἔργων καί τοῦ «μπροστάρη λαοῦ», μέτρο καί κριτήριό τῆς αὐθεντικῆς λαϊκῆς κουλτούρας ἢ ἐκεῖνης τῆς τέχνης στὴν «ὑπηρεσία τοῦ λαοῦ καί τοῦ τόπου» στὴν ὁποία, γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, πρωταγωνίστησε ἡ Ἀριστερά, κυρίως τὸ ΚΚΕ, σὲ ἕνα ἀραγὲς μέτωπο ἀριστερο-πασοκικοῦ πολιτισμικοῦ καί πολιτιστικοῦ λαϊκισμοῦ. Εἶναι αὐτὴ πού τροφοδότησε τὰ ὑποκατάστατα τῆς βιομηχανίας τῆς κουλτούρας, τῆς κουλτούρας τῶν ΜΜΕ καί τοῦ τύπου, τίς ἀπειράριθμες «πολιτιστικὲς ἐκδηλώσεις» καί ἀναβιώσεις λαϊκῶν ἐορτῶν καί πανηγύρων, «λαϊκοὺς» ἀνώμαλους δρόμους, γιγαντοσυναυλίες, γυαλιστερά ἐπιπλα μὲ ὀγκώδεις ἰλουστραστιὸν ρεπροντουξιόν, καί ἄφθονα τερφιλαρύγια τοῦ μικροαστισμοῦ.

33. Ἐφημ. Πρώτη, 2 Ἰουνίου 1990.

Κλειστό παράθυρο στόν κόσμο

Η ύφεση που απειλεί τον ευρωπαϊκό κινηματογράφο, ή τραγική πτώση των εισιτηρίων και τό κλείσιμο όλο και περισσότερων αίθουσών σ' όλοκληρη την Ευρώπη είχε σοβαρό αντίκτυπο και στη χώρα μας. Τά πρώτα 15 χρόνια μετά τή μεταπολίτευση (1974-1990), ή κινηματογραφική παραγωγή στην 'Ελλάδα συντηρήθηκε μέ τίς «ένέσεις» του κρατικού προϋπολογισμού και μέ τό κράτος (τό 'Ελληνικό Κέντρο Κινηματογράφου - ΕΚΚ) στην ουσία, αποκλειστικό παραγωγό τής ελληνικής ταινίας. 'Η νεοφιλελεύθερη ταυτότητα τής Νέας Δημοκρατίας, πού ξαναβρέθηκε μετά από μία όκταετία στην κυβέρνηση, ώστόσο, και οι νέες αντίληψεις για τίς ιδιωτικές επενδύσεις φαίνεται ότι σήμαναν τήν έγκατάλειψη αύτου του μοντέλου κινηματογραφικής παραγωγής. Παρ' όλ' αύτά, ή νέα ήγεσία του ΥΠΠΟ δέν ήταν έτοιμη νά προτείνει και νά εφαρμόσει ένα νέο παραγωγικό μοντέλο: Οι άνθρωποι του κινηματογράφου μας, συνεπώς, είναι ύποχρεωμένοι νά προχωρήσουν, όσοι τά καταφέρουν, έτσι, χωρίς πρόγραμμα.

Τή δεκαετία του '80 άκμασε ένα κυρίαρχο μοντέλο κινηματογραφικής παραγωγής στη χώρα μας: εκείνο του έπιδοτούμενου κρατικού κινηματογράφου. Μέ «στρατηγείο» τό ΕΚΚ, άρμόδιο νά προκρίνει και νά χρημα-

τοδοτεί, και μέ τούς συνδικαλιστικούς εκπροσώπους των κλάδων τής κινηματογραφικής παραγωγής και διανομής (σκηνοθέτες μέχρι αίθουσάρχες) νά συμμετέχουν στά όργανα λήψης των αποφάσεων. Παρά τήν γκρίνια πού πολλές φορές ξεσπούσε, ιδιαίτερα από τούς σκηνοθέτες - παραγωγούς (μιά πού, στά χαρτιά τουλάχιστον, φαινόταν ότι ή συμμετοχή του ΕΚΚ στην παραγωγή έφτανε μόνο μέχρι ένα τμήμα του κόστους), κατά βάθος οι εύνοούμενοι των χρηματοδοτήσεων είχαν κάθε λόγο νά είναι εύχαριστημένοι.

- Μέ τή μέθοδο τής διόγκωσης, στά χαρτιά, του κόστους έκαναν μία συμφέρουσα και, κατά κανόνα, κερδοφόρα επένδυση.
- Συντήρησαν τήν επαγγελματική τους ύπόσταση στό χώρο του κινηματογράφου, σέ μία περίοδο πού πολλοί όμότεχνοί τους αναγκάστηκαν είτε νά αλλάξουν δουλειά είτε νά καταφύγουν στην τηλεόραση ή στη διαφήμιση — παραπλήσιες ένασχολήσεις και κινηματογραφικά πάρεργα.

Αίσθητικά, οι κινηματογραφιστές τής περιόδου αύτης καλύφθηκαν από τό χαρακτηρισμό του «δημιουργού». Μακριά από νόρμες πού όδήγησαν τόν παλιό έμπορικό κινηματογράφο

ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ

σέ αδιέξοδο, πρόκριναν για τόν έαυτό τους τό χαρακτηρισμό του πνευματικού ανθρώπου, και στό κινηματογραφικό τους όραμα ένέπλεξαν κοινωνικά και πνευματικά αίτήματα, ένώ ή κινηματογραφοφιλία ήταν ένα από τά κύρια χαρακτηριστικά του κινηματογράφου αυτής τής περιόδου — πού, για λόγους ταυτότητας, θέλησαν νά συγγενεύει μέ τό άκμάσαν «νέο κύμα» του γαλλικού κινηματογράφου και, γρήγορα, τό όνόμασαν Νέο Έλληνικό Κινηματογράφο (NEK). Τό «νέο», ως γνωστόν, αντιβαίνει στό «παλιό», τό μάχεται, τό άμφισβητεί.

Μέσα στον NEK χώρεσαν πολλές και διαφορετικές εκφράσεις. Όρισμένες άντλούσαν από τήν παράδοση τής Άριστερās και τήν ιστορία τά θέματα τους, άλλες έκαναν κοινωνιολογία, έγιναν άρκετά ύπαρξιακά δράματα αλλά και θρίλερ, και «ψυχολογικές» ταινίες, και ταινίες πού προσπαθούσαν νά μεταφέρουν στά έλληνικά δεδομένα τό ύφος των άμερικανικών άστυνομικών. Η κωμωδία — είδος μέ παράδοση, πού ύπηρετήθηκε από σπουδαίους ήθοποιούς — ύπηρεξε τό πιό παραμελημένο είδος. Κι ή άνομοιογένεια στην παραγωγή ταινιών συγκεκριάστηκε μέ τή θεματική και εκφραστική άνομοιογένεια. Τό πρόσημο νέος έθαψε όποιαδήποτε άλλη άναζήτηση στό χώρο τής αισθητικής. Μιά όλόκληρη δεκαπενταετία έλληνικού

κινηματογράφου ό,τι εκόμισε ήταν ή διαπίστωση ότι δέν άναπτύχθηκαν αισθητικά ρεύματα, δέν κονταροχτυπήθηκαν τάσεις: κοντολογίς, ή πνευματικότητα, πού δήθεν εκόμιζε ό έλληνικός κινηματογράφος τήν περίοδο αυτή, δέν ήταν παρά φληνάφημα και κομφετίκομπος άκχισμός ενός στενού κύκλου κινηματογραφιστών και του στενού τους περίγυρου. Άπόπειρες σοσιαλιστικού ρεαλισμού μαζί μέ βαρύγδουπα συμβολιστικά έργα, νατουραλιστικές ταινίες μαζί μέ ήθογραφίες, μυθολογίες μαζί μέ άβανγκαρντίστικες έξάρσεις, έλληνοκεντρικές ταινίες μαζί μέ άλλες πού άντλούσαν τά θέματά τους από τά άμερικανικά κινηματογραφικά είδη.

Μιά πολυμορφία πού, όπως φάνηκε, δέν ήταν άποτέλεσμα μιās βαθιάς ανάγκης των κινηματογραφιστών νά προσεγγίσουν κάποια εκφραστική ταυτότητα, αλλά περισσότερο ανάγκη ενός κομπορμιισμού για τό διαφορετικό, για εκείνο πού θα έντυπωσιάσει, για ό,τι θα έμφανιστεί ως πιό φανταχτερό και πρωτότυπο. Άποτέλεσμα: τό ιδεολόγημα του NEK κάλυψε όλη αυτή τήν πολυμέρεια, κινήματα και συγκρούσεις δέν άναπτύχθηκαν, ή πλήξη τής κινηματογραφικής εκφρασης έφτασε γρήγορα στους θεατές πού έστρεψαν τήν πλάτη στην έλληνική ταινία. Μηδέν από μηδέν, μηδέν.

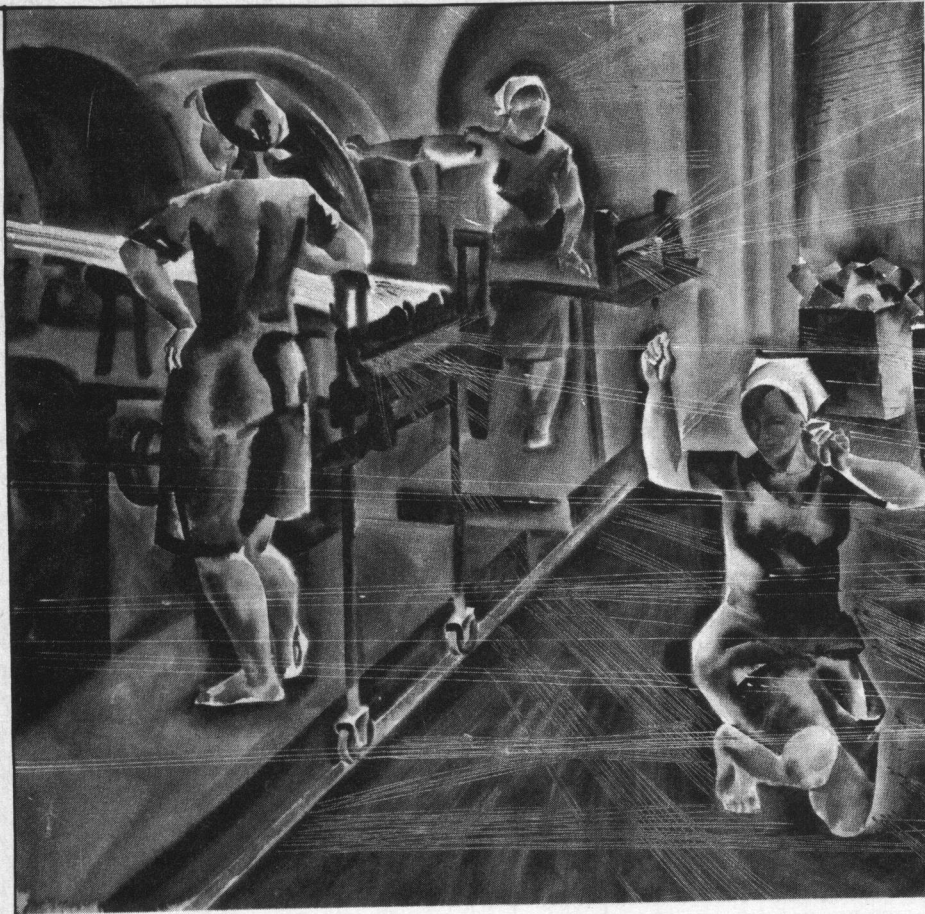
Κινηματογραφικά και παρακινηματογραφικά κέντρα

Είδαμε ότι ή αισθητική άνομοιομέρεια κι ή έλλειψη τάσεων μέ πρόταγμα αισθητικά και ιδεολογικά κριτήρια άποτέλεσαν βαθιά αίτια μαρασμού του έλληνικού κινηματογράφου και άπομόνωσης των κινηματογραφιστών. Σέ συνθήκες ελεύθερου άνταγωνισμού κάτι τέτοιο θα είχε επιβάλει τόν σκληρό νόμο τής έξαφάνισης σέ πολλούς. Στην περίπτωση μας δέν ύπηρεξε τέτοιος φόβος γιατί, όπως και στά καθεστώτα του ύπαρκτου σοσιαλισμού, ό κύριος παραγωγικός φορέας ήταν τό κράτος. Κι επειδή τό κράτος και ό κινηματογραφικός του φορέας, τό ΕΚΚ, υπόκειται στον έλεγχο του φορολογούμενου λαού, τά κριτήρια επιδότησης ενός καλλιτεχνικού προϊόντος όφείλουν νά φαίνονται δημοκρατικά. Έτσι θεσμοθετήθηκε ό καθοριστικός ρόλος των συνδικάτων στά κέντρα λήψης των άποφάσεων.

Πράγματι, τά κινηματογραφικά (και τά παρακινηματογραφικά) σωματεία είχαν τόν πρώτο λόγο στις άποφάσεις του ΕΚΚ, στην κρατική πολιτική για τόν κινηματογράφο. Και επειδή τά κριτήρια των σωματείων είναι τά παραταξιακά, δηλαδή, μέ μιá ευρύτερη έννοια, τά κομματικά, στις άποφασιστικές επιτροπές του Κέντρου εκπροσωπούσαν τά συνδικάτα μέ τους εκπροσώπους τους. Η Έταιρεία Έλλήνων Σκηνοθετών, ή Ένωσή Τεχνικών Κινηματογράφου, ή Πανελλήνια Ένωσή Κριτικών Κινηματογράφου αλλά και τό Σωματείο των Αίθουσαρχών και ό Σύλλογος Έλλήνων Ήθοποιών είχαν έξίσου λόγο στον καθορισμό τής πολιτικής χρηματοδότησης έλληνικής ταινίας. Οι εκπρόσωποί τους στά όργανα γνωμοδοτούσαν, γινόταν ψηφοφορία και παίρονταν οι άποφάσεις. Υπερίσχυαν οι δημοκρατικές διαδικασίες: «Έγώ έχω τέσσερις εκπροσώπους, εσύ έχεις έξι, άρα οι επιλογές οι δικές μου είναι οι πιό σωστές, εκείνες πού θα υπερισχύσουν». Όστόσο, συνήθως στις άποφάσεις υπεισέρχονταν κάποιοι συμβιβασμοί, μετά από κάποιες διαπραγματεύσεις: «Τόσοι δικοί μου, τόσοι δικοί σου, άντε και κάποιος

πού δέν είναι μέ κανέναν, γιά τό άλλοθι τής δημοκρατίας».

Φτάσαμε έτσι στό φαινόμενο, καλλιτέχνες νά συμπεριφέρονται σάν δημόσιοι υπάλληλοι, πού κάθονταν στή σειρά προσμένοντας τήν ώρα τους γιά νά εργαστοῦν καί νά παράγουν. Πρακτική τῶν τελευταίων χρόνων ἦταν νά κατατίθεται στό ΕΚΚ τό σενάριο τής πρὸς παραγωγήν ταινίας, νά συζητιέται καί νά ἐγκρίνεται ἢ νά ἀπορρίπτεται. Ὁ καιρός πού διαμεσολαβοῦσε ἀνάμεσα στή συγγραφή καί τήν ἔγκριση ἦταν πολύ μέγας — δύο μέ τρία χρόνια, συνήθως: μέγας διάστημα γιά νά διατηρεῖται ζωντανή ἡ σχέση τοῦ σκηνοθέτη μέ τήν ἀρχική ἐμπνευση.

Αὐτή τήν ἀπαράδεκτη λογική λειτουργίας τοῦ ἐπίσημου κρατικοῦ φορέα χρηματοδότησης τοῦ κινηματογράφου μας ἀμφισβήτησαν ἐμπράκτως κάποιοι σκηνοθέτες - παραγωγοί, μοναχικές περιπτώσεις: ὁ Σταῦρος Τορνές, ὁ Σταῦρος Τσιώλης, ὁ Δῆμος Ἀβδελιώδης... Μέ ἔλλιπη μέσα, μέ τή βοήθεια φίλων προχώρησαν μόνοι τους στήν παραγωγή φτηνῶν ταινιῶν,

δημιουργώντας, παράλληλα μέ ἕνα μοντέλο παραγωγῆς πού ἀντέβαινε στά εἰωθότα, καί μιά αἰσθητική φτηνῆς ταινίας πού ἀποδείκνυε ὅτι τό κρατικό χρέμα δέν εἶναι βασική προϋπόθεση γιά τήν παραγωγή «καλλιτεχνικής» ταινίας.

Μάλιστα, ὁ Σταῦρος Τσιώλης καταφέρνοντας νά χρηματοδοτηθεῖ ἀπό ἰδιώτη παραγωγό —τόν Ἀλέκο Παπαγεωργίου— γιά τήν ταινία του Ἀκατανίκητοι ἐραστές —ταινία πού ἀπέβη κερδοφόρα, ἐπειδή πουλήθηκε στό ἐξωτερικό— ἔδειξε μιά ἐναλλακτική διέξοδο γιά τήν παραγωγή πού, ἤδη, δειλά δειλά ἄρχισαν νά ἀκολουθοῦν καί ἄλλοι σκηνοθέτες - παραγωγοί (π.χ. Τάσος Ψαρρᾶς, Τάκης Σπετσιώτης).

Ἀνανέωση μέ τήν... ὀπισθεν

Ἡ κυβέρνηση Μητσοτάκη βρῆκε τόν ἑλληνικό κινηματογράφο σέ νεκρὸ σημεῖο καί τό ΕΚΚ μέ ἄσχημα οικονομικά πού, σχεδόν, τό ἐμπόδιζαν νά προχωρήσει σέ ὅποιαδήποτε ἐπιδό-

τηση παραγωγῆς. Τό ἀρνητικό οικονομικό κλίμα σέ συνάρτηση μέ τίς βολές πού εἶχε δεχτεῖ τό ἐπί δεκαπενταετία μοντέλο παραγωγῆς τοῦ κινηματογράφου βοήθησαν στό νά ἀναγγεῖλει τήν ἐγκατάλειψή του. Ὡστόσο, κατ' ἀρχήν, ὅλα περιορίστηκαν στίς προτροπές: καλό εἶναι νά λειτουργήσει ὡς πρότυπο ἡ παλιά ἐμπορική ταινία, καλό εἶναι τά θέματα νά εἶναι εὐπεπτα καί, ἂν εἶναι δυνατὸν, τουριστικά, καλό εἶναι νά βρεθοῦν ἰδιῶτες παραγωγοί, καλό εἶναι νά γίνουν συμπαραγωγές στό πλαίσιο τής ΕΟΚ... Τά νέα πρόσωπα πού ὀρίστηκαν ἐπικεφαλῆς τῶν κινηματογραφικῶν θεσμῶν (ὁ Β. Γεωργιάδης στή διεύθυνση κινηματογραφίας τοῦ ΥΠΠΟ, ὁ Ἑρρ. Ἀνδρέου πρόεδρος στό ΕΚΚ) λειτουργοῦν ὡς... τροχονόμοι, ἀρκούμενοι στή διακριτική ἐποπτεία μιᾶς κατάστασης σέ ἀναστολή καί δείχνοντας, ὅταν χρειάζεται δραστική ἀντιμετώπιση τῆς σημερινῆς νεκροφάνειας, μιά παράξενη ἡρεμία. Μάλιστα, ὁ Β. Γεωργιάδης εἶναι τόσο ἡρεμος πού ἀπέχει ἀπό τό ὑπουργεῖο καί τόν συντονιστικό του ρόλο, προτιμώντας νά σκηνοθετεῖ σήριαλ γιά ἰδιωτικό τηλεοπτικό σταθμό!

Παρ' ὅλ' αὐτά, τά πράγματα παίρνουν τήν «ἀνανεωτική» κατεύθυνσή τους. Αὐτό φάνηκε κατὰ τήν ἐτήσια ἀπομὸνῆ τῶν κρατικῶν βραβείων κινηματογράφου, πρὶν ἀπὸ μερικές μέρες. Ὅπου ἡ ἐπιτροπή βραβείων, διαβλητοῦ κύρους (ἀφοῦ στίς τάξεις τῆς συμπεριλαμβάνονταν πανταχόθεν ἄσχετα μέ τά πραγματικά προβλήματα τοῦ κινηματογράφου πρόσωπα, ὅπως ὁ ἠθοποιὸς Βαγγέλης Βουλγαρίδης, ἐγκάθετος τῆς Ν.Δ., ἢ ὁ Ἡλίας Κακλαμάνης, «φτηνιάρης» ἐπιθεωρησιογράφος) καί —ὅπως καταγγέλθηκε ἀπὸ τήν Ἐνωσὴ Κριτικῶν— μετὰ ἀπὸ συμβιβασμὸ καί ἐν κρυπτῶ συμφωνίες, ἐπιβράβευσε ταινίες, κυρίως, πού συγγενεύουν μέ τό μελοδραματικό καί συμβατικό χαρακτῆρα τῶν δραμάτων τῆς Φίνος Φιλμς (πού ἡ αἰσθητική τῆς τροφοδότησε τά ἀντίστοιχα ἑλληνικά τηλεοπτικά σήριαλ). Τό Ἄντε γειά τοῦ Γ. Τσεμπερόπουλου, πού «σάρωσε» τὰ χρηματικά βραβεῖα, ἐπιβεβαιώνει ἀπολύτως αὐτὸ τόν ἰσχυρισμὸ. Ἦδη μπήκαμε στό δρόμο τῆς ἀνανέωσης... μέ τήν ὀπισθεν.

Άνακατατάξεις

Άλλά ή μεταλλαγή τής «κρατικής αίσθητικής» συνοδεύεται από γενικό-τερες άνακατατάξεις. Έτσι:

- Στο ΕΚΚ έκδηλώθηκε πρόθεση νά πάψει νά παίζει τόν κύριο ρόλο στην παραγωγή. Η άδυναμία, όμως, ιδιωτών παραγωγών νά συμμετάσχουν στην παραγωγή (γιατί τό κίνητρο τής ιδιωτικής πρωτοβουλίας, τό κέρδος, θεωρείται κάτι ανέφικτο, αλλά και γιατί ένα δεύτερο κίνητρο, οί φοροπαλλήγες όσων επενδύουν στην τέχνη, δέν είναι οί σαφήνεια θεσμοθετημένο άπ' τή νομοθεσία) δίνει πάλι στό κράτος τήν πρωτοκαθεδρία. Έδη τό ΕΚΚ επιδοτήθηκε μέ περισσότερα από 300 έκατομμύρια δραχμές και ήδη οί συζητήσεις για τό ποιό θά εύνοηθούν από τή νέα αυτή χρηματοδότηση έχουν άνάψει. Έν τώ μεταξύ, σέ έκκρεμότητα παραμένει ό τρόπος σύνθεσης τών νέων επιτροπών, πού θά έναρμονιστούν μέ τίς καινούργιες κατευθύνσεις πού δίνει τό ύπουργείο, ένω οί σκηνοθέτες, για τήν ώρα, περιμένουν έλπίζοντας ότι θά συμπεριλαμβάνονται στους... εύνοούμενους του φεγγαριού.
- Στο πλαίσιο τής ΕΟΚ (μέ δεδομένο ότι τά ίδια πάνω κάτω προβλήματα αντιμετώπιζει όλος ό εύρωπαϊκός κινηματογράφος) έχουν δημιουργηθεί κάποια ταμεία χρηματοδότησης του κινηματογράφου. Πολλοί Έλληνες ήδη έπιδοτήθηκαν άπ' αυτά. Όστόσο, ή άφεργυότητα και ή οικονομική άδυναμία τής έλληνικής κρατικής τηλεόρασης και του ΕΚΚ έχουν δημιουργήσει προβλήματα σέ κάποιες παραγωγές, πού διακόπηκαν έπειδή οί έλληνικοί φορείς δέν άνταποκρίθηκαν στίς ύποχρεώσεις τους (άναφερόμαστε στίς ύπό παραγωγή νέες ταινίες του Γ. Σταμπουλόπουλου και τής Τ. Μαρκετάκη). Έξάλλου, ό Θ. Άγγελόπουλος άναγκάστηκε νά γυρίσει τή νέα του ταινία στά γαλλικά έ-

νώ ό Ν. Κούνδουρος φάχνει χρηματοδότες στή Σοβιετική Ένωση.

- Μπήκε επί τάπητος τό ζήτημα τής άπόδοσης ενός ποσού άπό τίς διαφημίσεις τής τηλεόρασης (κρατικής και ιδιωτικής) στόν κινηματογράφο — και σωστά, μία πού οί κινηματογραφικές ταινίες προβάλλονται κατά κόρον άπό τά κανάλια. Έδη όμως προέκυψε μία σοβαρή διχοστασία: τά κανάλια έπιθυμούν νά χρηματοδοτούν δικές τους παραγωγές ένω οί συνδικαλιστές σκηνοθέτες άπαιτούν νά έχουν τόν τελικό λόγο στην διάθεση αυτών τών χρημάτων. Μέ δεδομένη τή δεκαπενταετία ενός κινηματογράφου γεμάτου άδιέξοδα, πού τόν καθόρισε ό συνδικαλισμός, αλλά και γιατί θεωρούμε ότι μία επένδυση άφορά κατ' άρχήν τόν επενδυτή, θεωρούμε ότι τά κανάλια έχουν δίκιο.

- Σκηνοθέτες πού, ως τώρα, συνύφαιναν τήν πορεία τους μέ τίς έπιλογές του ΕΚΚ, μπροστά στόν κίνδυνο τής άδρανοποίησης, άποφάσισαν νά προχωρήσουν στό ρίσκο τής ιδιωτικής παραγωγής (Παντελής Βούλγαρης, Τάσος Ψαρράς, Νίκος Νικολαΐδης, Τάκης Σπετσιώτης). Δείγμα του ότι, όταν ένα μοντέλο καταρρέει, ύπάρχει τρόπος νά βρεθεί κάποια έναλλακτική διεξόδος.

- Κάποιες κινήσεις γίνονται στό θέμα τής διανομής. Μέ πρωτοβουλία τής Έταιρείας Σκηνοθετών, ήδη προωθείται τό πρόγραμμα *Pente - film*, πού, μέ τήν ενίσχυση τής ΕΟΚ, άποσκοπεύει στό νά ιδρυθούν σ' όλη τή χώρα «πολυαίθουσες», στίς όποιες νά προβάλλεται κυρίως ό έλληνικός κινηματογράφος.

Κάτι κινείται. Γεγονός πού πιστοποιεί ότι ή κινηματογραφική παραγωγή στην Έλλάδα δέν θά σβήσει. Όστόσο, άνοιχτό παραμένει πάντα τό θέμα τής αίσθητικής, τής ταυτότητας του έλληνικού κινηματογράφου, τής επαναπροέλευσης του κα-

χύποπτου κοινού, τής κατάκτησης τών ξένων άγορών — προϋποθέσεις για μία αυθύπαρκτη κινηματογραφία.

Έδω τά πράγματα δυσκολεύουν. Διότι όλα αυτά είναι ζητήματα στά όποια δέν μπορεί νά έπιληφθεί καμιά πολιτική. Άν, ώστόσο, μάς έπιτρέπεται μία πρόβλεψη, έχουμε νά πούμε τουτο: όσο θά διαιωνίζεται ή κατάσταση τής κρατικής παρέμβασης κι ή συμμετοχή στό πρόσωπο του κινηματογράφου τών συνδικαλιστών και τών κομμάτων τους, εύόιωνες προοπτικές άνάκαμψης δέν θά ύπάρξουν. Η πρακτική έχει δείξει ότι ό κινηματογράφος προχωρεί μόνο χάρη στην άναγεννητική, τήν άποκαλυπτική ματιά τών καλλιτεχνών. Και, μέ τήν πολυδιάσπαση του κοινωνικού ίστού, κάτι τέτοιο άφορά μεμονωμένες περιπτώσεις.

Προσβλέποντας στό ενδιαφέρον μοναχικών, ξεχωριστών περιπτώσεων, άρκούμαστε νά έπιστημόνουμε ότι ή πολιτική τών ίσροροπιών, τών συνδικαλιστικών εκπροσώπων, τής «έπετηρίδας», τής πριμοδότησης του «δηθεν έμπορικού» κινηματογράφου δέν θά καταφέρει ν' άνοίξει ό έλληνικός κινηματογράφος ένα παράθυρο στόν κόσμο. Όστόσο, ό κινηματογράφος είναι άντικείμενο πολιτικής. Μιάς πολιτικής, όμως, πού θά στηρίζεται στην δημιουργική ιδιοσυγκρασία έπιλεγμένων ανθρώπων πού, μέ διορατικότητα, θά ρισκάρουν προκρίνοντας και άπορρίπτοντας μέ κριτήρια προσωπικά. Τέτοιοι άνθρωποι (πρόεδρος του ΕΚΚ, διευθυντής του Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης) είναι άνάγκη νά μήν υπεισέρχονται σέ πολιτικά παιχνίδια, σέ συνδικαλισμούς, σέ σκοπιμότητες, νά μήν κάνουν χατίρια και νά 'ναι προδιατεθειμένοι νά έναντιωθούν σέ συμφέροντα και νά μήν δέχονται όποιεσδήποτε συναλλαγές.

Τέτοιοι άνθρωποι, έπίσης, είναι άνάγκη νά είναι έτοιμοι νά άποτύχουν — και νά έπωμιστούν τά έπιτίμια τής άποτυχίας. Είναι, όμως, ή μόνη λύση.

Διότι ή τέχνη είναι πάντα πρόνομιο τών διορατικών και τών ριφokinιδων.

Ηλίας Κανέλλης

Θέατρο Τέχνης : Εικόνες από δύο παραστάσεις

«*Η πραγματικότητα είναι πάντα εδώ*»

της *Μαρίας Λαϊνᾶ*

σκηνοθεσία *Μίμη Κουγιουμτζή*, σκηνικά *Ἀντώνη Δαγκλή*, κοστούμια *Ἄννα Μαχαιριανᾶκη*

Οἱ σχιές ἑνός ἄντρα καὶ μιᾶς γυναί-
κας καὶ οἱ φωνές τους. Σκοτάδι, κι ὕ-
στερα ἡ σκηνή φωτίζεται· ἀντανάκλα-
σεις στὸ ἀνάγλυφο στὸ βᾶθος. Πρώ-
τη πράξη τοῦ θεατρικοῦ τῆς Μαρίας
Λαϊνᾶ «*Η πραγματικότητα είναι πάντα
ἐδῶ*»¹ πού πρωτοπαρουσιάζε-
ται ἐφέτος σέ σκηνοθεσία Μίμη Κου-
γιουμτζή, στὸ Ἵπόγειο τοῦ Θεάτρου
Τέχνης. Μπαίνει ἡ Γυναίκα - Ρένη
Πιττακῆ, ντυμένη σέ λευκοὺς καὶ πα-
στέλ τόνους, ἤρεμη κι ἀπόμακρη μέ
κλαδιά στά χέρια της. Πηγαίνει στὸ
«προσκήνιο» - «κῆπο» καὶ τὰ ἀποθέ-
τει. Κάνει λίγο πίσω καὶ τὰ παρατη-
ρεῖ. Ἀργότερα, θά καθήσει σέ μιὰ
ξαπλωτὴ πολυθρόνα. Σ' ἕνα παγκά-
κι δίπλα της ὁ πρῶτος Ἄνδρας, πού
ὑποδύεται ὁ *Περικλῆς Μουστάκης*.

Στὴ δεύτερη πράξη, ἡ Γυναίκα,
λευκοντυμένη, περπατᾶει στὸ ἐσωτε-
ρικό ἑνός σπιτιοῦ μέ μιὰ ἀγκαλιά χρυ-
σάνθεμα. Ἀρχίζει νά τὰ τοποθετεῖ σ'
ἕνα βάζο. Τὰ κοιτάζει. Σέ λίγο θά
μπεῖ ὁ δεύτερος ἄντρας, πού ἐνσαρ-
κώνει ὁ Μίμης Κουγιουμτζής.

Στὴ τρίτη πράξη ὁ ἴδιος χώρος καὶ
τά ἴδια πρόσωπα μέ τὴν πρώτη. Ἡ
Γυναίκα στή πολυθρόνα, ὁ πρῶτος
Ἄντρας στὸ παγκάκι. Στὸ τέλος, ἡ
Γυναίκα σηκώνεται, βγάζει τὴν ἄ-
σπρη ρόμπα της καὶ μένει μ' ἕνα ὠ-
ραῖο κόκκινο φόρεμα. Ἀπευθύνεται
στὸν πρῶτο Ἄντρα:

«Φτάστε μου ἐκεῖνο τὸ λουλούδι.
Νά ἐκεῖ, φτάστε τὸ μου».²

Μέ τὴ Γυναίκα τῆς Λαϊνᾶ ἀνακα-
λύπτουμε ἐφέτος ἕνα νέο δραματικό
πρόσωπο, μοναδικό, ὠραῖο καὶ ἀπό-
λυτο. Ἄν σ' ἕνα πρῶτο ἐπίπεδο ἡ
δομὴ τοῦ ἔργου στηρίζεται στὶς συ-
ναντήσεις τῆς Γυναίκας μέ τούς δύο
ἄντρες, σ' ἕνα δεύτερο, πιὸ «ὑποχθό-
νιο» ἐπίπεδο, βρῖσκει ἔρεισμα στὶς
«συναντήσεις» τῆς Γυναίκας μέ τὰ φυ-

τά, τὰ χρυσάνθεμα ἢ «ἐκεῖνο τὸ λου-
λούδι», στὴν προθυμία της νά «δεῖ»
τά πράγματα πού «εἶναι πάντα ἐδῶ»
καὶ νά τὰ ὀνομάσει. Ἡ δράση ἀνα-
πτύσσεται γύρω ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τῆς
Γυναίκας —ὑποκείμενο τοῦ ἔργου—
νά συλλάβει τὴν πρωταρχικὴ εἰκόνα
τῶν πραγμάτων, τῶν ἄλλων καὶ τοῦ
ἑαυτοῦ της.

«*Ἐνα μῶβ πουλί
πού ἔχει κίτρινα δόντια
φερούγκες κόκκινες
πράσινα πόδια
καὶ ρόζ κοιλιά
δέν εἶναι
ἕνα μῶβ πουλί*».³

Αὐτὸ τὸ ποίημα τῆς Μαρίας Λαι-
νᾶ φαίνεται ὅτι συνειδητοποίησε ἑαφ-
νικά ἢ ἡρωίδα της. Σηκώθηκε ἕνα

πρῶι καὶ διαπίστωσε ὅτι ἄλλη εἰκόνα
εἶχε γιὰ τὸν γάμο ἀπὸ αὐτὴ πού ζοῦ-
σε:

«*Νομίζω ὅτι μιλώντας γιὰ γάμο,
ἐννοοῦμε κάτι πού ἐνώνεται. Λοιπόν,
ποτέ δέν ἐνώθηκα μαζί του*».

Συγχρόνως, ξυπνώντας ἀπὸ τὸν
λήθαργο, ἀντίκρισε «ἄλλιῶς» τὰ πράγ-

1. Τὸ ἔργο τῆς Μαρίας Λαϊνᾶ, «*Η πραγμα-
ματικότητα είναι πάντα ἐδῶ*» παρουσιάζεται
στὸ Ἵπόγειο τοῦ Θεάτρου Τέχνης, σέ σκηνο-
θεσία Μίμη Κουγιουμτζή, σκηνικά Ἀντώνη
Δαγκλή καὶ κοστούμια Ἄννας Μαχαιρια-
νᾶκη.

2. Μαρίας Λαϊνᾶ, *Ἡ πραγματικότητα εἶ-
ναι πάντα ἐδῶ*, (θεατρικό, σέ 3 πράξεις),
ἐκδόσεις Στιγμῆ. Οἱ ἀναφορές μου στὸ ἔργο
προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ αὐτὴ.

3. Μαρίας Λαϊνᾶ, *Ἀλλαγὴ τοπίου*, ποιή-
ματα, ἐκδόσεις Κέδρος, 1972.

ματα γύρω της και άρχισε να τά λέει με τό όνομά τους. 'Η σιωπηλή ένδελέχεια τών πραγμάτων, ή πληρότητα και ή άνεξαρτησία τους... Τά άντικείμενα υπάρχουν χωρίς να μάς έχουν ανάγκη, σωμαίνου ένπειδή κι έμεις σωμαίνουμε άπέναντί τους, έπειδή δέν ξέρουμε να τά κοιτάζουμε και να τά όνομάσουμε, σημειώνει ό Ζάν Πιέρ Ρισάρ⁴ για τήν ποίηση του Φρανσίς Πόνζ. 'Ο ίδιος ό ποιητής χαρακτηρίζει ως «Objeu» τό «objet» στό έργο του. Προεκτείνοντας τό λογοπαίγνιο, θά μπορούσαμε ίσως να όνομάσουμε «obje» τήν σχέση της Γυναίκας της Λαινιά με τά πράγματα και τήν πραγματικότητα. Αυτό τό δραματικό πρόσωπο είναι δομημένο με σημείο έκκίνησης τήν αποδέσμευση τών λέξεων από τό έννοιολογικό τους περίβλημα και τήν θέαση της πρώτης εικόνας τους. 'Όλο τό σύστημα τών αξιών της έγγράφεται στην προσπάθειά της να βιώσει τήν πρωταρχική αίσθηση. Είχόνες αυτόν τον πόνο ή τήν παρηγοριά της μνήμης, από τήν άγωνία ή τήν προσμονή του μετά.

«'Ηθελα να βρεθώ λίγο μόνη μου με τό κορμί μου. Ένα άπλό περίγραμμα πού δέν θά φέρνει τίποτα στο νοϋ. Ούτε νέο ούτε παλιό».

Τό 1879, ή Νόρα του 'Ιφεν, στην τελευταία πράξη του «σπιτικοϋ» της, δένει τό καπέλο της, παίρνει τό βαλιτσάκι της και κλείνει πίσω της τήν πόρτα με βρόντο. Τό 1990, ή Γυναίκα της Λαινιά, στην πρώτη πράξη της «Πραγματικότητας», έχει ήδη αφήσει τό κουκλόσπιτό της — «δέν είχε βαλίτσα ούτε βέλο» — και βρίσκεται «έκει», όπου «σου έπιβάλλον όρισμένα πράγματα αλλά κατά τά άλλα είσαι τελείως έλεύθερος να κάνεις ό,τι θέλεις». Έγκαταλείπει τον άντρα της και τά παιδιά της, επιλέγει να ζήσει σ' έναν δυσπόληπτο χώρο, όπου υπάρχει ένα «ήσυχο δωμάτιο», αλλά πού δέν είναι «κανενός άλλου», πλησιάζει έναν νεώτερο της άντρα, μιλάει για τον πόθο πού μπορεί να νιώσει μια γυναίκα για μιάν άλλη γυναίκα, αποστρέφεται τις ιστορίες με αρχή, μέση και τέλος, τις διαιρέσεις πού ακολουθεί ή γλώσσα:

«Τό κακό... Τό κακό και τό καλό. 'Η ώρα ή καλή, ή ώρα ή κακή... Τό κακό παιδί».

'Η αίτιατή άλληλουχία τών γεγονότων στην οποία στηρίζεται ή πλοκή γίνεται υποδοριώς. 'Η διαδοχή τών ένπεισοδίων δηλώνεται μέσα από τον τρόπο πού βλέπει ή Γυναίκα τά πράγματα και τά προφέρει. 'Η σύγκρουσή της με τον άντρα της στην δεύτερη πράξη είναι «πιθανή» και «άναγκαία» απ' τή στιγμή πού ή Γυναίκα μιλάει μιá άλλη γλώσσα.

«Μή μου παίρνεις τις λέξεις».

«Πιθανό» και «άναγκαίο» είναι και τό σμίξιμό της με τον δεύτερο άντρα, αφού μαζί «μπορούμε να βάλουμε τις λέξεις σε μιá πιατέλα και να τις διαλέξουμε μια μια. Με άλλα λόγια, άν είμαστε προσεχτικοί, μπορούμε να δημιουργήσουμε πραγματικότητα...».

Τό όνομα της Γυναίκας είναι 'Αννα:

Πράξη Α, 'Ανδρας Α: «— 'Αννα;».

Γυναίκα: «— Μή με λές έτσι. Τι σχέση έχεις έσύ;».

Πράξη Β, 'Ανδρας Β: «— Σέ παρακαλώ, 'Αννα».

Γυναίκα: «— Πάψε να με φωνάζεις έτσι. Δέν θά κερδίσεις τίποτα».

Πράξη Γ, 'Ανδρας Α: «— 'Αννα».

Γυναίκα: «— Ναί».

'Ανδρας Α: «— Είμαι έτοιμος να σ' αγαπήσω».

'Ισως σ' αυτά τά διαλογικά αποπάσματα, πού άφορούν τό όνομα της Γυναίκας, να συνοψίζεται ολόκληρη ή δομή του θεατρικού της Λαινιά. 'Αννα είναι εκεί, για όσους έχουν «άθωα» και «πρόθυμα» μάτια να τήν δούν, για όσους έχουν «άθωα» και «πρόθυμα» χείλη να τήν φωνάζουν.

'Η εικόνα είναι τό θεμελιώδες σημείο της θεατρικής παράστασης: ή Ρένη Πιττακή - Γυναίκα με τά φυτά, με τά χρυσάνθεμα ή με τό κόκκινο φόρεμα να κοιτάζει τό λουλούδι. 'Η Ρένη Πιττακή έρμηνεύει τήν Γυναίκα με τό έσωτερικό φως εκείνου πού είπε τό μεγάλο «'Οχι». «Il gran rifiuto» με μιá γαλήνη σαν να έχει εισχωρήσει στο σώμα της τό στοιχείο του νερού· προφέρει τον λόγο της Λαινιά και άκούγεται μουσική. Αυτή ή Γυναίκα πού άρνείται τήν κοινωνική εύταξία και πού έχει τό «κουράγιο να βλέπει» είναι ή ίδια ή ποιητική συνείδηση πού διασπá τήν συνοχή της καθημερινότητας και πολιορκει στα βάθη τήν Εικόνα.

Δ.Κ.

4. Jean Pierre Richard, «Onze études sur la poésie moderne», Éditions du Seuil, 1964.

5. Τό έργο του Μάσιμο Μποντεμπέλλι «Μίννη ή 'Αθώα» παρουσιάζεται στο Θέατρο Τέχνης της όδου Φρυνίχου σε σκηνοθεσία Γιώργου Λαζάνη, μετάφραση 'Ανας Βαρβαρέσου - Τζόγια, σκηνικά Κυριάκου Κατζουράκη και κοστούμια Χρύσας Βουδούρογλου.

«Μίννη ή άθώα»

του Μάσιμο Μποντεμπέλλι

σκηνοθεσία Γιώργου Λαζάνη, σκηνικά Κυριάκου Κατζουράκη, κοστούμια Χρύσας Βουδούρογλου

«'Ελα μαζί μας», λένε και δέν πρέπει. «Δέν είναι άληθινοί», λέει ή Γυναίκα της Λαινιά. Στο Θέατρο Τέχνης της όδου Φρυνίχου, μιá άλλη *dramatica persona*, ή «Μίννη ή άθώα»⁵ του Μάσιμο Μποντεμπέλλι άντιμάχεται επίσης τους άναληθείς.

Οι δικοί της «φεύτικοι» άνθρωποι, όμως, είναι προϊόντα της τεχνολογίας — ή άλλοτρίωση του ανθρώπου από τή μηχανή ήταν ένα θέμα προσφιές στους δημιουργούς της δεκαετίας του '20.

'Η Μίννη της Κάτιας Γέρου μπαί-

νει στη σκηνή κομψή, χαριτωμένη και αποστράπτουσα μ' ένα κόκκινο φουστάνι με μικρά και μεγάλα μαύρα πουά. Σ' αυτή την παράσταση, πού σκηνοθέτησε ο Γιώργος Λαζάνης, δέν «έρμηνεύει» μόνον ή Κάτια Γέρου τήν Μίννη αλλά και ή Χρύσα Βουδούρογλου μέ τά κοστούμια της και ό Κυριάκος Κατζουράκης μέ τό σκηνικό του.

Ή Χρύσα Βουδούρογλου διάβασε ίσως τό όνομα τής ήρωίδας και άναγνώρισε στήν άθωότητά της τήν συνονόματή της, θρυλική ποντικίνα, μέ τό κόκκινο φόρεμα και τά μαύρα πουά.

Άπ' αυτήν έμπνεύστηκε ένα κοστούμι πού ντύνει και συγχρόνως σχολιάζει τό δραματικό πρόσωπο.

Άλλά ύστερα από ένα τυχαίο άστείο ενός φίλου, ή παιχιδιάρρα, άξιολάτρευτη Μίννη μέ τήν ξενική προφορά άρχίζει νά ζει τόν έφιάλτη τών άνδρικήλων. Πρώτα συγκρούεται μέ όσους βρίσκει ότι έχουν όμοιότητες μ' αυτά, και στή συνέχεια κυριεύεται από φαντασιώσεις πού παίρνουν όπτικές και άκουστικές διαστάσεις. Ή Κάτια Γέρου κορυφώνει μέ σπάνια έσωτερική αλήθεια τήν πορεία τής Μίννη από τήν ξενοιασιά στήν άμφιβολία και τό άδιέξοδο. Τήν ένδόμυχη διαδρομή της ακολουθεί και τό κοστούμι της.

Στή δεύτερη πράξη είναι ντυμένη μέ πιό διακριτικά πουά, λιγότερο έξωστρεφή. Στο τέλος ή Μίννη καταδιώκεται από τόν ίδιο της τόν έαυτό. Φοράει ένα άπλό νυχτικό και άνεβαίνει τή σκάλα: από τό άνοιγμα θά ένωθεί μέ τό άπειρον. Μαζί της θά πετάξει και τό άέρινο σάλι της...

Τό σύμπαν τήν καλούσε από νωρίς, λάμποντας μέ τά άπειρα μικρά φωτάκια του στό βάθος του σκηνικού του Κατζουράκη. Πρόκειται για ένα πολυσήμαντο σκηνικό πού δέν «μιμείται» άπλώς τό μπάρ και τό έσωτερικό του σπιτιού, στά όποία διαδραματίζεται τό έργο. Τό μπάρ ύπάρχει δεξιά μέ τά τραπεζάκια του στό κέντρο τής σκηνής. Στή δεύτερη πράξη δίνουν τήν θέση τους στά έπιπλα του σπιτιού. Άρριστερά, στόν τοίχο μέ τίς άφίσεις, τά συνθήματα συνδέουν τό 1926 του Μποντεμπέλλι και του έργου μέ τό σήμερα τής παράστασης και μέ τόν Περσικό. «Σκουπίδια» σέ

μιά γωνιά ή έφημερίδες ψηλά στά σύρματα, γίνονται εικαστικές δημιουργίες. Χρωματιστές έπιγραφές από νέον και άσετυλίνες στά τραπεζάκια, τό γαλάζιο τής μέρας στό φόντο και ή λαμπρότητα τής νύχτας. Τό σκηνικό του Κατζουράκη και ή σκηνοθεσία

του Γιώργου Λαζάνη έν γένει «βλέπει», όπως ή Μίννη μέ τά άθώα μάτια της, τίς μοναδικές και άνεπανάληπτες όμορφίες αυτού του κόσμου, τίς άναδεικνύει και τίς ύπερασπίζεται.

Δηώ Καγγελάρη

Στό «ΑΤΤΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ» τό

«1843»

του Άνδρέα Σταΐκου

«Ο ρόλος του παιχιδιού στό παιχίδι τών ρόλων»

Τ έσσερις ήθοποιοί πάνω στή σκηνή. Και: ένας θίασος έρασιτεχνών στίς παραδουνάβιες ήγεμονίες, μιά ξεχασμένη έθνεγερτική παράσταση από άλλοτινούς έρασιτέχνες, τό ξανανάμωμα, (τυχαίο; μοιραίο;) στή μετεπαναστατική, κοσμοπολίτικη, πλούσια έμπορική Έρμούπολη, μιά πλαστοπροσωπία καθώς και μιά ψευδής αλλά καλοστημένη ύστεροφημία, αυτά είναι τά ύλικά του θεατρικού παιχιδιού. Τό ιστορικό ύπόβαθρο, οι ήμερομηνίες - κλειδιά

πού επιλέχτηκαν άποτελούν τό σημαντικό. Τά άλλα στοιχεία πού προαναφέραμε, καθώς και οι κρυφοί ή φανεροί έρωτες, πού διατρέχουν τήν ιστορία, είναι τό ύφάδι στόν καμβά πού έστρωσαν οι ήθοποιοί κι ό συγγραφέας - σκηνοθέτης τής παράστασης του Άττικού Θεάτρου, Άνδρέας Σταΐκος.

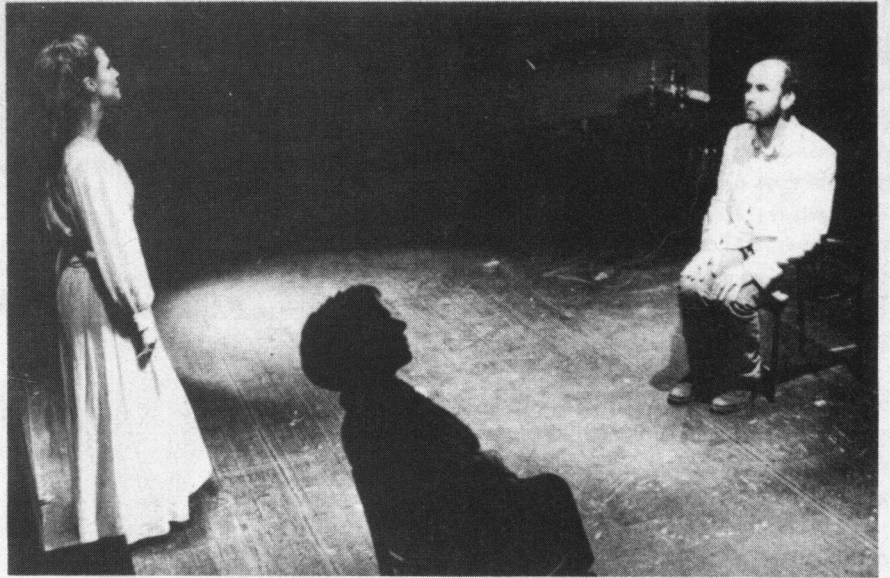
Όλη ή παράσταση είναι ένα πείραμα. Άξίζει λοιπόν, εκ προοιμίου. Γιατί τά πειράματα σπανίζουν στους χαλεπούς θεατρικούς καιρούς πού ζού-

με. Πρώτο, λοιπόν, τό πείραμα του «στησίματος» του έργου. Γιατί έδω δέν έχουμε νά κάνουμε μέ τόν συνήθη τρόπο χρήσης του δραματουργικού «καμβά» από τήν Commedia del' Arte. Τό έργο έδω χτίστηκε στίς δοκιμές αυτοσχεδιαστικά, ψηλαφητά μέρα μέ τήν μέρα, αλλά κάποτε πήρε τή μορφή πλήρους θεατρικού κειμένου: τελειώθηκε. Ο αυτοσχεδιασμός, δηλαδή, δέν κατέληξε σέ ένα αυθορμητώς μεταβαλλόμενο από παράσταση σέ παράσταση γεγονός αλλά σ' ένα θεατρικό κείμενο πού από κάποια στιγμή και μετά ζητούσε νά υπηρετηθεί όπως όλα τά θεατρικά κείμενα. Η πρωτοτυπία λοιπόν του έγχειρήματος βρίσκεται κυρίως στον τρόπο παραγωγής του κειμένου και στη δουλειά του συγγραφέα, πού υποθέτω ότι πρέπει νά λειτούργησε περισσότερο ως «ζιζάνιο» πού προκαλεί έρεθίσματα για νά θερίσει ιδέες, καταστάσεις και άπρόοπτες εξελίξεις «πρός όργανωσις». Από τή στιγμή πού ό πρωταρχικός καμβάς παραχωρήσει τή θέση του στό κείμενο, και μέ τήν προϋπόθεση βέβαια ότι είναι ώραίο και αξιόλογο, τότε αυτός ό τρόπος δουλειάς «όλοκληρώνει» και τό δεύτερο αλλά και τό τρίτο πείραμα. Δηλαδή, και τή δουλειά των ήθοποιών αλλά και τήν ιεράρχηση των σχέσεων συγγραφέα - σκηνοθέτη - ήθοποιών.

Πολύ συχνά, λέμε για έναν ήθοποιό πώς «ό ρόλος του πάει σά γάντι», έννοώντας ότι πολλά άπ' τά στοιχεία της προσωπικότητας του ήθοποιού ένυπάρχουν στό ρόλο ή, άκόμη, ότι μέρος άπ' τή θεατρική προσωπικότητα του ήθοποιού, άπό τόν διαμορφωμένο θεατρικό του χαρακτήρα, «μπολιάζεται» άπό τόν συγγραφέα στον ρόλο. Στην παράσταση του Άττικού Θεάτρου αυτός ό δανεισμός έγινε μέ τόν πιό φυσικό τρόπο, άφου οι ήθοποιοί οι ίδιοι έχτιζαν σιγά σιγά τό ρόλο τους. Έπλασαν λοιπόν, μαζί μέ τόν συγγραφέα, ρόλους πού νά τους ταιριάζουν «σά γάντι». Ήταν φυσικό, μέρος της διδασκαλίας των ρόλων νά έχει «διαχυθεί» στη δημιουργία τους, όπως και μέρος της δημιουργίας νά έπαφίεται στό στάδιο της σκηνοθετικής ολοκλήρωσης του έγχειρήματος.

Ταυτίστηκαν λοιπόν κατ' ανάγ-

χην και κατ' ουσίαν ό σκηνοθέτης μέ τόν συγγραφέα ένω οι ήθοποιοί έπαιξαν και μέ τίς τρεις αυτές ιδιότητες. Τό ζητούμενο έδω δέν ήταν νά σφυρηλατηθεί μιά νέα συλλογικήτητα ή νά αναπτυχθούν σχέσεις ισοτιμίας. Τό ιδανικό δέν στόχευε στη θεατρική κοινότητα, όπως στη δεκαετία του '60-'70, αλλά στό ίδιο θεατρικό γεγονός. Μετά άπ' όλες τίς αναζητήσεις, όπως είπαμε και παραπάνω, ένα θεατρικό κείμενο και μιά παράσταση ολοκληρώθηκαν. Καθένας, τελικά, έπωμίζεται τίς δικές του ευθύνες. Τά πράγματα, τήν ώρα της παράστασης, έχουν μπει σέ μιά «γνωστή τάξη». Τότε; Τί μένει άπ' όλα αυτά;

Δέν είναι άσυνήθιστο νά προκύπτει τό καινούργιο άπό τά μονοπάτια της δημιουργικής διαδικασίας, παρά άπό τή δημιουργία αυτή καθεαυτή. Έξάλλου, πού βρίσκονται τά όρια; Και ποιός θά πει μέ βεβαιότητα άπό πού πρέπει ν' αρχίζει κανείς; Στην περίπτωση του «1843» του Άνδρέα Στάικου και της παράστασης του Άττικού Θεάτρου νομίζω ότι άληθεύει πλήρως, και μέ εύτυχη άποτελέσματα, πώς «ή διαδικασία είναι ή ουσία».

Τό έργο καταφέρνει μιά σπάνια ισορροπία μεταξύ πολλών «ειδών» θεάτρου. Κάτω άπό μιά ιστορική - άληθοφανή έπίφαση, κρύβεται ή άστυνομική ίντριγκα, τό ρομάντζο, τό δράμα της αναζήτησης της προσωπικότητας, τό παιχνίδι των διαδοχικών επάλληλων προσωπειών ένω και-

ροφυλακτεί, χωρίς ποτέ νά φανερωίνεται μιά ξεφρενη κωμωδία παρεξηγήσεων.

Τό ιστορικό «τέχνασμα» του Στάικου, τό ότι ξεκίνησε δηλαδή άπό ένα δεδομένο ιστορικό πλαίσιο για νά δώσει «σάρκα και όστά» σέ πρόσωπα τελείως έπινοημένα, «φανταστικά», επέτρεψε σέ όλους μιάν άπόσταση, και μιάν άνεση: ως έκ τούτου είχαν όλοι, σ' αυτήν τήν παράσταση, τήν εύκαιρία νά ρίξουν μιάν άλλη ματιά στην ιστορία, νά αναθεωρήσουν ή νά ανατρέφουν «μέ τήν άκρίτσα του νυχιού τους» μιά κάποια τρέχουσα, παραδεδομένη ιδέα για τήν πρόσφατη ιστορία μας.

Έκείνος ό μπαγάσας ό πρώην ιερολοχίτης πού προτίμησε νά γράψει τόν ήρωικό του έπικήδειο μόνος του για νά ζήσει μέ άλλο όνομα στη Σύρα, καθώς κι εκείνος ό άλλος πού ξεπούλησε για ύλικότητα, όφέλη και όφίτσια τή συμμετοχή του στην ιστορική μάχη του Δραγατσανίου, είμαι σίγουρος πώς υπήρξαν για τά καλά, και ήταν και έρωτεύσιμοι. Άφου τό έζησα, μαζί μέ τούς ήθοποιούς, στη φαντασία μου τόσο καλά.

Η σκηνοθεσία είναι, όπως είπαμε, του Άνδρέα Στάικου, τά σκηνικά και τά κουστούμια της Ίουλίας Σταυρίδου, ή μουσική του Πλάτωνα Άνδριτσάκη, οι φωτισμοί του Άνδρέα Μπέλλη. Παίζουν οι Κυριάκος Βελισσάρης, Εύα Βλαχάκου, Μαρία Κατσανδρή και Άλέξ. Κολλιόπουλος.

Νίκος Πολίτης

Giuseppe Ungaretti

Ποιήματα, μετάφραση, σημειώσεις, βιβλιογραφία, χρονολόγιο Φοῖβος Πιομπίνος, Ἀθήνα 1990.

Ἡ ἄ ήταν ἄδικος ὁ ἰσχυρισμός ὅτι οἱ Ἕλληνες μεταφραστές και ποιητές - πού - μεταφράζουν παραμέλησαν τόν μείζονα Ἰταλό ποιητή Οὐγγκαρέτι. Ἡ εἰκόνα, ἐντούτοις, πού προσπαθοῦσε νά συνθέσει ἕνας μή ἰταλομαθῆς ἀναγνώστης ἀποτελοῦνταν ἀπό ἀποσπασματικές δοκιμές και δημοσιεύσεις, δόκιμες και ἀδόκιμες στό μεταφραστικό ἀποτέλεσμα, πού δέν ἐπέτρεπαν οὔτε στόν μέσο ὑποφιασμένο ἀναγνώστη εἶτε νά διασαφηνίσει εἶτε ν' ἀποχωριστεῖ τή διάχυτη, ἀλλά ἔγκυρη, σχεδόν συνειρμική, συζυγία Οὐγγκαρέτι - Σαραντάρη. Ἀκόμα και σήμερα ἡ παραλληλία τους ἀπορρέει περισσότερο ἢ κυρίως ἀπό δοκιμιογραφικές και ἀπομνημονευματογραφικές διατυπώσεις (νά θυμηθοῦμε τόν Ὁ. Ἐλύτη στό «Χρονικό μιᾶς δεκαετίας») και ὄχι τόσο ἀπό τήν ἀναγνωστική ἐμπειρία τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τοῦ παραπάνω ζεύγους. Δέν ξεχνᾶμε, βέβαια, ὅτι ἡ λογοτεχνική παραγωγή και τῶν δύο μέχρι πρόσφατα ἦταν δυσέυρετη, κακοπαρουσιασμένη, ἄρα δυσκολοπρόσιτη.

Ἡ ἔκδοση μιᾶς γενναϊόδωρης ἐπιλογῆς ποιημάτων ἀπό τόν Φοῖβο Πιομπίνο μέ τό κατ' ἀρχήν ξεφύλλισμα τοῦ τόμου ὑπόσχεται περισσότερο ἀπ' ὅσα ἕως τώρα διαθέταμε: μετρημένος πρόλογος, φροντίδα γιά τήν καταχώρηση τῶν σημειώσεων τοῦ ποιη-

τῆ, χρονολόγιο και ἡ βιβλιογραφία τῶν μέχρι σήμερα ἑλληνικῶν μεταφράσεων τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τοῦ Οὐγγκαρέτι ἀποτελοῦν ἐπαρκῆ τεκμήρια πού ὑπόσχονται σχέση ἐμπιστοσύνης ἀνάμεσα στόν δέκτη και τόν πομπό· σ' αὐτό συμβάλλει προπάντων ἡ «διαφάνεια» πού ἐξασφαλίζει ἡ διγλωσση ἔκδοση: ἡ ἐντιμότητα νά ἐκθέσεις δημόσια τά προβλήματα πού ἀντιμετώπισες μεταφράζοντας, νά ἐκτεθεῖς ἄμεσα και ἀντικριστά μέ τό πρωτότυπο, προσφέρει γόνιμους καρπούς στόν ἀναγνώστη, ἔστω και μή ἰταλομαθῆ, ἀφοῦ ὁ καθένας πού γνώριζε μιάν λατινογενῆ γλώσσα, διαβάζοντας, γιά παράδειγμα:

MANDOLINATA

Mi levigo
Come un marmo
di passione

MANTOLINATA

Σάν μάρμαρο
λειαινομαι
ἀπό πάθος

μπορεῖ ν' ἀναρωτηθεῖ: Μά γιατί ὁ μεταφραστής ἀλλάζει τή σειρά τῶν στίχων αὐτοῦ τοῦ ἀπλούστατου τρίστιχου; Θά μπορούσε ὅμως νά γίνει κι ἀλλιῶς και πῶς; Ἄν ἡ ἑλληνική ἀπόδοση τηροῦσε τήν ἰταλική διαδοχή τῶν στίχων θά ἦταν μιᾶ ἀσυναρτησία· ἀλλά και ἂν ἀνασκευάζαμε τό ἰταλικό τρίστιχο σύμφωνα μέ τήν ἑλ-

ληνική συντακτική ἀλληλουχία, ἀκόμα και γιά ἕναν μή ἰταλομαθῆ οἱ στίχοι θά ἔχαναν ὅ,τι συνηθίσαμε νά τιτλοφοροῦμε ὡς ποιητικότητα, δηλαδή:

λειαινομαι
σάν μάρμαρο
ἀπό πάθος

Come un marmo
Mi levigo
di passione

Καλύτερα, μέ τήν αὐθεντικότητα ἐκείνη πού ἀποκτιεῖται διά πυρός και σιδήρου, λέξη λέξη, στίχο στίχο, τό πρόβλημα πού θίχτηκε ἐπιφανειακά μέ τό παραπάνω τυχαῖο παράδειγμα διατυπώνεται ἀπό τόν μεταφραστή μέ λιτότητα και ἀκριβολογία: «Ἄλλωστε ἡ μοναδική σέ κάθε ποίημα τάξη, μέ τήν ὁποία συνδυάζονται οἱ λέξεις, και ὁ ρυθμός πού ἀπορρέει ἀκριβῶς ἀπό τόν συνδυασμό αὐτῶν τῶν συγκεκριμένων λέξεων, πῶς μπορεῖ νά περάσουν σέ μιάν ἄλλη γλώσσα»; Ὁ Φ. Πιομπίνος μιλάει γιά ἀπόδοση κι ὄχι μετάφραση (σ. 15). Ὅσο κι ἂν οἱ λέξεις σημαίνουν, σημασία προπαντός ἔχει ἡ συνέπεια, ἡ «θεωρία» σέ σχέση μέ αὐτό πού ἐπιχειρεῖται. Ἄλλοι δηλώνουν μεταφραστές και ἀποδίδουν ἀπό «πρῶτο χέρι» τόν ἑαυτό τους, ἄλλοι λέγουν ὅτι «ἀποδίδουν», ὅμως μεταφράζουν: ἄς μήν χαρίσουμε ἀπό ὑπερβολική εὐσυνειδησία τήν κυριολεξία και τή γόνιμη σημασία τῆς λέξης σέ κάθε εἶδος μεταγλωττιστές ἢ παρωδούς.

Μαριάννα Δήτσα

Βιβλία πού λάβαμε

Πετριδῆ Παύλου, *Ξένη ἐξάρτηση και ἔθνικη πολιτική 1910-1918*, ἐκδ. Παρατηρητής.

Μαλακῆς Δημήτρης, *Ἀναγκαῖες συνταγματικές ρυθμίσεις*, Ἀθήνα 1990.

Τσαούση Δ.Γ., *Ἡ κοινωνία μας — ὀργάνωση, λειτουργία, δυναμική*, ἐκδ. Gutenberg.

Τσαούση Δ.Γ. (ἐπιμ.), *Ἡ εὐρωπαϊκή πρόκληση στήν τριτοβάθμια ἐκπαίδευση*, ἐκδ. Gutenberg.

Προβελέγγιου Ἀριστομένη, *Ὁ ὁδοιπóρος πρὸς τήν πηγὴ — κείμενα πολεοδομικοῦ στοχασμοῦ*, ἐκδ. Γαβριηλίδης.

Λούντζη Νικία, *Στό Ἴόνιο λιμπερτά*, τόμος Α', Β', ἐκδ. Περίπλους.

Στασινοπούλου Ὀλγας, *Κράτος πρόνοιας*, ἐκδ. Gutenberg.

Ἀγγελίδη Ἀλέκου, *Ἀναδρομὴ στήν ἱστορία τῆς Μακεδονίας*, ἐκδ. Μάτι/ἱστορία.

Καλαράτη Θανάση, *Ἀγροτική πίστη και οἰκονομικός μετασχηματισμός στή Β. Πελοπόννησο*, τόμος Α', ἐκδ. Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἐθνικῆς Τραπέζης.

Γεμεντζῆ Κώστα, *Τό ὄνειρο* (μιᾶ ψυχαναλυτική προσέγγιση τῶν ὁνείρων ἐπάνω σέ ἀγνοημένα ἴχνη τῆς σκέψης τοῦ Φρόυντ) ἐκδ. Ἐρασμος.

Βενιζέλου Εὐάγγελου, *Τό γενικό συμφέρον και οἱ περιορισμοί τῶν συνταγματικῶν δικαιωμάτων*, ἐκδ. Παρατηρητής.

Ζωγράφου Λιλῆς, *Παλαισιπώλης ἀναμνήσεων*, ἐκδ. Γαβριηλίδης.

Ἀσίκη Θάνου, *Σέ φοβᾶμαι πατρίδα*, ἐκδ. Ὅριζοντες.

Λαδιά Ἐλένης, *Ὁρογραφία*, ἐκδ. Καστανιώτη.

Γαβριηλόγλου Γαβριήλ, *Συνομιλία*.

Επισημάνσεις

Σύγχρονα θέματα, τεύχος 43-44, Δεκ. 1990

• Μέ άρθρα για την παιδαγωγική λογική και μέθοδο στις κοινωνικές επιστήμες, για τον τρομονόμο, μιά ανάλυση για την Ελλάδα του σήμερα, για την ανώτατη εκπαίδευση και την κοινωνική επιλογή, για τη βία στην οικογένεια, για τη δομή της απασχόλησης στις βιομηχανικές περιοχές κυκλοφόρησαν τὰ Σύγχρονα Θέματα.

Τὰ Σ.Θ. είναι απ' τις ελάχιστες περιπτώσεις περιοδικών που λάβαμε, τὰ όποια δέν έχουν κανένα έκτακτο αφιέρωμα, αντίθετα, τό κάθε άρθρο αναφέρεται σέ ένα συγκεκριμένο, και διαφορετικό από τὰ υπόλοιπα, θέμα. Συμπληρώνεται επίσης από άρθρα για τὰ βιολογικά όπλα, για την Ούρουγουάη, ακόμη για τή δομή και προσέγγιση της Μάνης και για τόν Δ. Πικιώνη.

Άξιολογικά, Νοέμ. 1990, τεύχος 1

• Μιά νέα έκδοση θεωρίας και κριτικής, τὰ Άξιολογικά, έκανε τήν εμφάνισή της τόν Νοέμβριο του 1990. Στο πρώτο τεύχος του περιοδικού, που κυκλοφόρησε από τόν Έξάντα, διαβάζουμε στο εισαγωγικό σημείωμα: «Η έκδοση των Άξιολογικών αποτελεί μία προσπάθεια θεωρητικής επεξεργασίας και συζήτησης στή χώρα μας όρισμένων κεντρικών θεμάτων της πολιτικής θεωρίας και της επιστημολογίας στον χώρο των κοινωνικών επιστημών. Ίδιαίτερα τὰ Άξιολογικά προσανατολίζονται προς μία αντίληψη κοινωνικής επιστήμης συνδεδεμένη με τήν έννοια της κριτικής...».

Σ' αυτό τό τεύχος βρίσκουμε κεί-

...στά περιοδικά

μενα για τόν Adam Smith και τήν κριτική της πολιτικής οικονομίας, για τις μορφικές μεταβολές όρων στό καντιανό έργο, για τήν αντικειμενικότητα των οικονομικών φαινομένων και τή μεθοδολογία του Hayek, για τήν ανακατασκευή του φυσικού δικαίου από τόν L. Strauss καθώς και μιά κριτική στις αντινομίες του φιλελευθερισμού.

Σημειώσεις, τεύχος 36, Ίαν. 1991

• «Έπανερχόμενοι, όχι "τί άλλο ακόμη δέν θά δούμε" αλλά, φίλοι μου, τί άλλο έχουμε ακόμα νά δούμε!», λέει ό Μάρκος Μέσκος, στο «Άνυπεράσπιστο ποίημα», που δημοσιεύεται στο τεύχος 36 των Σημειώσεων.

Τό περιοδικό περιλαμβάνει ακόμη κείμενα των Γερ. Λυκιαρδόπουλου για τό 1991, του Βύρωνα Λεοντάρη, του Στέφανου Ροζάνη, του Μάριου Μαρκίδη.

Εκπαιδευτική Κοινότητα, δίμηνο περιοδικό για τήν εκπαίδευση. Νοέμ. '90 - Φεβρ. '91

• Τό τεύχος 9-10 της Έκπαιδευτικής Κοινότητας φιλοξενεί τό α' μέρος των πρακτικών του συνέδριου που είχε τό ίδιο όργανώσει με θέμα «Η συμβολή των εκπαιδευτικών στον μετασχηματισμό του σχολείου και της κοινωνίας». Τό μέρος των πρακτικών που δημοσιεύεται σ' αυτό τό τεύχος αφορά: α) τό περιεχόμενο της σχολικής γνώσης και τούς τρόπους διδασκαλίας και β) τή δομή και τή λειτουργία της εκπαίδευσης, τις

σχέσεις εκπαιδευτικών - διοίκησης και τὰ πολιτικά και άτομικά δικαιώματα εκπαιδευτικών και μαθητών.

Οί εισηγήσεις παρουσιάζουν αρκετό ενδιαφέρον —χι όχι μόνο για όσους κινούνται στους εκπαιδευτικούς χώρους— όπως και τὰ υπόλοιπα άρθρα του περιοδικού, σχετικά πάντα με τήν εκπαίδευση και τὰ προβλήματα της.

Νέα Οικολογία, Φεβρουάριος 1991, τεύχος 76

• Μιά άλλη πλευρά του Πολέμου του Κόλπου θίγουν τὰ κείμενα που δημοσιεύονται στο τεύχος Φεβρουαρίου της Νέας Οικολογίας, που τόν χαρακτηρίζουν ως τόν «πρώτο οικολογικό πόλεμο». Ό Χαράλαμπος Τσαρδανίδης στο κείμενο «Οί ΗΠΑ στον Περσικό» κάνει μιά αναδρομή στην πολιτική που ασκούν οι ΗΠΑ στον Περσικό από τό 1971, πολιτική που όδήγησε τελικά στην φετινή σύρραξη με τόν Σαντάμ Χουσεΐν. Επίσης, θίγει και τό ζήτημα των σχέσεων που διαμόρφωσαν μεταξύ τους τὰ κράτη στην περιοχή του Περσικού με κατ'αλύτη τό «ένδιαφέρον» των Ήνωμένων Πολιτειών για τόν ευαίσθητο αυτό χώρο.

Στό περιοδικό δημοσιεύεται ακόμη τό μέρος της «Γεωγραφίας νεωτερικής» των Δημητριάων Δανιήλ Φιλίππιδη και Γρηγορίου Κωνσταντά, έκδοθείσας στή Βιέννη τό 1791, που αναφέρεται στή Μαγνησία. Τό κείμενο αυτό αποτελεί μία πρώτη προσπάθεια γεωγραφικής συγγραφής στον έλλαδικό χώρο. Τέλος, υπάρχουν κείμενα για τήν προσέγγιση της «νέας φτώχειας» και τόν «έκσυγχρονισμό χώρου» και κείμενα επίκαιρότητας.

